

14511.

Atatürk Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
EĞİTİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Fikri KÖKSAL

DENETİM ODAĞI İLE SALDIRGAN
DAVRANIŞLAR ARASINDAKİ İLİŞKİLER

DOKTORA TEZİ

Tez Yöneticisi
Prof.Dr.Muhittin AŞKIN

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

ERZURUM-1991

ÖNSÖZ

Toplumsal değişmenin hızla artması bireylerin fiziksel ve ekonomik sorunlarına çözüm getirirken, psikolojik sorunların artmasına neden olmaktadır. Bu nedenle öğrencilerin psikolojik sağlıkları ve kişilik özelliklerinin geliştirilmesi eğitimin en önemli temel amaçlarından biri haline gelmiştir. Bu bağlamda önemli bir psikolojik sağlık göstergeni olan denetim odağı kavramı 1960 lardan günümüze kadar gerek sosyal psikoloji gerekse kişilik psikolojisinde yapılan araştırmaların ilgi odağı olmuştur ve olmaya devam etmektedir.

Saldırganlığın doğuştan geldiğini savunan araştırmalar olmakla birlikte, insanın diğer davranışlar gibi saldırgan davranışların da öğrenme ile oluştuğunu destekler nitelikte araştırmaların varlığını yaygın olarak gözlemekteyiz. Bu araştırmalar sosyal öğrenme kuramı çerçevesinde ele alınıp incelenmektedir.

Denetim odağı ve saldırganlığın çeşitli boyutları ile ilgili ilgili olarak yapılan bu araştırmanın her aşamasında bana yol gösteren ve desteğini esirgemeyen değerli hocam Prof.Dr.Muhittin AŞKIN'a teşekkür ederim. Ayrıca doktora çalışması boyunca bana yardımcı olmayı amaç edinmiş olan ve bilgilerinden, eleştirilerinden yararlandığım Doç.Dr.Nihal ÖREN'e teşekkür ederim.

Araştırmaya gönüllü olarak katılan ve ölçme araçlarını cevaplandıran tüm öğrencilere teşekkür etmeyi borç bilirim.

Tezin hazırlanmasında emeği geçen ve adını burada anamadığım dostlarıma ayrıca tezin yazımında gösterdiği titizlikten dolayı Mustafa CİHANBEYLERDE'ye teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	ii

BÖLÜM I

GİRİŞ	1
Araştırmanın Amacı ve Önemi	1
A-Problem	6
B-Alt Problemler	6
C-Araştırmanın Sınırlılıkları	6
D-Hipotezler	6

BÖLÜM II

TEMEL PSİKOLOJİK KAVRAMLAR	8
A-Denetim Odağı	8
B-Saldırganlık	10

BÖLÜM III

KURAMSAL YAKLAŞIMLAR	13
A-ROTTER'in Sosyal Öğrenme Kuramı	13
B-Yüklemleme Kuramları	16
1-HEİDER'in Yüklemleme Kuramı	17
2-KELLY'in Yüklemleme Kuramı	19
C-Saldırganlık Kuramları	20

BÖLÜM IV

KONUyla İlgili Araştırmalar	42
A-Yurt Dışında Denetim Odağı İle İlgili Yapılan Araştırmalar	42
B-Yurt Dışında Saldırganlıkla İlgili Yapılan Araştırmalar	46

C-Yur içinde, Denetim Odağı ve Saldırganlıkla İlgili Yapılan Araştırmalar	50
---	----

BÖLÜM V

YÖNTEM VE TEKNİKLER	57
A-Evren ve Örneklem	57
B-Rotter'in Denetim Odağı Ölçeği	59
C-A.Buss'un Saldırganlık Ölçeği	62
D-Denek Ayırım Kriteri	67
E-İstatistik Analizler	68
F-Sosyo-Ekonomik Düzey Anket Formu	68

BÖLÜM VI

BULGULAR	69
A-ÖRNEKLEMİN SOSYO-EKONOMİK ÖZELLİKLERİ	69
1.Eğitim Düzeyi	69
2.Meslek Düzeyi	70
3.Gelir Düzeyi	70
4.Yerleşim Birimi	70
5.Sosyal Hareketlilik	70
6.Aile Büyüklüğü	71
B-DENEK GRUPLARI	72
1.İçten Denetimli Denek Grubu	73
2.Dıştan Denetimli Denek Grubu	75
C-DENEKLERİN CİNSİYETE GÖRE AYIRIMI	75
1.İçten Denetimli Erkek Denek Grubu İle İlgili Bulgular.....	77
2.İçten Denetimli Kadın Denek Grubu İle İlgili Bulgular.....	79
3.Dıştan Denetimli Erkek Denek Grubu İle İlgili Bulgular.....	80
4.Dıştan Denetimli Kadın Denek Grubu İle İlgili Bulgular.....	82

BÖLÜM VII

TARTIŞMA VE YORUM	84
A-İçten ve Dıştan Denetimli Grupların Tartışma ve Yorumu	84
1.İçten ve Dıştan Denetimli Denek Grupların Bulguların İlişkin Tartışma ve Yorum	84
2.İçten ve Dıştan Denetimli Denek Grublarının Saldırganlık Boyutlarına İlişkin Bulguların Tartışma ve Yorumu	86
B-Cinsiyete İlişkin Bulguların Tartışma ve Yorumu ..	90
1.İçten Denetimli Erkek ve Kadın Denek Grublarının Saldırganlık Boyutuna İlişkin Bulguların Tartışma ve Yorumu	90
2.Dıştan Denetimli Erkek ve Kadın Denek Grublarının Saldırganlık Boyutlarına İlişkin Bulguların Tartışma ve Yorumu	94
3.İçten Denetimli Erkek Denek Grubu ile Dıştan Denetimli Erkek Denek Grubunun Saldırganlık Boyutlarına İlişkin Bulguların Tartışma ve Yorumu	100
4.İçten Denetimli Kadın Denek Grubu ile Dıştan Denetimli Kadın Denek Grubunun Saldırganlık Boyutlarına İlişkin Bulguların Tartışma ve Yorumu	104
C-İçten Denetimli Erkek ve Kadın Denek Grupları ile Dıştan Denetimli Erkek ve Kadın Denek Gruplarının Korelasyonları	107

BÖLÜM VIII

GENEL SONUÇLAR	111
ÖZET (İNGİLİZCE)	114
KAYNAKLAR	115
EKLER	123

BÖLÜM I

GİRİŞ

Son zamanlarda psikolojide yapılan araştırmaların çoğu insan davranışlarında sosyo-kültürel faktörlerin büyük bir etkisi olduğu gerçeğine dikkati çekmektedir.

Bilindiği gibi, insanın davranış özelliklerinin tümünü kapsayan kişiliğin gelişip şekillenmesi bir boşlukta değil, belli bir kültür ortamı (Culture Setting) içerisinde meydana gelmektedir. İşte bu nedendirki, günümüzde psikologların büyük bir ekseriyeti, kişilik özelliklerin belirlenmesinde toplumsal etkiye büyük önem vermektedirler. Özellikle, sosyal psikologların ve sosyal antropologların yaptıkları araştırmalarda elde edilen bulgular, kişiliğin sosyo-kültürel çevre tarafından etkilenmediğini ortaya çıkarmıştır.

İnsanoğlu, belli bir zaman ve mekanda sosyal ve kültürel bir ortam içerisinde yaşamını sürdürür. İnsan yaşamı pek çok ve değişik öğrenme olgularıyla doludur. Birey, öğrenme süreci neticesinde yavaş yavaş kişiliğini kazanır. O, bilgiler, beceriler, tutumlar, ihtiyaçlar ve idealler yönünden toplumsallaşırken, aile arkadaş grubu, çevresindeki yetişkinler, okul ve toplumdaki bütün sosyal kurumların etkisinde kalır. Diğer bir anlatımla, toplumun kültüründen etkilenir.

İnsanlar, sosyal hayatın her kesimindeki eğilimleri gibi, inanç ve tutumlar alanındaki eğilimlerini de içinde yaşadığı çevreden öğrenirler. İnsanların sahip olduğu inanç ve tutumlar, doğuştan değil, diğer insanlarla toplum içerisinde karşılıklı etkileşim yoluyla oluşur. Her ne kadar insan kişiliği, özellikle fiziksel yapısı, biyolojik faktörlerden etkilenirsende, kişiliğin oluşumunda çevre ve öğrenmenin çok daha büyük rolü olduğu kabul edilmektedir.

(Allport, 1961;1).

Kişilik değişkenlerinin ve özelliklerinin oluşumunda, kişilik kuramları geliştiren psikologlar, değişik süreçler üzerinde durmuşlardır. Zaten 20. yüzyılda, psikolojide ağırlığını duyuran kişilik kuramlarının çoğu, kişiliği açıklamaya çalışan "Davranışçı Yaklaşım"a dayanmaktadır. Davranışçı yaklaşımlar, kişiliğin belirli uyarılar karşısında ortaya çıkan ve pekiştirilen öğrenilmiş davranışlar sonucunda meydana geldiğini öne sürer. Cognitive kuramcılar ise (bilişsel kuvramcılar) insan davranışlarının karmaşık olması nedeniyle uyarıcı-tepki kalıpları çerçevesinde açıklanmasının yeterli olacağını öne sürerek öğrenmede esas odak noktasının bireyin uyarıları nasıl algıladığı, onları nasıl organize ettiği, nasıl yorumladığı ve nasıl genellediği üzerinde durur. (Fidan, 1986-65).

Bireyin dünyaya bakış açısını belirlemede önemli bir kişilik değişkeni olarak bilinen "Denetim Odağı" Rotter'in sosyal öğrenme kuvramı içerisinde ele alınan önemli bir kavramdır.

Gerek sosyal psikoloji'de, gerekse psikolojinin çeşitli alt dallarında ağırlığını duyuran ve üzerinde yoğun araştırmalar yapılan Rotter'in sosyal öğrenme kuramı, davranışçı kuvramcılarla, bilişsel kuramları işlemsel olarak tanımlayıp, yapılandırmaya ve deneysel tecrübelerle bütünleştirmeye çalışan bir kuramdır. (Rotter, 1954; Rotter v.d. 1972).

Bu çalışmada, Rotter'in sosyal öğrenme kuramı içerisinde genelleştirilmiş bir beklenti değişkeni olan "Denetim Odağı" ile saldırgan davranışlar arasındaki ilişkiler ele alınıp incelenmektedir. Rotter'in sosyal öğrenme kuramına göre, birey sosyal gelişim süreci içerisinde çocukluktan başlayarak hangi davranışların hangi sonuçları doğuracağı ve hangi sonuçların kendi davranışından kaynaklandığını, hangi

sonuçların da kendisi dışından kaynaklandığı konusunda oldukça tutarlı genelleştirilmiş beklentiler geliştirir. Rotter, bu beklentilerin içten ya da dıştan denetim kaynağına; inanç olarak nitelendirerek yaşamındaki olumlu ya da olumsuz sonuçları (ödül ve cezalar) belirleyen güçlerin yoğunlaştığı yere "Denetim Odağı" adını vermiştir. Rotter'e göre insanlar, davranışlarının sonuçlarına ilişkin beklentilerini iki eğilimden birine bağlı olarak genelleştirir. Diğer bir anlatımla söyleyecek olursak, bu iki eğilimden biri, bireyin dünyaya bakış açısını belirleyen bir kişilik değişkeni olur. (Yeşilyaprak, 1990,209-217) "İçten Denetim" (İnternal control) ödül ve cezaların bireyin kendi davranışının bir sonucu olduğunu, "Dıştan Denetim" (External control) ise ödül ve cezaların bireyin kendi dışındaki başka güçlerin (Allah, Kader, Şans v.b.)bir sonucu olduğunu belirtmektedir.

Kişilik organizasyonunda önemli bir değişken olarak rol oynayan denetim odağı ile insan yaşamının ayrılmaz bir parçası olan saldırganlık arasındaki ilişkileri incelerken, sosyal öğrenme kuramlarının görüşlerini çalışmamızın kuramsal çerçevesini oluşturmada esas aldık.

Sosyal öğrenme kuramı esas itibariyle temelde birbirine çok benzeyen ancak bazı açıklamalar karşısında birbirlerinden ayrılan görüşlerden ibarettir. İşte bu nedendir ki, psikoloji literatüründe bunların tümü bir "Sosyal Öğrenme Kuramı" başlığı altında incelenmektedir.

Çalışmamızda evrensel bir davranış biçimi olan saldırganlık, Buss-Durkee'nin geliştirmiş olduğu ölçekle saptanmıştır. Saldırganlığı "bir organizmaya zarar verici nitelikte uyarıcılarda bulunmak" şeklinde tanımlayan Buss, tüm saldırgan tepkilerin zarar verici uyarıcılar ile kişiler arası ortamı gerektiren iki ortak özelliğe sahip olduğunu öne sürmüştür. (1975-439)

Bandura'nın sosyal öğrenme kuramına göre birey saldırgan davranışları ceza ve ödül yoluyla ve bir kimseyi model almakla öğrenir. Aslında, Bandura model edinmeyi bir kaç kuramın anlattığı şeyi ifade edecek şekilde kullanmıştır. Bu terimler "Özdeşleşme" ve "Taklit"tir. Bandura, saldırganlığın taklit ve gözlem yoluyla öğrenildiğini öne sürmüştür. (1973).

Sawrey ve Telford da insanın doğuştan saldırgan olmadığını, fakat saldırganlığın toplumsallaşmanın bir sonucu olduğunu belirtmişlerdir. (1975-439). Kısacası, sosyal öğrenme kuramı, saldırgan davranışların kazanılmasını "Modellerle Öğrenme" prensipine dayandırarak açıklamaktadır.

Davranışçı okul, yapılan görgül çalışmalardan bir model geliştirmeye çalıştığı için, kişilik ile saldırganlık arasındaki ilişkiyi incelemede henüz yeterli olgunluk düzeyine ulaşmış değildir. Bu itibarladır ki; sosyal öğrenme teorilerinin saldırganlığa ilişkin yaklaşımı gerek içgüdüsel kuramlardan, gereksel davranışçı kuramlardan daha güvenilir düzeydedir. Zaten günümüz sosyal psikoloji alanında, sosyal öğrenme kuramının prensiplerinden hareket ederek saldırgan davranışları açıklamaktadır.

Bu çalışmada, denetim odağının içten ya da dıştan olması saldırgan davranışların belirlenmesinde etkili bir rolünün bulunup bulunmadığını incelemektedir.

Araştırmamızın kuramsal çerçevesini ele aldığımız psikolojik değişkenler arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilere dayanarak geliştirilen hipotezler oluşmuştur.

Kuramsal ve deneysel bir çalışmaya yönelik olan araştırmamız sekiz bölümden meydana gelmiştir.

Birinci bölümde; giriş, araştırmanın amacı, problem ve araştırmanın sınırlılığı ele alınmıştır. İkinci bölümde;

temel psikolojik kavramlar ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Üçüncü bölümde; araştırmaya temel teşkil eden sosyal öğrenme, yüklemleme ve saldırganlıkla ilgili kuramlara yer verilmiştir. Dördüncü bölümde; konu ile ilgili araştırmalara değinilmiştir. Beşinci bölümde; araştırmada kullanılan yöntem ve tekniklere yer verilmiştir. Altıncı bölümde; uygulamalardan elde edilen bulgular üzerinde durulmuştur. Yedinci bölümde; tartışma ve yorumlar ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Son bölümde ise, araştırmanın genel sonuçları maddeler halinde kısaca özetlenmiştir.

PROBLEM

Bu araştırmada Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakóltesi IV sınıf öğrencilerinin, içten ya da dıştan denetimli olmaları ile saldırganlık eğilimleri arasındaki ilişkiler incelenmiş ve bu ilişkiler üzerinde cinsiyet ve sosyo-ekonomik faktörlerin etkileri araştırılmıştır.

ALT PROBLEMLER

- 1) İçten ya da dıştan denetimli olma ile saldırganlığın alt boyutları arasında bir ilişki var mıdır?
- 2) İçten ya da dıştan denetimli olma ile saldırganlık arasındaki ilişkide cinsiyetin bir etkisi var mıdır?
- 3) İçten ya da dıştan denetimli olma ile sosyo-ekonomik değişkenler arasında bir ilişki var mıdır?
- 4) Sosyo-ekonomik değişkenler ile saldırganlık boyutları arasında bir ilişki var mıdır?

ARAşTIRMANIN SINIRLILIKLARI

- 1) Araştırma Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakóltesi öğrencileri üzerinde yapılmıştır. Bu nedenle sonuçlar, Eğitim Fakóltesi öğrencilerine ve bu fakólteye benzerliği ölçüde diğer öğrencilere genellenebilir.
- 2) Deneklerin içten ya da dıştan denetimli olma ve saldırganlık ile ilgili özellikleri Rotter'in "Denetim Odağı Ölçeği" ve Buss-Durkee'nin "Saldırganlık Ölçeği"nin ölçümleri ile sınırlıdır.

HİPOTEZLER

Araştırmanın amaçlarına uygun olarak aşağıdaki hipotezler belirtilmiştir.

1) Dıştan denetimli bireyler içten denetimli bireylerden daha fazla saldırganlık eğilimi göstereceklerdir.

2) Dıştan denetimli olma ile saldırganlığın alt boyutları olan atak, dolaylı, sınırlı, pasif ve sözel saldırganlık arasında olumlu, içten denetimli olma ile atak, dolaylı, sınırlı, pasif ve sözel saldırganlık alt boyutları arasında olumsuz bir ilişki vardır.

3) İçten denetimli erkek ve kadınlarda saldırganlığın alt boyutları olan atak ve sınırlı saldırganlıkta erkekler daha fazla saldırganlık eğilimi gösterecekler; buna karşılık dolaylı pasif ve sözel saldırganlıkta, erkeklerle kadınlar arasında bir fark bulunmayacaktır.

4) Dıştan denetimli erkek ve kadınlar arasında saldırganlığın boyutları yönünden; atak ve sınırlı saldırganlıkta dıştan denetimli erkekler daha fazla puan alacak, dolaylı ve sözel saldırganlıkta dıştan denetimli kadınlar daha yüksek puan alacaktır. Pasif saldırganlık da ise erkeklerle kadınlar arasında bir fark bulunmayacaktır.

5) Dıştan denetimli erkekler saldırganlığın alt boyutları olan atak, dolaylı, sınırlı, pasif ve sözel saldırganlıkta içten denetimli erkeklerden, daha fazla saldırganlık göstereceklerdir.

6) Dıştan denetimli kadınlar, saldırganlığın alt boyutları olan atak, dolaylı, sınırlı, pasif ve sözel saldırganlıkta içten denetimli kadınlardan daha fazla saldırganlık göstereceklerdir.

Araştırmada kullanılan kavramlara dayandırılarak altı hipotez kurulmuştur. Ancak hemen belirtelimki sosyo-ekonomik değişkenler ile denetim odağı ölçeğinin iki alt ölçeği olan kişisel denetim ve siyasal denetim için hipotez geliştirmedik

BÖLÜM II

TEMEL PSİKOLOJİK KAVRAMLAR

Bilindiği gibi, sosyal bilim alanındaki araştırmalar, kuramsal ve kavramsal düzeyde gerçekleşirler. Bugüne kadar toplum bilimciler, her sorunu açıklayacak genel bir kurama kavuşmuş değillerdir. Şüphesizki, psikolojik süreçleri inceleyen kavram ve kuramların bolluğu araştırmacılara konuları değişik perspektiflerden inceleme olanağı sağlamaktadır.

Araştırmada ele aldığımız psikolojik değişkenler, bazı kavramlara dayanmaktadır. Biz, bu kavramlardan hareket ederek bazı hipotezler geliştirdik.

Bu bölümde çalışmamızın kuramsal çerçevesinin belirlenmesinde önemli rol oynayan kavramların açıklamaları üzerinde durulacaktır.

A- DENETİM ODAĞI

Sosyal psikolojide, üzerinde yoğun araştırmaların yapıldığı kavramlardan birisi içsel dışsal denetim odağıdır. Hill ve Bale, (1980, s. 148-152) geçen 20 yıl boyunca, denetim odağı alanında 1200 den fazla araştırmanın yapıldığını belirtmişlerdir.

Rotter'in sosyal öğrenme kuramı, davranış potansiyeli ile beklenti (expectancy) kavramına dayanmaktadır. Rotter'e göre, fertler uzun süre kontrol edemedikleri bir pekiştirme yaparsa güçsüzlük duygusuna kapılırlar. Günlük olaylar karşısında bazıları olayları denetledikleri ve duruma hakim oldukları inancını taşıdıkları halde, bazıları bunun tersini düşünürler. Rotter, bu farklılıkları açıklamak için iki tip insan ayırt etmiştir. Olayların kendi denetimleri dahilinde

olduğuna insanlar içten (internal) denetimli kişiler ve olayları kendi denetimleri dışındaki glerde arayan dıştan (External) denetimli kişilerdir Rotter (1966, s.1-28). Pekiştiricinin içten ya da dıştan denetimini şöyle tanımlar.

" Denek, pekiştiriciyi kendi davranışının sonucu olmayan fakat onun hemen arkasından gelen bir şey olarak algılasa, o zaman pekiştirici tipik bir biçimde talih, kader sonucu, önemli kişilerin kontrolu altında veya çevresindeki güçlerin anlaşılmazlığı nedeniyle önceden kestirilmeyen bir unsur olarak algılanır. Olayın birey tarafından bu şekilde yorumlanması, dış kontrol inancını belirtir. Eğer birey, olayı kendi özelliklerinin bir yansıması olarak algılasa bu da iç kontrol inancını yansıtır."

Denetim odağı (Locus of control) Rotter'e göre "davranışla sonuç arasındaki ilişkiyle ilgili genelleştirilmiş bir beklenti değişkeni olarak tanımlanır" (Aşkın, 1981, s.17-18).

Tanımda görüldüğü gibi, içten denetimlilik; bireyin karşılaştığı olayları ve olayların sonuçlarını denetlemenin kendi elinde olduğuna inanmasıdır. Dıştan denetimlilik ise, bireyin karşılaştığı olayları ve olayların sonuçlarını kendi dışındaki glerde (Tanrı, şans, Kader), aranmasıdır. Böylece dıştan inalılar, olayların sonuçlarını denetlemenin ve değiştirmenin kendi ellerinde olmadıklarına inanırlar.

Sosyal öğrenme kuramı ile yüklemleme kuramları arasında bazı benzerlikler bulunmaktadır. Genel olarak bu benzerlikleri şu şekilde ele almak mümkündür.

Rotter'e göre içten denetimliler içinde buldukları durumlarda değişiklik yapmaya dıştan denetimlilere göre daha yatkındırlar. Heider'de insanların, dengesiz toplumsal durumlarda ve kişiler arası ilişkilerde, rahatsız oldukları

durumlarda bunları kendisine göre, dengeli ve daha rahat bir duruma dönüştürme eğilimi bulunmaktadır.

Rotter'in sosyal öğrenme kuramı ile yüklemleme kuramları arasındaki benzerliğin diğer bir yönü de; bireyin beklentilerinin tutarlı veya tutarsız sonuçlarının hangi nedensel faktörlere yüklenlendiğidir. Tutarlılık kuramına göre, beklentilere uygun sonuçlar içten faktörlere, beklentilere uygun olmayan sonuçlar ise dıştan faktörlere yüklenir. Sosyal öğrenme kuramı, pekiştiricileri buna karşılık yüklemleme kuramı ise günlük hayattan kaynaklanan kavramları kullanarak sosyal algıyı çözümlenmeye çalışır (Weiner; Goldstein, 1976, s.52-68).

Yukarıda açıklanan benzerliklerden dolayı, kuramsal yaklaşımlar bölümü içerisinde yüklemleme kuramı ile sosyal öğrenme kuramı birlikte ele alınmıştır.

B- SALDIRGANLIK

Bazı psikolojik kavramlar gibi, saldırganlık kavramıda çok boyutlu (multi-Dimensional) bir kavramdır. Saldırganlık terimi psikiyatride, nörolojide, sosyal psikolojide ve psikolojinin çeşitli dallarında birbirinden farklı anlamlara gelmektedir.

Agressivite kelimesi etimolojik kaynağını Lâtin dilindeki "Agre'dior" sözünden alır ki bu, yerine göre üzerine gitmek, yavaşmak, yaklaşmak, birleştirmek ve saldırmak anlamına gelir (Köksal, Özbek, 1970). Saldırganlığın sistematik bir bilim konusu olarak ele alınması XX. yüzyılın başlarına rastlar.

Saldırganlık insanlarda, değişik şekilde ortaya çıkan bir davranış biçimidir. Bu davranışı harekete geçiren nedenlerle, onu bazı davranış şekillerinden ayırmak oldukça zordur. Çünkü; saldırganlık tahrip etmek, yaralamak,

yoketmek, öfke nefret gibi tutumların yanı sıra, çeşitli sözel tepkiler şeklinde kümeleşmiş davranışlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca saldırganlık, değişik tepkileri kapsayan tutumlarla ilgili durumları ve heyecan yoğunluğunu ifade etmek için de kullanılan bir kavramdır.

Davranışla ilgili süreç olarak, saldırganlığın "doğal ve içgüdüsel" bir olgu mu yoksa "toplumsal deneyimsel ve kişiliğe bağlı" bir olgu mu olduğu uzun zamandır, tartışılan bir konudur. Bu tartışmaların etkisini gerek saldırganlık tanımlarında gerekse, saldırganlık kuramlarında görmek mümkündür. Zira, saldırganlığı tanımlamaya çalışan yazarların bazıları, davranışın özelliklerine bazıları, davranışı başlatan ön koşullara, bazıları da davranışın uyumsal yönlerine ağırlık vermişlerdir.

Genel olarak saldırgan davranışın kesin sınırlara ayrılarak tanımlandığını görüyoruz. Örneğin "yapıcı-yaratıcı" saldırganlık ile yıkıcı saldırganlık, "amaçlı-amaçsız" saldırganlık ve "araçsal" saldırganlık sınıflamaları gibi (Fromm, 1980).

Bandura (1973) saldırganlığın kesin sınıflara ayrılarak tanımlanmasını eleştirerek her hangi bir davranışın saldırgan olarak nitelendirilmesinin bu nitelendirmeyi yapanların ya da içinde yaşanılan toplumun değer yargılarına bağlı olduğunu savunmuş, saldırganlığı "toplumsal açıdan saldırgan olarak nitelendirilen zarar verici ve yıkıcı davranışlar olarak ifade etmiştir Bandura (1973, s.8).

Saldırganlık tanımları freud'a kadar gitmekle beraber onun yazılarında açık bir saldırganlık tanımlaması yoktur. Freud ve arkadaşlarına göre insanın yapısının derinliğinde sosyalleşmemiş kendisi ve çevresi için saldırgan eğilimler vardır (Brenner, 1973).

Yale grubu, Dollard ve arkadaşları (1939) ile Berkowitz

(1962) Saldırganlığı, bir başka organizmaya zarar vererek bir tepki olarak tanımlamışlardır. Bu yazarlar saldırganlıkta niyet terimini amaç terimiyle eşit tutmuşlardır.

Davranışçılar saldırganlığı diğer sosyal davranışlar gibi çevre etkinlikleri ve toplumsallaşma süreci içerisinde öğrenilmiş bir tepki türü olarak tanımlamaya çalışmışlardır (Jonhson, 1972).

Buss, bütün saldırgan tepkilerin ortak iki özelliğinden söz etmiştir. Bunlar:

- a- Zarar verici uyarıcılar ortaya koyması
- b- Kişiler arası ortamı gerektirmesidir

Buss'a göre, sosyal olarak kabul edilen bir davranış içerisinde zarar meydana geliyorsa bu davranış saldırgan olarak düşünülmelidir (Jonhson, 1972).

Öte yandan günümüzde bir çok araştırmancının temel aldığı çevreci (Naturalist) görüş saldırgan davranışın da diğer davranışlar gibi kişi ve çevre etkileşimi sonucu öğrenildiğini savunmuşlardır.

Saldırganlık tanımlarının tümünde şu sonuç ortaya çıkarılmıştır. Saldırgan davranışın oluşması tamamen saldırganın davranışlarına ve amacına bağlanmıştır. Çeşitli sosyal ve temel faktörlere bağlı olarak zarar veren ve yıkıcı davranış olarak nitelendirilen davranış, aslında saldırgan değil, saldırılana bağlı olarak ortaya çıkan durumdur (Bandura, 1973, s.1-59).

Sonuçta saldırganlık kavramı; zarar vermek amacıyla yapılan tepkilerin yanısıra toplumsal temeli olan kişiler arası ilişkileri gerektiren ve çevresel ortamdan büyük ölçüde etkilenen bir tepki biçimi olarak tanımlanmaktadır.

BÖLÜM III

KURAMSAL YAKLAŞIMLAR

Bu bölümde, birinci aşamada denekleri içten ya da dıştan olarak nitelendirmede kullanılan Denetim Odağı Ölçeğinin içinden çıktığı Rotter'in Sosyal Öğrenme Kuramı hakkında bilgi verilecek, ikinci aşamada, davranışı nedensel bir açıdan ele alan ve Rotter'in Sosyal Öğrenme Kuramı ile ilgili yönleri bulunan Yükleme Kuramlarına kısaca değinilecek, üçüncü aşamada da içsel ya da dışsal denetim inançlı olma ile ilişkisini incelediğimiz saldırganlık konusunda öne sürülen çeşitli saldırganlık kuramları üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulacaktır.

Bu bölümde ayrıca saldırganlığı "öğrenilmiş bir davranış şeklinde açıklayan saldırganlıkla ilgili sosyal öğrenme kuramının araştırmanın kuramsal çerçevesi bakımından bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

A-ROTTER'İN SOSYAL ÖĞRENME KURAMI

Psikoloji literatüründe çeşitli sosyal öğrenme teorileri bulunmaktadır. Bu teorilerden bazılarının ilgi alanları insan'ın korku ve stresleri bazıları (sosyal psikolojide geliştirilen öğrenme teorileri) yükleme süreçleri, bazıları da özellikle klinik psikoloji alanında geliştirilen sosyal öğrenme teorisi "güven eksikliği" "öğrenilmiş çaresizlik" gibi konularda yoğunlaşmıştır. Aslında klinik psikoloji alanında geliştirilen sosyal öğrenme teorisi "algıların kontrolü ile ilgilidir". Algıların kontrolü konusunda ileri sürülmüş en önemli teori Rotter'in sosyal öğrenme teorisidir. Algıların kontrolü Rotter'in geliştirdiği Denetim Odağı kuramında merkezi ve sistematik bir özellik taşır. Rotter algıların kontrolü kaynağı ile ilgili teorisini klinik psikoloji çalışmalarında ortaya çıkartmıştır. O, insanların yaşam olaylarını denetleme

konusunda kendi yeteneklerine göre genel bir beklenti geliştirdiklerini öne sürmüştür (1954-1966). Rotter davranışlarının kendi yaşantılarını etkilediğine inanan kimselerin bir iç denetim beklentisi, buna karşılık, kendi davranışlarının şans ve kader tarafından belirleneceğine inanan kimselerin ise dış denetim beklentisi içerisinde olduklarını ileri sürmüştür. Rotter'in Sosyal Öğrenme Teorisi içerisinde kontrol kaynağı (Locus of Control Internal External) davranışı, beklentilerin, pekiştiricilerin veya psikolojik durumların etkisinin bir sonucu olarak ele alınmıştır.

Sosyal öğrenme teorisi içerisinde içten-dıştan denetim boyutu, aslında davranışın sadece potansiyel belirleyicilerinden birisidir. Rotter'e göre şans koşulunun belirleyicileri dış güçler tarafından kontrol edilir. Buna karşılık beceri koşulunda ise, pekiştiriciler iç güçler tarafından kontrol edilmektedir. Bunun sonucu şansa bağlı olarak algılanan koşullarda pekiştirici beklentisindeki değişkenlerde beceri koşulundaki pekiştirici beklentisindeki değişkenler farklı şekilde ortaya çıkar. Böyle bir perspektiften hareket eden Rotter, şu temel varsayımı ileri sürmüştür. "Birey belirli bir durumda pekiştiricinin meydana çıkmasını kendi davranışına yüklemliyorsa, benzer durumla karşılaştığı zaman bu konuda beklentisi ya yükselmekte ya da azalmaktadır. Ancak birey, pekiştiriciyi kendi denetiminin dışındaki güçlere (şans, kader) yüklemliyorsa, benzer durumlarla karşılaştığı takdirde, pekiştiricininin ortaya çıkış beklentisinde her hangi bir değişme görülmez" (Rotter, 1966, s.1-85)

Rotter'e göre, olaylar zinciri (sequences of event) bireyin davranışları, ihtiyaç ve amaçlarına bağımlı değildir. Fakat, foksiyonel olarak toplumdaki sistemlerle ilgilidir. Birey, davranışta bulunurken önceki yaşantısına bağlı olarak hareket eder. Davranışın ortaya çıkışı, sadece pekiştiricilerin veya önemli amaçların özüne bağlı değil,

aynı zamanda bu amaçları gerçekleştirebilecek beklentilere bağlıdır. Bu beklentiler önceki yaşantılar ile tayin edilir ve ölçülebilir. Rotter'e göre, birey daha önceki yaşantısında, olumsuz durumlarla karşılaşarsa bu bireyde olumsuz bir beklenti meydana getirecektir. Dolayısıyla birey böyle bir durumla karşılaşmamak için, yeni bir davranışta bulunmayacaktır. Birey, önceki yaşantısında aynı tür olaylar karşısında olumlu sonuçlar elde etmişse bu davranışını tekrarlıyacak ve böylece olumlu beklenti geliştirecektir.

Rotter ve arkadaşları (1962) pekiştiricilerin beklenti üzerindeki etkisini incelerken içsel ve dışsal kontrol kavramlarını kullanmıştır. Davranış ile pekiştirici arasındaki ilişkinin algılanış biçimi iki - kutuplu (içsel-dışsal) bir boyut şeklinde ifade edilmiştir. Rotter'in sosyal öğrenme kuramı içerisinde bir beklenti değişkeni olan içsel-dışsal kontrol boyutunun daha iyi anlaşılması için kuramın dayandığı temel kavramları ele alalım.

Rotter'in Sosyal Öğrenme Kuramında Üç temel kavram vardır : (1954; 105-107).

- 1- Davranış potansiyeli (Behavior Potential)
- 2- Beklenti (Expectancy)
- 3- Pekiştirme Değeri (Reinforcement Value)

Davranış potansiyelinin Tanımı : Belirli bir durumda veya durumlarda bir pekiştirme veya pekiştirme dizilerine göre hesaplanan durumlarda meydana gelen herhangi bir davranışın potansiyelidir.

Beklentinin Tanımı : Belirli bir pekiştirmenin ortaya çıkma olasılığının belirli bir durumda veya durumlarda belirli bir davranışın foksiyonu olarak meydana geleceğinin birey tarafından kabullenilmesidir. Beklenti, pekiştirme değeri veya öneminden bağımsızdır.

Pekiştirme Değerinin Tanımı : Herhangi bir dış pekiştiricinin pekiştirme değeri, ideal olarak, pekiştirmelerin tümünün meydana gelme olasılıkları eşit olduğu takdirde, herhangi bir pekiştirmenin tercih edilme derecesidir.

Rotter'e göre davranışı şu üç ana değişken belirler. Amaç, beklenti ve durum. Davranış, bireyin amaçlarının beklentilerinin ve durumun bir fonksiyonudur.

Rotter'in (1954-84) kuramı için sosyal öğrenme adını seçmesinin nedeni, davranışın sosyal durumlarda öğrenilmiş olması ve ihtiyaçlarla iç içe bulunmasından ileri gelir. Sosyal öğrenme kuramı inançların nedenlerini açıklarken pekiştiricileri temel değişken olarak ele almıştır. İnançların nedensellik boyutları üzerinde ilk sistematik çalışmalar Rotter tarafından yapılmıştır (Weiner; 1972, 3321).

Kontrol kaynağı ölçeği bireyin davranışlarından kendini mi, yoksa başkalarını mı sorumlu tuttuğu hakkında ki inançlarını ölçer. Diğer bir anlatımla, bireyin davranışına neden aramada iç pekiştiricilere mi, yoksa dış pekiştiricilere mi yüklemlemede bulunduğunu belirler.

B-YÜKLEME KURAMI

Davranışın açıklanmasında bilisel bir yaklaşım biçimi olan yüklemleme kuramı (attribution-theory) motivasyon teorisi olarak öne sürülmüştür. Bu kuram insanların motivasyonu nasıl algıladıkları ile ilgili bir kuramdır. (Aşkın, 1981, s. 54).

Davranışın hangi nedensel faktörlerle ortaya çıktığını inceleyen, yüklemleme kuramının temelindeki varsayım şudur : İnsanlar, çevrelerini kontrol etmek için güdülenmişlerdir. Bu nedenle, davranışın sonuçlarını, neden-sonuç arama çabası

içerisinde anlamaya çalışırlar. Ancak, bu neden-sonuç ilişkisini gelişigüzel değil, belli kurallar ve ilkeler doğrultusunda kurarlar. Böylece, bir davranışın sonuçları iki nedensel etkiden birine yüklenmektedir. Bunlar, kişisel ve çevresel etkenlerdir.

İnsanları algılamak sık sık, onların iç durumlarına ilişkin çıkarımları gerektirir. Bir kişiyi düşünürken, onun, kişilik, heyecan ve tutumlarıyla ilgileniriz. Sonuçta insanların nedensel açıklamalarda nasıl hareket ettiklerini ve ne gibi bilgi aradıklarını ve bunları nasıl değerlendirdiklerini yüklemleme kuramı açıklamaktadır. Davranışın algılanması konusunda ileri sürülmüş belli başlı yüklemleme kuramlarını incelemeye çalışalım.

1-HEIDER'IN YÜKLEME KURAMI

Çıkarımlar konusunda kuram geliştirme, olgusal nedensellik ile ilgilenen Heider'le (1958) başlamıştır. Heider'e göre, bilimsel psikolojinin yanında insanların, diğer insanların duygu ve düşüncelerine, tutum ve davranışlarına ilişkin konularda "sağduyu psikolojisi" adı verilen sezgisel bilgileri vardır. İnsanlar başkalarıyla olan ilişkilerini bu sağduyu psikolojisi sayesinde yönlendirir. Heider bütün insanlarda iki güdünün var olduğunu ileri sürmektedir. Bunlar çevremizdeki dünyaya ilişkin tutarlı bir görüş oluşturma; çevremizi kontrol etme güdüleridir. Bu güdülerden her birini doyurmak için gerekenlerden biri, insanların nasıl davrandıklarını kestirebilme yeteneğidir (Dönmez, 1989, s.96). Eğer, insanların nasıl davrandıklarını kestiremezsek, bizi çevreleyen dünyaya ilişkin görüşümüz raslantısal, tutarsız ve düzensiz olur. Heider'in geliştirdiği denge kuramında; insanların, başkalarıyla ilişkilerinde dengesiz bir durumun dengeli hale dönüştürülmesi sözkonusudur. Heider ortamdan kaynaklanan güçlerin analizinde, sadece, rastlantısal etkenleri ve durumun maddi yanlarını dikkate almakla yetinmemiştir. Bu

konuda sokakdaki adamın, insan davranışının sosyal belirleyicilerini anlama tarzını ince ve detaylı bir şekilde analize tabi tutmuştur (Bilgin, 1988).

Heider, çıkarımlar konusundaki düşüncelerinde, gözlenebilen davranışın gözlenmeyen nedenlere bağlanış tarzını ortaya koymaktadır. Ona göre, insanın bu temel etkinliği, kaostan itibaren bir örgütlenme yapması, sürekli değişen uyarınları çevrenin değişmeyen özellikleriyle ilişkilendirmeyi sağlamakta, bu ise iç ve dış nedenleri ayırtetmeye yol açmaktadır. Böylece temel sorun içsel bir yüklemenin mi yoksa dışsal bir yüklemenin mi yapılacağıdır. İçsel nedenler, kişinin kendine bağlı, kişilik özellikleri güdüler, heyecanlar, tutumlar, yetenek, çaba ve kapasite gibi etmenlerdir. Dışsal veya çevresel yüklemeler ise, bireyin dışında, onu saran genel çevre, rol kısıtlamaları, şans ve ortamın özellikleri gibi etmenlerden oluşmaktadır. Heider, sürekli olarak bir kimsenin kendine neden davranıldığı gibi davranmadığını sorduğumuzu, birey bu soruyu ya kendi davranışında ya da kendi davranışının dışında bir neden bularak yanıtlamaya çalıştığını varsaymaktadır.

Heider'e göre davranış, etkili kişisel güç ile etkili çevresel gücün bir sonucudur. Çevremizdeki olup bitenler hakkında bu şekilde yargıya varırız. Böylece birey bir şey hakkında çıkarım yaparken ya iç nedenlerin ya da dış nedenlerin etkisi altında kalarak davranış hakkında karar verir. Heider bu etmenleri zorunlu olarak birbirinden bağımsız etmenler şeklinde görmektedir. Ancak bazı etmenler davranışın üzerinde tek başına etkili değildir. Sağ duyuya göre çaba ve niyet, kapasiteyle bir bütün olarak davranışı etkilemektedir. İyi niyet tek başına yeterli değildir. Eğer, çaba yoksa kapasite tek başına eyleme yol açamaz. Bu konuda önemli olan nedensellik algılamasında sorunun nedeninin kararlı mı yoksa kararsız mı olduğudur.

2-KELLEY'İN YÜKLEMLEME KURAMI

Kelley'in yükleme kuramı, Heider'in ortaya attığı ve insanların çevrelerini deneysel yöntemle benzeyen nedensel bir analiz vasıtasıyla anladıklarını ifade eden düşünceye dayanır. Kelley' (1967) insanların çoklu durumlarla karşılaştıklarında yaptıkları yüklememeleri açıklayan en kapsamlı kuramı geliştirmiştir. Kelley'nin genel ilkesi birlikte değişme ilkesidir : İnsanlar üç farklı boyutta neden ve etkilerin birlikte oluşumuna bakarlar. Bunlar (1) uyaran nesne (varlık), (2) aktör (kişiler), ve (3) bağlam ya da durumlar (zaman ve koşullar) dır (Dönemez, 1989, s. 100-101).

İnsanların bu üç bağımsız buyutta olayları kontrol ettikleri varsayıldığından buna küp kuramı da denilmektedir. Kelley, yüklemi; çevrede meydana gelen olayların değişmeyen yapısal özelliklerinin algılanması ve yorumlanmasıdır.

Kelley'e göre, yüklemlemeye ulaşmak için iki farklı durum betimlenebilir. Birinci durum da yüklemlemede bulunan kişi çeşitli kaynaklardan bilgiler almakta ve gözlenen bir sonuç ile olası nedenlerin birlikte değişmesini algılayabilmektir. İkinci durum ise bilgi tek bir gözlemden gelmekte, yüklemlemede gözlenen davranışın nedenlerini oluşturan bir takım etmenleri dikkate almak gerekmektedir. Sonuçta Kelley'in birlikte değişme ilkesi Heider'in birlikte değişme ilkesi gibidir; kişinin yapacağı, bütün bu bilgiler açısından tutarlılık ve düzenliliklere bakmaktır. Eğer, kişi belli bir olayı değişmez olarak, belli koşullar takımı ile birlikte görüyorsa olayı, hangi nedene yükleyeceğini bilir. Bu durumda kişinin aradığı belli koşullar takımı ve değişmez etkidir. Kelley'in kendi deyimi ile, değişmezlik; "etkinin görülüp görülmeyeceğini belirleyen koşulların düzenli bir birlik içerisinde değişmesidir"

Böylece, Kelley'nin kuramı, insanların nesnel

yüklemeler yaparken bu nedensellikleri üç çeşit bilgi ile sonuçlandırma esasına dayanır. Bunlar: farklılık bilgisi, fikir birliği bilgisi ve tutarlılık bilgisidir.

Görüldüğü gibi, Kelley birlikte değişme durumundaki yüklemeleri betimlerken J.S.Mill'in "farklar yöntemini kullanan Heider'i izlemektedir. Kelley'e göre, birlikte değişmenin dayandığı mantık, varyans analizi adıyla bilinen istatistiksel tekniğin (ANOVA) mantığına benzemektedir.

Birlikte değişme ilkesi Kelley kuramının temelini teşkil eder. Verilerin eksik olması durumunda, yüklemeler, tek bir gözleme dayanacak nedensel şemaların kullanılmasıyla yapılmaktadır. Bu nedensel şemalar, belirli nedensel kategorilerin aralarında etkileşerek belirli bir sonucun doğmasına ilişkin inançlardır (Bilgin, 1988). Literatürlerde yükleme biçimleri iki ilkeyle açıklanmaktadır, "azaltma ilkesi" "artırma ilkesi" dir. Azaltma ilkesi; sonucun ortaya çıkışında, iç veya dış etmenlerden her hangi birisinin azaltılmasıdır. Artırma ilkesi ise, bütün çabaların daha ziyade bireye yüklenmesini ifade eder (yetenek ve çaba gibi). Sonuçta, yükleme izlenen davranışın hangi nedensel faktöre yol açtığı sorusuna cevap ortamı hazırlar.

Kelley yükleme kuramını bir takım varsayımları açık, seçik bir şekilde test etmeye yarayacak biçimde kurmuştur. Gerek Heider'in gerekse Kelley'nin kuramları biçimsel kuramlar olup, bu alanda kavramsal çerçeve oluşturamamışlardır.

C-SALDIRGANLIK KURAMLARI

İnsanın saldırgan davranışına ilişkin tartışmada, temel çelişki, saldırganlığın içgüdüsel mi yoksa sonradan kazanılan bir davranış mı olduğudur. Saldırganlık ve şiddet olaylarının yorumlanmasını temellendiren kuramlarda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu konuda yaklaşımlar genel olarak

doğuştan ve çevreci kuramlar olarak iki temele dayanmaktadır. Bazı bilim adamları, saldırganlığı insanın doğasının bir parçası olarak, bazıları da öğrenme ve çevre etkinliklerine bağılı olarak ortaya çıkan davranışlar olarak ele alıp incelemeye çalışmışlardır.

Saldırganlığın doğası düşünöldüğünde, kuramsal olarak ileri sürölmüş oldukça fazla görüşün bulunduğu görünmektedir. Bu çok sayıdaki kuramlar, saldırganlığın, doğası hakkındaki sayılıtları üç baskın boyutta toplamaktadır. Bunlar; tamamen doğuştan gelenler, sonradan kazanılanlar ya da doğumlu gelip sonradan aktifleşen saldırganlık eğilimleridir. İnsanın doğası, değışik psikolojik ekoller tarafından farklı biçimlerde tanımlansa bile; bütün ekollerin üzerinde birleştiğı nokta, insanda saldırgan eğilimlerin varlığıdır.

Saldırganlık konusunda ileri sürölen kuramsal yaklaşımlar incelendiğinde farklı sınıflamaların yapıldığını görürüz. Johnson (1972, s.2-7) saldırganlık kuramlarını aşağıdaki şekilde sınıfladırılmıştır.

- 1- İçgüdü kavramları
- 2- Sosyal ve gelişimsel kuramlar
- 3- Öğrenme kuramları
- 4- Psikolojik kuramlar
- 5- Politik kuramlar
- 6- Çevresel kuramlar

Bu konuda diğer bir sınıflamanın Edmunds ve Kendrick (1980.) tarafındaan yapıldığını görüyoruz. Yazarlar, saldırganlık konusundaki kuramsal yaklaşımları şöyle sınıflandırmışlardır.

- 1- Biyolojik Kuramlar
- 2- Dürtü Kuramları
- 3- Sosyal Öğrenme Kuramları, gibi ...>

Bu çalışmada, benimsenen kuramsal yaklaşım, Bandura (1973, s.54) nın, saldırganlığın güdrüleyici nedenlere dayalı olarak yaptığı sınıflanma doğrultusunda ele alınarak açıklanmıştır.

1- İÇGÜDÜ KURAMLARI

a- Psikonaltik Kuram

b- Etolojik Kuram

2- ENGELLENME SALDIRGANLIK KURAMI

3- SOSYAL ÖĞRENME ve BİLİŞSEL KURAMLAR

1-İÇGÜDÜ KURAMLARI

Bazı bilim adamlarına göre saldırganlık, içgüdüselidir. Bu güdüler gerek insanların, gerekse diğer gelişmiş türlerin karakteristik özelliklerinden birisidir.

Saldırganlığı, içgüdü ve dürtü kuramı olarak açıklayan kuramcılara göre, saldırgan davranışlar, diğer davranışlar gibi doğuştan var olan ve biyolojik olarak düzenlenmiş dürtü mekanizmasının içsel biçimde uyarılmaları sonucu ortaya çıkar. Bu görüşe göre saldırganlık, sürekli biçimde organizmanın içinde biriken bir enerjidir. (From, 1973) Hidrolik enerji olarak nitelendirilen bu enerjinin uygun biçimde boşaltılmasının gerektiğini savunurlar. Bu enerjinin kaynağı merkezi sinir sistemi olup, saldırganlığın dışa vurulmasıyla boşalabileceğine işaret edilmektedir.

İçgüdü kuramcılarında Freud ve arkadaşlarına göre, insan yapısının derininde sosyalleşmemiş; kendisi ve çevresindekiler için saldırgan eğilimler vardır(Brenner, 1966). Doğuştan gelen bu fizyolojik süreçleri, içgüdü kuramcılarını tepki gösterme isteği olarak açıklamışlardır.

Doğulu içgüdü kuramcılarının karakteristik yapılarının aksine, Freud saldırganlıkta sosyal deneyimlerin ve özellikle çocukluk çağının etkilerinin büyük olduğunu

açıklar. O bazen saldırganlığı çocukluktan kalan hastalığın verdiği etki, seks ihtiyacı ve baskılanmış arzuların sonucu olarak görür (Johson, 1972, s.210-223).

Başta Freud olmak üzere içgüdü kuramcılarının çoğunluğu; saldırganlık dürtüsünün insan için, libido gibi biyolojik mutlaklığını kabul etmişlerdir. Bu nedenle, içgüdü kuramcılarına göre, saldırganlık; kaçınılmaz ve değiştirilemez bir içgüdüsel dürtüdür. Sonuçta, içgüdüsel yaklaşım ve bu yaklaşımdan meydana gelen gelişmeler bilinç altı süzgeçlerinin varlığını saldırganlıkta da temel olarak kabul ederler (Aşkın, 1981-39).

a- Psikoanalitik Kuram

Psikanalitik temele dayalı görüşler davranışçı görüşlere oranla, saldırganlığın görünümelerini daha geniş bir perspektif içerisinde yoğun bir şekilde ele almışlardır.

Freud saldırganlıkla ilgili görüşünü 1927'de şöyle özetlemiştir. "İnsanoğlu ancak saldırıya uğradığında kendini koruyan, aslında sevgi arıyan uysal ve sokulgan bir varlık değildir. Yüksek ölçüde saldırganlığı onun içgüdüsel doğasının bir parçası olarak görmek gerekir" (Radomisli 1978).

Ferud'un saldırganlık ile ilgili görüşlerini tarihsel açıdan ele almak gerekir. Bu konuda Freud üç ayrı açıklama getirmiştir. Psikoanalitik kuramın ilk döneminde saldırganlık pek önemsenmemiştir. Bu dönemde Libido ve psikoseksüel gelişim süreçlerine ağırlık veren Freud, nörotik çelişkileri cinsellikle açıklamaya çalışmıştır. Bu dönem saldırganlığında psikoseksüel kavram içerisinde ele alındığını göstermektedir. Buss, (1961).

Freud daha sonra kuramında, saldırganlığı ego içgüdüüne bağlamış ve tepkisel açıdan incelemiştir. Ego içgüdüleri

kendini koruma eğilimindedirler; bu açıdan bireysel doyumunu engelleyen ve tehdit eden durumlarda ego tepki gösterdiğinden saldırganlık da bu şekilde değerlendirilmiştir.

Freud, ikinci devrede ayrıntılı bir biçimde ego-içgüdüleri üzerinde durmuştur. Bu dönemde Freud'un amacı kendi kendini korumak olan ego-içgüdülerinin kaynaklarından çok amaçlarıyla ilgilenmek olmuştur. İki çeşit içgüdü ele almıştır. Bunlar, cinsel içgüdüler ve ego-içgüdüleridir. Ego-içgüdüleri kendini koruma eğilimini kapsamaktadır. Ego-içgüdülerinin kendini koruma ve devam ettirmesinde saldırganlığın önemli rolü bulunmaktadır. Böylece saldırganlık Libido'nun değil, ego-içgüdülerinin bir parçası olarak ele alınmıştır (Aşkın,1981).

Freud, kişiliğin gelişim dinamiğiyle ilgili süreçte ortaya çıkan sorunları ve gerilimleri saldırganlığa yol açan nedenler arasında sayarken; ikinci aşamada saldırganlığı doğrudan doğruya biyolojik bir içgüdüye bağlayarak daha katı ve değişmez bir model ortaya koymuştur. (Alkan, 1983).

Son devrede Freud'un görüşlerinde bir tutarsızlık olduğu göze çarpmaktadır. I. Dünya savaşındaki kıyım ve Avrupanın kan gölüne çevrilmesinin yarattığı hayal kırıklığı ile Freud, bütün içgüdüleri cinsel içgüdüler ve kendini koruma içgüdüleri olarak iki sınıfta birleştirmiştir. Bunlar, Eros (yaşam içgüdüleri) ve ölüm (tanatos) içgüdüleridir. Yaşam içgüdüleri genellikle cinsel gerilimi azaltmayı, ölüm içgüdüleri de yaşam geriliminden arınmayı amaçlar.

Ölüm içgüdüleri orgnizmanın kendine yönelmiş ise, intihara yol açmakta, dışa yönelmiş ise düşmanlık, kavgacılık ve saldırganlık biçimini almaktadır (Bilgin, 1988). İnsanlar kendilerini ya da başkalarını yıkıma uğratmaya yönelik bir dürtünün hükmü altındadır. Ölüm içgüdüleri; konumu açısından saldırganlığın temeli olarak, dürtülere gösterilen bir tepki

değil, insan organizmasının yapısından kaynaklanan kensintisiz bir uyarım olmaktadır (Alpagut, 1984 s.42).

Freud'a göre ölüm içgüdüğü bütün canlı organizmalarda var olan biyolojik bir güçtür. Bu hayvanlarda gerek kendilerine, gerekse başkalarına karşı ölüm içgüdülerini rahatlıkla açığa vurmalarından anlaşılır.

Freud'un ölüm içgüdüğü kavramı psikanalitikleri üç gruba ayırmıştır. Birinci grup, kuramı bütünüyle benimserken (Numberg, 1955), bir diğer grup metafizik yönü nedeniyle ölüm içgüdüğüne reddetmiştir. Üçüncü grup'ta Freud'un saldırganlığı içgüdüsel değil tepkisel açıklamasına katılmıştır (Seul, 1956). İşte bu tepkisel görüş yıllar sonra Yale grubu tarafından engellenme-saldırganlık (Frustration-Aggression) varsayımı olarak ortaya konmuştur. Bunların dışında kimi araştırmacılar ise saldırganlığı hem içgüdüsel hem de tepkisel kaynaklara bağlamaya çalışmışlardır.

Sonuçta Freud insanda biriken bir saldırganlık enerjisinin bulunduğu ve enerjinin yıkıcı bir özellik taşıdığını, bu enerjinin denetlenmesinin zor olduğu insanın kesintisiz bir saldırganlık enerjisi ürettiği görüşüne ulaşmaktadır.

Saldırganlıkta FREUD'cu Olmayan Psikoanalitik Görüşler

Psikoanalitik çalışmaların dışında saldırganlık konusunda Freud'cu doktrinlerden ayrılanlar olmuştur. Psikoanalitik gelenekten ilk ayrılan psikologlar Adler ve Jung'tur.

Adler'in saldırganlıkla ilgili görüşleri 1908'lere kadar gider. Adler'in saldırganlıkla ilgili görüşleri çağdaş psikoanalitiklerin görüşlerine çok yakındır. Adler,

saldırganlığı tüm ihtiyaçları gidermek için çaba sarfeden bir içgüdü olarak ele alarak, saldırgan içgüdülerin birçok değişik şekilde kanalize edileceğini savunmuştur. Ayrıca Adler kültürün etkisiyle saldırgan dürtülerin çeşitli görünümde ortaya çıkabileceğini belirtmiştir (Aşkın, 1981 s.54).

Adler'e göre saldırganlık içgüdüleri çeşitli biçimlerde, başkasına ya da bireyin kendisine yönelik olabilir. Adler, hiddetli bir kavgayı saf bir saldırganlık örneği olarak gösterirken, spor ve savaş içerisindeki davranışları da bir çeşit saldırganlık olarak nitelendirmiştir. Adler daha sonraki yazılarında saldırganlığa daha az önem vermiş, saldırganlığı içgüdüden çok, günlük yaşam engellerine karşı verilen doğal bir tepkinin sonucu olarak görmüştür (Buss, 1961).

Yung saldırganlıkla ilgili görüşlerini ayrıntılı bir biçimde ortaya koymamıştır. O, yaşam ve ölüm içgüdülerini libido diye isimlendirdiği tek bir içgüdü halinde ele almıştır. Jung'a göre bu içgüdü iki kutuplu olup ölüm-yaşam-nefret-sevgi şeklindeki içgüdülerdir. Jung'da Libido, dinamik bir süreçtir. Yapıcı olmadığı zaman yıkıcı rolü (destructive) oynar. Jung bu fonksiyonların birbirinden ayrıldıkları zaman, bilinç altı düzeyine indiğini bu nedenle zorunlu olarak tahrip edici olduğunu ifade etmiştir.

Öte yandan Horney ölüm ve saldırganlık içgüdülerini açık bir şekilde reddetmiştir (1939-1945). Horney saldırganlığı kişinin tahriklerle dolu bir evrede yaşadığı temel endişe duygusuna bağlamıştır. Temel kaygının, tüm psikolojik eğilimlerin ve motivasyonun özünü meydana getirdiğini öne sürmüştür. Kendisi temel kaygıyı şöyle tanımlamıştır; "Çocuğun kendisini düşman bir çevrede yalnız başına hissetme duygusudur." (1954, s.41). Sonuçta Horney, insanlara karşı çıkararak sorununu çözmeye çalışan kişiyi saldırgan olarak

nitelendirmiş, saldırganlığı insan karakterinin bir parçası olarak ele almıştır.

Munroe'nin saldırganlıkla ilgili görüşleri ise kısaca şöyledir: saldırganlık günlük hayattan kaynaklanmaktadır. Günlük hayat süreci, engellenmeye ve tehlikelere karşı duygusal bir tepkidir, saldırganlık eğilimi arganizmanın içinden gelen gerilimden çok, dıştan gelen uyarıcılara karşı bir tepki şeklinde ele alınmıştır. Kısaca denilebilir ki Munroe'nun görüşü, içgüdü doktrinlerinin karmaşıklığa girmeksizin saldırganlığı içgüdü düzeyinde ele almaktadır (Aşkın, 1981 s.45).

Psikoanalitiklerden E.Fromm'da insanlarda ve hayvanlarda varolduğu biçimiyle kalıtımsal olarak programlanmış saldırganlığı biyolojik bir tepki olarak nitelendirmiştir. Buna göre, saldırganlık tehdide karşı bir tepki biçimi değildir. Varoluşun tehlikeye düşmesi durumunda başvuru bir tepkidir. Hayvanlardaki saldırganlık, hayvanın hiç kaçma şansının bulunmaması durumunda ortaya çıkan davranış olarak görülmelidir.

İnsan da, yaşamsal çıkarı tehdit edildiği zaman saldırıya kaçışla tepki göstermek üzere, kalıtımsal olarak programlanmıştır (Fromm, 1973). Görüldüğü gibi Fromm, saldırganlığı, diğer ortadoks psikoanalitikleri gibi mutlak bir çıkış noktası bulunması gereken ve bedence oluşturulan bir dürtü olarak görmektedir (Davis, Nerma, Smead, P.93,123).

b- Etolojik Kuram

Etoloğlar saldırganlığı; içerden kaynaklanan türdeki birleşmeyi gerçekleştiren türlerin yayılıp odaklaşmasını kolaylaştıran ve kurtarıcı bir değeri olan bir dizi davranış örüntüsü olarak ele almışlardır (Davis, Ark,1972, s.93-123).

Etolojik kuram, saldırgan davranışın biyolojik yapıya bağlı olduğunu savunur. Hatırı sayılır bir etolog olan Konrod Lorenz (1966) saldırganlığı, gerek hayvanlarda gerekse insanlarda aynı türün başka üyelerine karşı bir kavga içgüdüğü olarak tanımlamıştır (Davis ve Ark, 1972). Lorenz'in kuramına göre, saldırganlık üyeleri olduğu kadar, türleri de kapsamına dahil eder. Bu içgüdü organizasyonunun temel bir bölümü olarak türün korunması ve evrimi için gereklidir.

Lorenz (on Aggression) adlı eserinde saldırganlığı zaman zaman boşalması gereken bir içgüdüsel enerji olarak ifade ederek, saldırganlığı insanda yaşamı kolaylaştıracağı yerde onu tehdit eden önemli bir etken görüşü ileri sürülmüştür. Lorenz'e göre saldırganlık; "Hayvan cinsinin mevcut anlamına göre nüfus yoğunluğunu ayarlar, güçlü hayvanın zayıf hayvan üzerinde egemenliğini sağlayarak, dengeli bir toplumsal bünye yaratır."

Lorenz, saldırganlık enerjisini; gayri ihtiyari olarak bir dış tahrikten güç alan içgüdüsel bir sistem olarak ifade eder. Bu sistem saldırganlığa sebep olacak bir tek neden buluncaya kadar çalışır. Bu durum, genelde kişide tepki yerine kendi kendini yiyip bitirmeye yol açar, çünkü; tepkinin açık bir şekilde gösterilmesi tehlikeli ve çevreden teknkide uğrar (Banduna, 1973 s.1-59).

Lorenz'in saldırganlıkla ilgili etolojik kuramı, oyun yazarı Rohert Ardrey'in (1961,1966,1970) çabaları ile de desteklenmiştir. Ardrey'e göre, insanda mülk edinme duygusu içgüdüsel olarak vardır. İnsanlar mülklerini yabancıya karşı savunurlar. Ancak Ardrey'in insana ait (innate territorial) doğuştan gelen dürtüsü olan kuramı birçok bilim adamının topladığı veriler ışığında çürütülmüştür.

Bu kurama yöneltilen eleştirilerin en önemlisi Lorenz'in

insan ve hayvan davranışları arasında paralellikler kurması ve evrim süreci içerisinde öğrenme ve kültürel gelişmeyi dikkate almamış olmasından kaynaklanmaktadır.

Gerek Ardney, gerekse Lorenz'e göre, çevrecilik mülk edinmek ve edinileni korumak için, doğuştan gelen bir dürtüdür. Bazı hayvan türlerinde, mülkiyetin sınırları işeme veya diğer benzer vasıtaların aracılığıyla belirlenir. Diğer bireylerin tümü, mülk sahibinin haklarını tanır ve sınıra geldiklerinde geri çekilirler. Lorenz'in (1966) açıklaması şöyledir; "Mülk sahibinin dışkısının yaydığı koku demiryolu işaretleri gibi işlev görerek iki tren'in çarpışmasını engeller. Çevrecilik işareti , hayvanların yaşama bölgelerini korumakla kalmaz aynı zamanda işareti koyan aynı türden başka bir hayvana saldıracağı şeklindeki sinyal görevini de görür." (Lorenz, 1966). Helmut Buechner (1961,1963) Afrika Anteleplanında mülkiyetin ve çevreciliğin cinsel dürtüden üstün geldiğini ifade etmektedir.

Ardney, çevreciliğin insanoğlunda da var olduğunu savunur. Ayrıca incan çevrecilik ihtiyacı nedeniyle doğuştan saldırgan olduğunu da belirtir. Bunun doğru olmasına rağmen, bazı hayvan türlerinde çevrecilik dürtüsünün olmadığını gözönünde bulundurmaz. Ancak Lorenz, bazı hayvan türlerinde çevrecilik dürtüsünün çok önemli bir şey olmadığını kabul etmiştir (Bouliere, 1954). Lorenz, çevrecilik davranışının kuşlarda olduğu kadar, memelilerde de o kadar etkili olmadığını gözlemlemiştir (Davis, Ark, 1972).

Bazı kuramcılar, saldırganlığın meydana gelmesinde beyin, merkezi sinir sistemin ve endokrin sisteminin rolünün bulunduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu kuram oldukça yenidir ve ondokuzuncu yüzyılda Fronolojistlerin kuramlarının yaygın olarak benimsenmesidir. Fronolojistler, kişiliğin belli çizgi ya da melekelerinin özel bazı bölümleriyle ilişkisi olduğuna inanmaktaydılar. Örneğin yıkıcılığa ilişkin meleke, kulağın hemen üstünde kalan beyin bölgesiyle ilgili olduğu

ileri sürülmüştür (Bilgin 1988).

Saldırganlığı etkileyen diğer bir faktör de androjen hormonunun, beyin işleyişine etkisinin yanı sıra, kas gelişimini ve fiziksel büyümeyi etkileyerek, dolaylı olarak saldırganlığa yol açtığı şeklindeki varsayımdır. Bu görüş genetik ve hormonal bulgular üzerine yapılan çalışmalarla kanıtlanmıştır. Örneğin, bazı hayvanların çiftleşme dönemlerinde androjen hormon düzeyinin yükselmesi, erkekler arasında saldırgan ve kavgacı davranışlara neden olmaktadır. Ancak kültürler arası çalışmalarda görüldüğü gibi, insanlardaki cinsel tepkiler hormon düzeyinden çok sosyal çevre tarafından belirlenmektedir (Bandırma, 1973).

Saldırganlığın nörofizyolojik yönleriyle ilgili olarak yapılan çalışmalar, şu noktayı açığa çıkarmıştır. "Kavga davranışının asıl uyarımı dışsaldır". Bu nedenle, çatışmalı davranış sisteminin içerdiği fizyolojik ve heyecansal etmenler, cinsel ve beslenmeyle ilgili davranışın içerdiği etmenlerden farklıdır. Biyolojik olarak uyarlanabilir. Saldırganlık yaşamsal çakarlara yönelik tehditlere verilen karşılıktır; kalıtımsal olarak programlanmıştır; kendiliğinden ya da kendi kendini artırıcı değil, tepkisel ve savunucudur. Ya yok ederek, ya da kaynağı kurutarak tehdidi ortadan kaldırmayı amaçlar (Alpagut, 1984).

Saldırganlığa yol açan yapısal özellikler arasında kromozonlar da incelenmiştir. Erkeksi özelliklerin gelişmesine yol açan "X" kromozomunun fazlalığının saldırganlığa, yol açtığı görüşünden hareket eden bazı bilim adamları, fazla bir X kromozomunun şiddet eğilimine neden olup olmadığını araştırmışlardır. Bandına (1973) yaptığı araştırmalarda her 500 erkek bebekten birinin bir fazla X kromozomuyla doğduğunu belirtmektedir.

Erkeklerdeki XYY anormalliğiyle ilgili olarak, Jacobs ve arkadaşlarının akıl hastanelerine yatırılmış kişiler

üzerinde yaptıkları araştırmalarda normal nüfusa oranla , bu hastalarda X kromozomu anormalliklerine daha sık rastlandığı sonucuna varmışlardır.Ancak aynı konuda yapılan bazı araştırmalar bir fazla X kromozonu ile saldırganlık arasında ilişkinin bulunduğunu reddetmişlerdir (Kessler, moss, 1970; Owen 1972).

Sonuçta, saldırganlığı içgüdü ile temellendirerek açıklamaya çalışan Freund ve Lorenz'in görüşlerini karşılaştırırsak; Freud'un kuramı ile Lorenz'in kuramları arasında ilişki karmaşık bir ilişkidir. Her ne kadar içgüdüyü farklı biçimde açıklasalar da, hidrolik saldırganlık anlayışında her ikisi de ortaktır. Buna karşılık yıkıcı bir içgüdü'nün varlığını savunurken, Lorenz bu varsayımın biyolojik bakımdan savunulmaz nitelikte olduğunu ifade etmektedir. Lorenz'de saldırganlık dürtüsü yaşama hizmet ederken, Freud'un içgüdü'sü ölüme hizmet eder. Bununla birlikte, Freud ölüm içgüdü'sünün karşısında ona eşit esas (yaşam-cinsiyet) gücünün bulunduğunu savunur; oysa Lorenz sevgiyi de saldırganlık dürtüsünün bir ürünü olarak ele alır. Böylece her ikisi de, farklı yollardan giderek, denetimi zor olan kesintisiz bir saldırganlık enerjisini üreten insanlık görüşüne ulaşmışlardır (Alpagut, 1984).

Genel olarak insan mantığı, davranışları, bütünüyle içgüdü ve genlerle açıklamalarını reddetme eğilimindedir. İnsan ve davranışına ilişkin bilinmeyenler açıklığa kavuştukça; insan davranışını, doğuştan etmelerin karşıtı olan toplumsal ve kültürel çevre koşullarını, önemseyen saldırganlık kuramlarının ortaya çıktığı gözlenmektedir.

2- ENGELLENME-SALDIRGANLIK KURAMI

Engellenme saldırganlık kuramı ilk kez Yale Üniversitesinden bir grup psikolog tarafından ortaya atılmıştır (Dollard, Dook, Miller, Mavrer ve Seares, 1939, Bandırma ve Walters, 1963). Psikoanalitik temele dayanan

engellenme saldırganlık kuramı, deneysel yöntemle önem vermesiyle diğer kuramlardan ayrılır. Ancak 20. yüzyılda psikolojinin yönünü fazlasıyla etkileyen bu kuramcılar, Freud'dan ayrılarak saldırganlığı içgüdüsel değil, tepkisel bir davranış olarak kabul ettiklerini ileri sürmüşlerdir (Feshbach, 1970).

Genel kuramlarda engellenme; dıştan gelen bir tehlike veya duruma karşı organizmanın gösterdiği reaksiyon olarak tanımlanır. Bu varsayıma göre, amaca yönelik bir davranışın engellenmesi saldırganlığa yol açar. Saldırganlık çeşitli boyutlarda ortaya çıkabilir. Saldırgan davranışın ortaya çıkması kendinden önce gelen engellenmeye bağlıdır. Dollard ve Miller'e göre engellenme arttıkça ve yaygınlaştıkça, saldırganlıkta aynı oranda şiddetlenmektedir. Engellenme kişinin çevresinden gelebileceği gibi kişinin içindeki çelişkili istek veya eğilimlerin sonucu olarak da olabilir. Böylece, engellenme kişiyi saldırganlık eğilimine ilişkin bir yaşantı içine iterek, ya atak şekilde ya da sözel ve düşmanlık şeklinde tepkilerde bulunmasına neden olabilir.

Engellenme-saldırganlık varsayımı ilk ortaya atıldığı zaman ki genel hipotez şudur; "Saldırganlık hali her zaman bir engellenme sonucunda ortaya çıkar." Bu görüş şiddetli eleştirilere uğrayınca, engellenme-saldırganlık kitabının yazarlarından Neal E. Miller (1941) daha sonra her engellenmenin saldırganlığa yol açacağı görüşünü değiştirerek, saldırganlığı şöyle tanımladı: "Engelleme bir takım tepkiler sonucu tehrik unsuru olur, ve bu tepkilerden biri saldırganlığa yol açar." (Davis, Raker ve Arks, 1972). Kuramın bu şekilde değişikliğe uğramasına Barker, Dembo ve Levin'in (1941) çocuklar üzerine çalışmaları neden olmuştur. Bu çalışmalar, çocukların engellenme karşısında daha fazla saldırganlık göstermeyip içe kapandıklarını belirleyen araştırmalardır.

Engellenen kişi saldırganlığı, anında göstermeyebilir.

Ceza verme veya çevrenin etkisiyle davranışın kısıtlanması saldırganlığın gösterilmesini engelleyebilir. Çünkü saldırganlığı ortaya çıkarmayan çok sayıda güçler vardır. Nitekim, Köknel(1981) saldırganlığa toplum ve kültür açısından yaklaşan kuramların öğrenme, çocuk yetiştirme, cezalandırma, özdeşleme gibi kültürel değer yapılarının rollerinin bulunduğunu belirlemiştir.

Engellenme saldırganlık kuramının analiziyle ilgilenen psikologların bir çoğu kuramda değişiklikler önermişlerdir. Örneğin Sanferd ve Wrightsam (1970) dıştan tahrik edilme durumunu iki faktöre ayırmaya çalıştılar. (Davis 1972) Bunlara göre engellenme; "Dışardan gelen ve engellenmeye sebep olan duygusal bir takım davranışlardır." Berkowitz'e (1969) göre, orjinal engellenme saldırganlık kuramı, engellemeyi dışardan gelen etmene bağlamaz ve kuramsal olarak saldırganlık tahrik dışında hiçbir iç etmene bağlanamaz. Kuramın net bir şekilde açıklanmayışı, Berkowitz'i (1962) iki değişikliğe götürür; Berkowitz'e göre, her saldırgan davranışın nedeni engellenme değildir. Saldırgan davranışlar, diğer davranışlar gibi engellenmeye tepki olarak da öğrenilebilirler. Diğer değişiklik ise engellenme ile saldırganlık arasındaki gücün sorgulanmasıdır. Berkowitz. güçlü dürtüleri doyurmaya yönelik eylemlerin katı biçimde engellenmesi, saldırgan davranışa yol açacağı gibi, kaçış davranışına neden olan, korku duygusu da yaratabileceğini belirtmektedir.

Berkowitz, engellenme saldırganlık kuramının isbatındaki başarısızlıkların sebebini kuramın, temelde formüle edilmiş halinin geçersizliğinden çok; tanımların geçersiz ve tutarsız olmasından ileri geldiğini belirtir (Davis ve Arkd, 1972).

Dollard ve arkadaşlarının engellenme saldırganlık kuramı, doğuştan ve sonradan kazanılan evrensel niteliklere dayalı ilişkiler içerdiğini belirtmelerine karşılık; Miller,

tanımında engellenme saldırganlık ilişkisinin doğuştan gelen hemde öğrenmeyle kazanılan bir davranış olduğunu savunur (Berkowitz, 1964 s.54).

Sonuçta engellenme-saldırganlık kuramını savunanlar açıkca şunu belirtmişlerdir. Saldırganlık sonucunda cezanın verileceğinin önceden sezinlenmesi saldırganlık halinin ortaya çıkmasını engeller. Ayrıca, engellenmeyle ortaya çıkan engellenme tepkisinin doğuşundan gelme olasılığının bulunduğunu ısrarla belirterek, engellenme-saldırganlık ilişkisinin, insanda toplumsal davranış geliştirmesinde önemli bir rolünün bulunduğunu ifade etmişlerdir (Davis, 1972) Bandura ve Waltez (1963)engellenme olmadan saldırganlığın taklit (imitation) yoluyla meydana çıkabileceğini göstermişlerdir.

Buss'a göre engellenme saldırganlık kuramı, pek azı dışında bütün psikologlarca destek gördü. Ancak verilen önem ve ağırlık, zararlı uyarıcıların talihsiz biçimde küçümsenmesine yol açmıştır. Engellenme, sadece saldırganlığın en güçlü ölçülerinden birisidir (Att,Buss,1961).

3- SOSYAL ÖĞRENME ve BİLİŞSEL KURAMLAR

Albert Bandura tarafından geliştirilmiş olan sosyal öğrenme kuramı, saldırganlığın kaynağının dürtüler ve içgüdüler olduğunu kabul etmez. Bandura'ya göre saldırganlığın meydana gelmesinde ortamdaki pekiştirici öğeler üzerinde durulmalıdır. Bu kuramın, saldırganlık konusunda diğer kuramlardan ayrılan bir başka yönü de saldırganlığın amaca yönelik bir davranış olarak ele alınıp tanımlanmış olmasıdır.

Sosyal öğrenme kuramında; saldırganlık, zarar veren ve yıkıcı etkilerin yanısıra toplumda itibar ve saygınlık kazandıran davranışları da içeren kompleks bir olay olarak

nitelendirilebilir. bu görüşe göre, tam bir saldırganlık tanımı şöyledir : "Saldırganlık zarar veren davranışlar ile toplumsal yargıyı kapsayan bir olaydır." (Bandura, 1973 s.1-59).

Saldırganlık kuramını açıklarken; Bandura (1973) ve arkadaşları konuyu üç aşamada ele almışlardır. İlk olarak; saldırganlığın kökeni daha sonra saldırgan davranışın nasıl geliştiği ve öğrenildiği, sonucu olarakta saldırgan-davranışın nasıl süreklilik kazandığıdır.

Saldırganlığın, nasıl geliştiğini ve nasıl öğrenildiği konusunu açıklamaya çalışan Bandura ve arkadaşları çeşitli araştırmalar sonucunda, çocukların saldırgan davranışları hem gözlem yoluyla (observational learning) hem de araçsal öğrenme (instrumental learning) yoluyla öğrendiklerini öne sürmüşlerdir. Çocuklar saldırgan davranışları gözlem ve taklit yoluyla öğrenirler, bu öğrenmede üç çevresel etkinlik kaynak oluşturur. Bunlar, ailevi etkinlikler, kültürel etkinlikler ve sembolik modellerdir. McCord ve arkadaşları (1959) Bandura ve arkadaşları (1959) suçlu babaların oğulları üzerinde yaptığı incelemede, çocukların saldırgan davranışları öğrenmelerinde ana-baba ve aile çevrelerinin de etkili olduğunu kanıtlamışlardır. Modelle öğrenmenin etkili olmasında şu süreçlerin işe karıştığı öne sürülmüştür.

- 1- Çocuk için ortada, model teşkil edecek örnek bir davranış olmalıdır.
- 2- Sözel veya imgesel bir hatırlatıcı şarttır.
- 3- Bir uygulama gereklidir.
- 4- İzleyerek öğrenilen bir durumun davranışa yansımaları için pekiştirme gereklidir (Aşkın, 1981).

Sosyal öğrenme kuramı, saldırganlığın vasıtalar yardımıyla destekleyicilerin paylarının bulunduğu, saldırganlıkta cezalandırma veya mükâfatlandırmanın karar vermemizi etkileyebileceğini belirtmişlerdir. Bandura ve

Walters, çocukların büyüme çağında ve yetişkin dönemlerinde aynı davranışı ebeveynlerine karşı gösterdiklerinde ebeveynler tarafından yoğun şekilde cezalandırılmalarını, ancak aynı davranışı öğretmenleri gibi saygın kişilere ve diğer büyüklere karşı gösterdiklerinde, ebeveynlerinin göz yumdukları hatta cesaretlendirildiklerini gözlemlemişlerdir. (Ferguson, 1970 s.102-103). Bu durum saldırgan davranışın oluşmasında, sosyal ve kültürel kabullenmelerin etkisini göstermektedir. Eğer herhangi bir şekilde saldırganlık tepkisi gösterdiğimiz zaman bu davranış ödüllendirilmiş ise ödüllendirildiğimizi hissettirirsek (başkası tarafından yada içsel bir doyum yoluyla) yeni koşulda da saldırganca tepkiler göstermemiz beklenebilir. Eğer, saldırganca tepkiler nedeniyle cezalandırılmışsak, bu tür tepkileri tekrarlama olasılığımız düşük olacaktır. Örneğin, annesinin ısrarına rağmen parkta bağırp çağırarak saldırgan tepkide bulunarak oynayan çocuğu ele alırsak; anne çocuğun oyununa devam etmesine izin verirse, saldırganlığı ödüllendirmiş olacaktır. Eğer çocuk bu davranışa karşılık cezalandırılacak olursa, davranışı tekrarlama olasılığı azalacaktır. İşte bu nedenle sosyal öğrenme kuramcıları saldırganlığın ailede ve çocukluğun ilk yıllarında öğrenilen bir davranış olduğunu savunurlar.

Sosyal öğrenme kuramcıları insanın doğuştan saldırgan olmadığını fakat saldırganlığın toplumsallaşmanın bir sonucu olarak ortaya çıktığını belirtmişlerdir (Sawzey ve Telford, 1975, s.439).

Ayrıca çocuklar taklit yoluyla da büyüklerin saldırganca davranışlarını öğrenirler ve gerçekte düşmanlık yada incitme amacı taşımaları da model olarak öykündükleri ve özdeştikleri büyüklerin saldırgan davranışlarını tekrarlayabilirler (Alkan, 1983).

Sosyal öğrenme kuramcılarının, bireyi saldırganlığa iten güçlerin içsel olmaktan çok dışsal olduğunu savundukları

görülmüştür. Gerçekten de saldırganlığı açıklayan diğer kuramcılarla karşılaştırıldığında, sosyal öğrenme kuramının dış etkilere daha fazla önem verdiği görülür. Çünkü bulunan kişiyi, yalnız çevre etkinliklerine tepkide bulunan güçsüz bir organizma olarak görmez. Buna göre kişi ve çevre karşılıklı etkileşimlere sahip davranışları oluştururlar. Böylece, hem çevre etkinlikleri devranışları şekillendirir, hem de çevre, davranışlar tarafından etkilenir.

Bu dinamik görüşü savunan sosyal öğrenme kuramı, insanın saldırganlığını da diğer sosyal davranışlar gibi hem çevreden kaynaklanan uyaran ve pekiştiricilerin etkisi, hem de bilişsel kontrol etkisiyle öğrenildiğini savunur. Bu kurama göre, saldırgan davranışlar, dolaylı veya doğrudan deneyimler, gözlemler, pekiştirmeler ve bilişsel kontrollerin yanısıra biyolojik yapı ve hatta öğrenme hızını etkileyebilen genetik yapı tarafından da etkilenirler.

Sosyal öğrenme kuramcıları, saldırganlığı bir kişilik değişkeni olarak görürler. Bu hem sürekli hem de etkileyici bir değişkendir. Bunlara göre sadece dış çevreden kaynaklanan etkileşimlere bakarak davranışlar açıklanamaz. Çevre ve deneyimler aracılığıyla edinilen bilgilerin kişi tarafından nasıl kullanılacağı ve davranışları nasıl etkileyeceği de önemlidir. Kişinin, kendi içinde bir doyum hissetmesi, gerilimden kurtarılması veya öz değerinin artması da saldırgan davranışları etkileyen niteliklerindendir (Bondura,1973). Bu nedenle saldırgan kişinin çevreden gelebilecek tepkilerin yanısıra kendi tepkilerini de gözönüne alması gerekmektedir. Saldırgan davranışın kişinin kendi içinde de birkaç gereksinimini doyurmasına Baldwin (1967) ikinci pekiştirme adını vermiştir. Örneğin, kişinin toplumdaki saygınlığı, gücü ya da erkekliği bazı toplumlarda saldırgan davranışlar acılığıyla dayanılan gereksinimler arasında yer alabilir.

Sosyal öğrenme kuramcıları, saldırgan davranışların

öğrenilmesi ve yer etmesinde diğer davranışlarda olduğu gibi pekiştiricinin niteliği kadar sıklığı, hangi düzende verildiğinin de dikkate alınması gerektiğini belirtirler. Örneğin kısmi pekiştiriciler kullanılarak yapılan bazı araştırmalarda denekler sürekli pekiştiriciler uygulananlara oranla daha fazla saldırgan eğilimler göstermişlerdir (Cowan ve Waltus, 1963). Ayrıca Petterson ve arkadaşlarının (1967) yaptığı araştırmada kanıtladığı gibi, Laboratuvarda pekiştirilen saldırgan davranışlar, okuldaki serbest oyun ortamına yaygınlaştırılmaktadır. Yine bu araştırmada sözel olan saldırgan davranışlarının pekiştirilmesi sonucu daha çok sözel olmayan saldırgan davranışlara yol açtığı görülmüştür. Pekiştiricinin saldırgan davranışa tepki olarak çıktığı durumlarda ise, bunların olaya zaman olarak yakınlığı oranında güçlerinin arttığı kanıtlanmıştır (Patterson ve Arkadaşları 1967).

Saldırganlıkla ilgili son çalışmalara bakıldığında, sosyal öğrenme kuramının saldırganlığın kontrolü konusunda diğer kuramlardan daha iyimser bir görünüm ortaya koyduğu gözlenmektedir. Staats ve Buttefield (1965) akıllı dengesi tam yerinde olmayan ve düzelmesi mümkün görülmeyen, okulda başarısı oldukça düşük olan ondört yaşındaki çocuğun durumunu açıklar; Çocuğa doğru olarak okuma karşılığında para ile değiştirilen jetonlar verilerek okumaya teşvik edilir. 4-5 ayın sonunda, okuma yeteneğinde çarpıcı bir şekilde ilerleme gözlenerek ilk defa geçer not alır. Ayrıca çocuğun rekabet duygusu farklı bir şekilde teşvik edilerek, sadece çalışmasında ilerlemekle kalmaz, aynı zamanda saldırgan tutum ve davranışlarında azalma görülerek daha uyumlu bir hale geldiğini gözlemlemişlerdir (Johnson, 1972). Bu araştırma saldırganlığın öğrenme ile ilişkisini kanıtlamaktadır.

Saldırganlığın kökenini içsel öğeler yerine değişebilir toplumsal belirleyicilere bağlayan sosyal öğrenme kuramı, insanlar arası yaygın şiddet olayların ve saldırgan

davranışların azaltılması konusunda, araştırma bulgularına dayanarak daha iyimser bir görüş ileri sürmüşlerdir.

Psikofizyolojik alanda yapılan bazı araştırmalar da sosyal öğrenme kuramını desteklemektedir. Örneğin insanın öfke ve korku duygularından hangisini yaşayacaklarını, bedensel ipuçlarından çok çevresel faktörlere bağlı koşulların ortaya koyduğunu (Schachter ve Singer, 1962). göstermişlerdir. Görüldüğü gibi sosyal öğrenme kuramı, kişilerin toplumsal sorunlar karşısında öfke tepkisi ve saldırgan davranışlar yerine daha olumlu olarak öğrenme yollarının öğretilebileceğini savunmaktadır (Bandura, 1973).

Bilişsel kuramcılar ise, saldırganlık konusunda ağırlıklı olarak, bireyin bir tahrik yaşantısını nasıl algıladığı ve yorumladığı konusu üzerinde durmuşlardır. Örneğin, masanın üzerinde bir tabanca görmek gibi dışsal faktörler, engelleme yaşayan bir bireye durumun saldırgan yanlarını çağrıştıırabilir (Berkowitz ve Allen 1967, Berkowitz ve Lepage 1967).

Çocuğun yetiştirilmesinde, anne-baba tutumlarından, emsallerinin etkinliklerine kadar, çeşitli faktörlerin etkisi bulunmaktadır. Çocuklar genellikle çevredeki yetişkinlerin düşmanlıklarını benimsemektedir. Deutsch ve Collins siyahlarla beyazların ilişkisini araştırdılar. İki ayrı, ikisi beraber, dört ayrı barınma yeri meydana getirdiler. Bir süre sonra tutumlar hakkındaki bilgileri yokladılar ve siyahlarla aynı apartmanda oturanlarda, ayrı oturanlara oranla, ırksal önyargıda bir azalma meydana geldiğini tesbit ettiler. Araştırmacılar bu gelişmeyi yakın ilişkilere dayanan bileşsel süreçlere bağlamışlardır (Johnsan, 1972).

Bu kurama göre saldırganlık konusunda başka bir bireyin davranışını nasıl yorumladığımız önemli bir faktördür. Düşmanlık ve saldırganlık dolu filmlerin izleyicileri, daha

sonraki yaşantılarında saldırganlığa davet edici olarak yorumlanmasına neden olabilir. Bu durum saldırganlığın provoke edilebilir bir davranış olduğunu göstermektedir (Bilgin, 1988).

Bilişsel kuramcılara göre, saldırgan modeller, bilişsel öğrenme yoluyla, yeni saldırgan davranış kapılarının öğrenilmesini sağlar. Ayrıca, modelin saldırgan davranışlarının ödüllendirilmesi halinde dolaylı pekiştirme yoluyla bu tür davranışların taklit edilme olasılıkları artar. Özellikle arada bir pekiştirme programları uygulanırsa bu tür davranışların oluş sıklığı da çoğalır. Böyle durumlarda, saldırganlık oldukça yerleşik bir davranış kalıbı haline gelerek söndürülmesi güçleşir.

Saldırganlık konusunda davranışçıların temel yaklaşımları şöyledir: Çocuk, saldırgan davrandığında, annesinin veya ötekilerin ona isteği şeyi vereceklerini anlarsa, saldırgan biçimde davranma eğilimi gösteren bir kişi haline gelecektir. Aynı durum uysal, atak ya da sevecenlik içinde geçerlidir. Bunlara göre, öteki bütün davranışlarda olduğu gibi saldırganlık da tamamen kişinin çıkarına uygun düşecek biçimdeki hareketlerin yapılmasıyla öğrenilir (Alpagut, 1984 s.82-85).

Bu alanda yapılan bir kısım çalışmalar, psikolojik ve sevgiye dayalı şekillendirilmelerin saldırganlığın kontrol altına alınmasında oldukça etkili olabileceği, kişinin bu sayede kendi kendini kontrol etmeye yöneldiğini ortaya koymuştur (Ferguson 1970; s.104-105).

Parke ve Walters (1967) genelde istenmeyen davranış çocuk tarafından gösterildiğinde verilen hafif bir ceza, olay bittikten sonra verilen ağır bir cezadan daha etkili olduğunu belirtmişlerdir. Davranışçılara göre de olumlu pekiştiriciler, saldırganlığın yön değiştirmesinde etkili olabileceği gibi sonucun saptanması ve düzeltilmesinde de

etkili olabilmektedir.

Davranışlar, hangi pekiştiricilerin insan davranışını biçimlendirme eğilimi taşıdığı konusunu incelediklerinden, A.H.Buss ve Berkowitz gibi davranışçılar, insanın duyguları olgusunda Skinner'e göre daha duyarlıdırlar. Ancak, Skinner'in hareketi yapının değil, hareketin bilimsel gözlem konusu olduğu yolundaki temel ilke tümü için geçerlidir. Bundan dolayı davranışçılar davranışı belirleyen ruhsal güçler konusunda ve bu güçlerin enerji boşaltımı konusunda ayrıca yönünde değişiklik meydana getirecek bir etken olarak Freud'un bulgularına ağırlık vermişlerdir. Böylece Berkowitz bir çok yönden A.H.Buss'a benzeyen bir tutumu benimseyerek, güdüleyici heyecanlar düşüncesini o da kabul etmez. Davranışçı kuram çerçevesinde kalarak engellenme saldırganlık kuramını değiştirmiştir.

Son zamanlarda saldırganlığın kontrol edilmesi üzerine yapılan çalışmalar, beyin fonksiyonları genetik yapı ve psikolojik anormallikler alanında yoğunlaşmıştır. Tekrar eden kişisel şiddet eylemi beyin bozukluğu bulunan kişilerin önemli bir yüzdeler oranını oluşturduğu bilinmektedir. Ayrıca, doğum öncesi ve hayatın ilk yıllarındaki çeşitli olumsuzluklar bu alanda etkili olan nedenler olarak gösterilmektedir. Saldırganlığa yol açan organik bozuklukların nedeni ne olursa olsun bazı davranışlar vardır ki ne davranış terapisi ne de psikiyatrik yöntemlerle tedavisinde başarı sağlanamaz. Bu konuda sinir sisteminin görevini eksik yerine getirmesinin sonucu olarak beyin cerrahisi ve ilaç tedavisi ortaya yeni umutlar sunmuştur (Jahson,1972).

BÖLÜM IV

KONU İLE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Yurtdışında Williams ile Vantress'in (1969) yurtiçinde Aşkın'ın (1981) çalışmaları hariç, literatürde Denetim Odağı ile Saldırganlık arasındaki ilişkileri ele alan her hangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak, Literatürde incelediğimiz değişkenlerin çeşitli perspektiflerden kişilik yapılarıyla nasıl bir örüntü ve ilişki oluşturduğunu gösteren bir çok araştırma bulunmaktadır.

Bu bölümde konumuzla yakından ilgili olan bazı araştırmalara kısaca değinmeyi faydalı buluyoruz.

Literatürde Rotter'in Denetim Odağı Ölçeği ile Buss-Durkee'nin Saldırganlık Ölçeği arasındaki ilişkilere dayanacak içten ve dıştan denetim inançlılarla saldırganlık eğilimlerini inceleyen, sözkonusu iki araştırmadan başka çalışmanın bulunmaması, bir bakıma çalışmanın orjinal bir kimlik taşıdığını göstermektedir.

A-YURT DIŞINDA DENETİM ODAĞI İLE İLGİLİ YAPILAN ARAŞTIRMALAR

Literatürde yapılan araştırmalara geçmeden önce, burada içsel dışsal denetim odağı ile ilgili Decharms'ın (1968) kaynak "origin" ile Piyon "pawns" kavramlarına kısaca değinmek gerekir.

Weiner (1972; 314), De Chrams'ın kaynak ve piyon kavramları Rotter'in içten-dıştan denetim odağı kavramları arasında bir benzerlik olduğunu ifade etmektedir. Kaynak kişi nedenselliğin etkilerinin kendi içinde olduğuna; piyon kişi ise nedenselliğin etkilerinin kendi dışındaki güçlerde olduğuna inanır. Bu açıklamalardan'da anlaşıldığı gibi, kaynak ve piyonun özellikleri ile içten-dıştan denetim odağı

boyutunun özellikleri arasında bir benzerlik görülmektedir.

Denetim Odağı boyutu ile ilgili yapılan araştırmaları iki grupta toplayabiliriz;

1- Laboratuvarında düzenlenen uygulamalı araştırmalar.

2- Ölçeklerde gerçekleştirilen araştırmalardır. Blass, (1977;234-236).Denetim odağı boyutu ile ilgili, aşağıdaki araştırmaların araştırmalarından söz etmektedir.

Birçok araştırmacı, verilen bir görevin yapılmasında başarı ve başarısızlığın nedenlerine ilişkin yüklemelerin tahmin edilmesinde içten ya da dıştan boyutun ne dereceye kadar kullanılabileceğini incelemiştir.

Genellikle içsel denetime inanan kişilerin başarı ve başarısızlıklarını kendi yeteneklerine, buna karşılık, dışsal denetime inanan kişilerin ise başarısızlıklarını Şansa, kadere yüklemlediklerini saptamıştır. (Davies ve Davies, 1972; Gilmore ve Hibbon, 1974; Lefcourt, Hupg, Strutlers ve Holmes, 1975; Sobel,1974).

Phares (1957) pekiştiricinin iç ve dış güçlere göre algılanmasının bireyin beklentisini ne yönde etkilediğini incelemiştir. Araştırmacı yaptığı deneyde, deneklere pekiştiriciyi kendi yeteneklerine ya da şansa bağlı olacak algılamalarını mümkün kılan bir ortam hazırlamıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, pekiştiricinin denetimi bireyin davranışlarına bağlı olduğu koşullarda yani beceri koşulunda, beklenti düzeyinde yükselmeler ve azalmalar buna karşın, pekiştiricinin denetimi bireyin davranışlarından bağımsız olduğu durumlarda beklenti düzeyindeki azalmalar daha fazladır. Phares'in elde ettiği bulgular, pekiştiricinin bireyin beklentisini artırmada ve azaltmada önemli bir faktör olduğunu gösteriyor.

Farklı pekiştirme programlarının beklentinin sönme

direnci üzerindeki etkilerini araştıran James ve Rotter (1958), Phares'in deney düzeyinde uyguladığı gibi, bir görev koşulunda deneklerin başarılarını kendi davranışlarına ya da şansa bağlı bir şekilde algılamalarını sağlayacak bir ortam yaratmıştır. Araştırma sonucunda şans koşulunda devamlı bir şekilde pekiştirilmeye tabi tutulan deneklerin beklentilerinin pekiştirilen deneklere oranla %50 oranında daha geç söndüğü görülmüştür.

Crowne (1961) James ve Rotter'in elde ettiği bulguları farklı deneysel bir ortam dzenliyerek tekrarlamışlardır. Fakat araştırmacılar bu tecrübede deneklere şans ve beceri koşullarını belli yönergeler dahilinde vermişlerdir. Ancak söz konusu durumu yaratmak için deneklerin yaşantılarına dayanarak şansa ya da beceriye bağlı bir durumda algılayacaklarını yansıtacak görevler vermişlerdir. Farklı, pekiştirme programlarının uygulandığı bu çalışmada, denekler 4 gruba ayrılmıştır. Devamlı pekiştiriciler, %75 pekiştiriciler, %50 pekiştiriciler ve %25 pekiştiriciler. Bu dört gruptaki denekler, pekiştiriciler tarafından snmeye tabi tutulmuştur.

Beceriye bağlı görev koşullarında, şansa bağlı koşullara oranla, deneklerin beklentilerinde daha çok iniş ve ıkışlar ortaya çıkmıştır. %50 oranında pekiştirilenler grubu sadece şans koşulunda, snmeye karşı direnç gösterirken, devamlı bir şekilde pekiştirilen grubun ise diğer gruplardan daha çok derin gösterdikleri izlenmiştir. Beceri koşulunda elde edilen bulgular, şans koşulundaki bulguların tam tersini ortaya koymuştur.

Parsons ve Scheider (1974, 456-461) yaptıkları kültürler arası bir çalışmada, Rotter leğini Doğu-Batı ve Ortadoğu lkelerinde kadın ve erkeklere uygulamışlardır. Araştırma 8 ülkede gerçekleştirilmiş ve deneklerden elde edilen verilere varyans analizi uygulanmıştır. Sonuçta, cinsiyet faktörü ile ilgili sonuçlar anlamlı çıkmıştır. En yüksek dışsal

inançlıların Japon öğrenciler olduğu saptanmıştır.

Rotter'in Denetim Odağı son yıllarda,=özellikle sosyal psikolojide çok önem kazanmış ve "kişisel modernliğin" temel bir ögesi olarak kabul edilmiştir (Doob, 1967; Gurin ve Ark, 1969; Triandis,1971; Kağıtcıbaşı, 1971; Aşkın, 1982). Triandis (1971) içten denetim inancının modern insanın en belirgin özelliklerinden biri olduğunu öne sürmüştür. Modernlik; aslında tek boyutlu bir kavram değildir. Aksine çok boyutlu bir kavramdır (Kağıtcıbaşı, 1977).

Toplumsal etkiye karşı uyma ve direnme konusunda yapılan araştırmalar, dıştan denetimli kişilerin grubun yanlış yargılarına içten denetimlerden daha fazla uydukları, değer yargılarının doğruluğuna daha fazla inanma eğiliminde oldukları, içten denetimlerin ise, başkalarından gelen baskılara daha az eğilim gösterdikleri, kendi yargılarına daha fazla güvendikleri, dışsal denetimli kişilerin içsel denetimlilere göre, şansla belirlenmiş koşulları, yetenekle belirlenmiş koşullardan daha fazla önemsedikleri (Crowne ve Liverant, 1963; Richie ve Phores, 1969; Rodda ve Sherman, 1972; Rotter ve Mulry, 1965). Araştırmacılar tarafından saptanmıştır.

Better, Brinkman (1981, 427-432) Dışsal denetimli bireylerin, içten denetimli bireylere göre, yüksek derecede sihirli güçlere inanma eğilimi taşıdıklarını belirtmişlerdir.

Copper, Burger ve Good (1981,362-372) 425 denek üzerinde yaptıkları bir araştırmada; entellektüel başarı davranışının erkeklere oranla kızlarda daha içten bir davranış olarak ortaya çıktığı, yaşın ilerlemesiyle orantılı olarak, ergin bayanlarda başarı oranının tayininde daha çok yetersizliklerin meydana geldiğini saptamışlardır.

Denetim Odağı konusunda çeşitli araştırmalar yapan

Devins, (1982, 241-244) Dıştan denetimli kişilerin, çeşitli konularda zayıf yeteneği olan; az beklenti geliştiren, kendini daha az kabul eden, çaresizlikle ilgili öznel duyguları olan kimseler olduklarını ortaya koymuştur.

Baldwin (1948), Sears (1950); Gozali, Cleory, Wolsten (1973); Ncwfcki ve Strichland (1973) gibi araştırmacılar, yaptıkları çalışmalarda yüksek sosyo-ekonomik düzeye sahip bireylerin daha içten denetimli , düşük sosyo-ekonomik düzeye sahip bireylerin'de daha dıştan denetimli olduklarını belirtmişlerdir.

Rohner ve Kohner (1980; 83-86) yaptıkları ortak çalışmada içsel ve dışsal, Denetim odağının gerek çocuklarda gerekse büyüklerde, kişilikle ilgili bireysel farklılıkları ortaya koyan önemli bir kişilik boyutu olduğunu saptamışlardır.

Bütün bu araştırmalar, kendi gücüne inanan içten denetimli bireylerin hayatlarının büyük ölçüde zenginleştiğini gösterirken, dıştan denetimlilerin çevreleri üstünde denetimlerinin bulunmadığı, ilgisiz, katı ve yeniliklere kapalı bir kişilik sergiledikleri gözlenmektedir. Sonuç olarak: İçsel denetimli kişilerin, kendi güçlerine inanan ve hayatlarında daha çok doyumlu kimseler oldukları izlenimini verdikleri halde, dıştan denetimli kişilerin kaderlerini koşullara bağlayan ve daha çok güdümlü bir kişilik özellikleri sergileyen kişilik izlenimi vermekteler.

B-YURT DIŞINDA SALDIRGANLIKLA İLGİLİ YAPILAN ARAŞTIRMALAR

Batıda, saldırganlıkla ilgili yapılan araştırmaları gözden geçirdiğimizde, iki farklı yaklaşımın ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlardan birincisi saldırganlığın yaşla orantılı olarak arttığını ileri süren araştırmacılar,

ikincisi ise, saldırganlığın her dönemde gözlenebilen davranış görüntüsü olduğunu öne süren araştırmalardır.

Muste ve Sharp (1974); Walters ve Arkadaşları (1957); Roff ve Roff (1940); McKee ve Leoder (1935) yaptıkları araştırmalarda saldırganlığın değişik yaş gruplarında artan bir davranış olduğunu göstermişlerdir. Psikoanalitik ve içgüdü kuramların da, saldırganlığın her dönemde gözlenebilen bir davranış olduğunu ortaya koymaya çalışmışlardır.

Williams ve Vantress (1969; 59-61) 235 üniversite öğrencisi üzerinde gerçekleştirdikleri bir araştırmada, Denetim Odağı ölçeği ile Buss-Dürkee saldırganlık ölçeği arasındaki korelasyonu incelemişlerdir. Bu bölümün giriş kısmında'da belirtildiği üzere, yurtdışında konumuzla ilgili ölçeklerle yapılan tek çalışma olan bu araştırmada araştırmacılar; dış pekiştiricilere inanan bireylerin iç pekiştiricilere inanan bireylerden daha saldırgan oldukları ve dış denetimli bireylerin Buss-Durkee, saldırganlık ölçeğinden daha yüksek puan aldıklarını belirtmişlerdir.

Campbell ve Muncer (1987, 489-511) Erkek ve kadınların günlük konuşmalarda sergiledikleri öfke ve saldırganlık modellerini 5 kategoriye ayırarak incelemişlerdir. 1- Saldırganlığın biçimine göre; fiziksel sözel ve pasif saldırganlık, 2- Yere göre; iş yeri, ev ve kamu hizmet yeri, 3- Cinsiyete göre; erkek ve kadın, 4- Tanıdık ve yakınlığa göre; arkadaş tanıdık, karı-koca, 5- Tanıdık olmayanlar; arkadaş, tanıdık ve yakın olmayan kimseler. Araştırmacılar 5 farklı ortamda kadın ve erkeklerin günlük konuşma davranışlarında farklı saldırgan modeller oluşturduklarını ve cinsiyetlerin saldırganlıkta önemli bir rolünün bulunduğunu saptamışlardır.

Çevresel psikoloji, saldırganlığın açıklanmasına hayli geniş yer vermiştir. Bu görüşe göre, saldırganlıkta diğer

davranışlar gibi öğrenmeyle kazanılır. Bandura ve Waltres, taklitin saldırgan davranışların meydana gelmesinde büyük bir önemi bulunmaktadır. Bu psikologlar, saldırganlığı engellenme sonucunda ortaya çıkan ve buna karşı gösterilen en basit tepki olarak kabul etmişlerdir (İpek, İlter, Kiper, 1984).

Cinsiyet farkı, saldırganlık konusunda önemli öge olarak kabul edilmektedir. Kadınlarla erkekler arasında'ki saldırgan davranış farklarını inceleyen bütün araştırmalar, erkeklerin kadınlara oranla en azından fiziksel yönden daha saldırgan oldukları sonucuna varmışlardır. Buna neden olarak, cinsel rollerin öğretilmesi ve hormonal değişkenler gösterilmiştir. Bireyler, gelişim süreci içinde, aynı cinsten ebeveyni kendine model olarak alır. Ancak bu süreç yaşla birlikte belli bir düzeye ulaşmaktadır (Buss, 1961p; Bandura, 1961; Feshbach, 1970; Maccoby ve Jaeklin, 1971; Maccoby ve Jaeklin, 1980).

Whiting (1963) de batı ve ortadoğu kültürün'de erkeklerin kadınlara oranla daha saldırgan eğilimli olduklarını belirtmiştir.

Eron (1987; 335-342), Davranışçı açıdan saldırgan davranışın gelişimini, 22 yıllık bir çalışma süresince üç kuşak üzerinde araştırmıştır. Çalışmada; tahrik etme, destekleme, kimliğini bulma ve sosyo-kültürel değişkenler Hull-Spens teorisi doğrultusunda ele alınmış, 8 yaşından 30 yaşına kadar zaman süresi içerisinde saldırgan davranışların erkek deneklerde %50 kadın deneklerde %35 oranında sabitlik gösterdiği ortaya konmuştur.

Barett (1979) çocukları doğal oyun ortamında gözlediği araştırmasında, erkek çocukların hem fiziksel hem de sözel saldırganlık açısından daha yüksek puan aldıklarını saptamıştır. Whiting ve Edwards (1973), farklı alt kültürlerde yaptıkları çalışmalarda Barett'in bulgularını

destekleyen sonuçlar elde etmişlerdir.

Saldırganlık davranışının gelişmesinde; yaş ve cinsiyet kadar, aile içi ilişkilerin ve sosyal normların'da önemli derecede rolü bulunmaktadır. Koufman (1970), sosyal normlarla davranışın gelişiminde sosyal tutumların rolünün bulunduğunu belirtmiştir. Nitekim Eron (1980) saldırganlığın öğrenilmiş yönlerinin biyolojik yönden daha fazla ağır bastığını ileri sürmektedir.

Walder, Lefkowitz ve Beri (1960) arkadaşlarınınca saldırgan olarak nitelendirilen yaşları 8 olan, 875 çocuğa saldırganlık testi uygulamışlar, elde edrilen sonuçlar; aynı araştırmacılar tarafından 10 yıl sonra takip araştırılmasına tabi tutulmuş, bu deneklerin 427 üzerinde gerçekleştirilen çalışmada aradan uzun zaman geçmesine rağmen üzerinde araştırma yapılan deneklerin halen saldırganlıklarını korudukları sonucunu ortaya çıkarmışlardır. Sears'de (1963) yaptığı bir araştırmada, saldırganlığın erkek rolünü belirlemede tanımlayıcı bir öge olduğunu belirtmiştir.

Bütünü bu çalışmalar; saldırganlığın meydana gelmesinde dıştan gelen etkilerin rolünün bulunduğunu özellikle, çocuğun başkalarıyla olan ilişkisinde, ana-baba tutumları, model alma ve sosyalleşmenin etkisinin bulunduğunu göstermektedir.

Saldırgan davranışı etkileyen diğer bir faktör de sosyo-ekonomik değişkenlerdir. Storr (1968) alt ve orta sosyo-ekonomik gelir düzeyinde daha fazla saldırganlık eğilimlerinin izlendiğini öne sürmüştür. Monrue ve Leopald (1977)'da yaptıkları çalışmada sosyo-ekonomik düzey ile saldırganlık arasında ters bir ilişkiye rastlanılmadığını, yoksul aile çocuklarının daha saldırgan, varlıklı ailelerin çocuklarının daha az saldırgan olduklarını bulmuşlardır. Miller ve Swanson (1960) saldırganlık konusunda, sosyo-ekonomik değişkenlere eğilerek saygınlığı yüksek

babaların çocuklarının daha saldırgan olduklarını belirtmişlerdir.

Bu çalışmaların dışında bazı kültür Antropologları, saldırgan davranışın cinsiyetten çok belli kültür içerisinde öğrenildiğini savunmuşlardır (Montagu, 1962; Alland, 1972). Andropolog Hall (1966)'de saldırganlığın kişisel alana tecavüz edilmesiyle ortaya çıktığını belirtmiştir.

C-YURT İÇİNDE DENETİM ODAĞI VE SALDIRGANLIKLA İLGİLİ YAPILAN ARIŞTIRMALAR

Ülkemizde Denetim Odağı konusunda ilk araştırma kağıtcıbaşı tarafından 1972 yılında yapılmıştır. Kağıtcıbaşı "Sosyal Değişmenin Psikolojik Boyutları" adlı araştırmasında Rotter ölçeğinden 9 item almıştır. Bu çalışmada, araştırmacı, öz-otoriteryenizm, anomi, yurt-severlik, dindarlık, kişisel gelecek hakkında iyimserlik, denetim odağı gibi psikolojik süreçlerin ekonomik ve ailesel değişkenlerle ilişkilerini incelemiştir. Kişisel gelecek hakkında iyimserlik, başarı güdüsü, içsel denetim inançlılık ve yurt severlik gibi psikolojik süreçler "modern kişilik" özelliklerini yansıtan değişkenler, dindarlık, otoriteryenizm, anomi, kişisel gelecek hakkında kötümserlik, dış denetim inançlılık gibi psikolojik süreçler ise "geleneksel" kişilik özelliklerini yansıtan değişkenler olarak tarif edilmiştir.

Kuzgun'da (1972) içten denetimlilerin, dış çevreye mümkün olduğu kadar az bağımlı, kendine yetebilen, benliğine saygı duyan, gerçekleştirmeye yönelik duygulardan haberi olan, uzlaştırıcı bir görüşe sahip olan kimseler olduklarını ifade etmiştir.

1980'li yıllarda denetim odağı ile ilgili bir çok çalışmanın Dönmez tarafından yapıldığını görüyoruz. Denmez ve Boşal (1984;10-19) ilk okul öğrencilerinde çevre büyüklüğü ile Denetim Odağı arasındaki ilişki araştırılmış,

neticede; büyük çevre ve şehir yaşantısının içten denetimli olmada etkili olduğu görülmüştür. Dönmez (1985), "Denetim Odağı ve Kendine Saygı Duygusu ve Diğer Üç Değişken" adlı çalışmasında, çevre büyüklüğünün hem denetim odağı hem de kendine saygı duygusuna, yaş ve aile ortamı gibi değişkenlerin yalnızca kendine saygı duygusu üzerinde etkili olduğunu ortaya koynuştur. Başka bir araştırmasında dönmez (1987), Dıştan denetimli kişilerin kötü ve rahatsız edici durumlardan kaçınmak için gerekli önlemleri almada yetersiz kaldıkları, rahatsız edici durumdan kurtulmak için fazla denemeye girmediklerini belirtmiştir.

Rotter'in Denetim Odağı ölçeği ile Kendini Kabul Değerleri Arasındaki İlişkiyi, Aşkın (1989) sosyal psikolojik açıdan değerlendiren Aşkın'ın 62 Üniversite öğrencisi üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada, içten denetime inananların kendini kabul değerleri dıştan denetime inanmalarından daha yüksek olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu çalışmada sosyo-ekonomik değerlerin denetim odağını önemli ölçüde etkilediği ve üst SED'den gelenlerin daha fazla içten denetime inandıkları görülmüştür. 116 üniversite öğrencisinde kendini kabul boyutları ile denetim odağı arasındaki ilişkiyi araştıran Ören (1989) İçten ve dıştan denetimli öğrenciler arasında kendini kabul değerleri yönünden içten denetimlilerin lehine bir fark bulunduğunu; İçten ve dıştan denetimli öğrencilerin kendini kabul değerlerinin boyutları yönünden, kendini bazı konularda yeterli sayma ve bazı yaşam sorunlarını kendine göre çözmede başarıllı olacağına inanma, kendi davranışlarının sorumluluğunu kabullenme, aşırı ölçüde mahçupluk ve utangaçlık göstermeme, kendi değer ve inançlarına uygun yaşama, kendini başkalarına kabul ettiğine inanma da, içten denetimlilerin lehine farklılık gösterdiğini, Beden ve fiziksel yapısını kabullenme kendi cinsiyetini kabullenme kişiliğinde bazı olumlu ve değerli yanların bulunduğuna inanma olumlu yönleri kadar olumsuz yönleri olduğuna inanma boyutları yönünden iki grup arasında fark olmadığı ortaya

çıkıştır. Araştırıcı cinsiyet ile Denetim Odağı arasında bir ilişki olup olmadığını araştırmış, kızların, erkeklerden daha çok içten denetim eğilimli oldukları sonucuna varmıştır.

Saldırganlık konusunda ülkemizde bir çok çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Bu konuda yapılan çalışmaları iki grupta toplamak mümkündür. Bunlar, Nörolojik çalışmalar ve Sosyal psikolojik çalışmalardır. Nörolojik çalışmaların üniversite hastanelerinde'ki psikiyatri kliniklerinde, sosyal psikolojik çalışmalarında üniversitelerin psikoloji bölümlerinde yapıldıklarını görüyoruz.

Cebiroğlu, Yurtbay ve Bakan (1974), aile ve öğretmenleri tarafından kavgacı ve yıkıcı davranışları nedeniyle İstanbul Tıp Fakültesi çocuk psikiyatri klinigine gönderilmiş çocukların aile ilişkileri incelenmiş; araştırmacılar, bu çocukların saldırganlığında aşırı düşkünlük ve dayağın rolünün bulunduğunu öne sürmüşlerdir.

Topçu (1977, s.269-272), tarafından yapılan bir çalışmada, Lorenz'in "saldırganlık yaşamı koruyan içgüdüler organizasyonunun temel bir bölümüdür ve türün korunması ve evrimi için gereklidir". Görüşünden hareket edilerek, farklı kültürlerde toplumsal tutumlarla saldırganlık eğilimleri arasındaki ilişkiler araştırılmıştır.

Araştırma, İngiltere, İsrail ve Türkiye'de bölgesel olarak gerçekleştirilmiş; deneklere köktencilik-tutuculuk, sert mizaçlılık-yumuşak mizaçlılık, yetkecilik, katılık, belirsizliğe tahamülsüzlük ve yurtseverlik ölçekleri; Bagardus sosyal uzaklık ölçeği, HDHQ Hastilite Testi, Suttun Booklet ve E.P.I ve Grup Zeka Testi uygulamıştır. Türk denek grubunda sert mizaçlılığın salt köktenci tutumlarla bir paralellik gösterdiği görülmüştür. Sert mizaçlılık, saldırganlık eğilimlerinin ağır bastığı itemlerle kavramlaştırılmıştır. Türk toplumunda içe yönelik hostile

ile sert mizaçlılık arasında olumlu bir korelasyon ortaya çıkmıştır. Bu sonuç, bir ideolojiye bağlı bireylerin bu ideal uğruna saldırganlıklarını dışa yöneltebilecekleri gibi bazılarının onun uğruna ölümü göze alabilecekleri gerçeği bakımından anlamlıdır.

Bir başka çalışmasında Topçu (1976; s.643-648), saldırganlık eğilimi gösteren deneklerin zeka düzeylerinin düşük olması gerekliliği üzerinde durmuş ön-yargı ölçeğine tabi tutulan deneklerin sözel olmayan zekâ testleri arasında anlamlılık görmüş, sonuç olarak deneklerin zekâ düzeyleri ne olursa olsun saldırgan hislere sahip olmaya eğilimli durumda olduklarını fakat hislerini eylemle belirten kimsenin ortalamanın altında zeka düzeyinde oldukları ve özellikle hislerini kelimelerle ifade edemedikleri belirtilmiştir.

Öztürk'ün (1970; s..290-294) Türk toplumunda sünnetin psikolojik etkileri üzerinde yaptığı araştırma neticesinde, geleneksel toplumda daha çok olmak üzere toplumumuzun her kesiminde özellikle girişim eğilimlerinin engellendiği ve bu engellenmenin doğurduğu saldırganlık dürtülerinin bastırılmak zorunda bırakıldığı çocuklara, bebeklikten itibaren bastırıcı, bağımlı kılıcı yetiştirme sistemi uygulandığı hareketlilik, canlılık, fazla konuşma, girişim eğilimlerinin çeşitli biçimlerde cezalandırılıp kısıtlandığı izlenmiştir. Bu yetiştirme sisteminin çocuğu ağır derecede engellenmesi ile Engelleme-saldırganlık (Furtration Aggression) hipotezi gereğince, bireylerde saldırganlık ve yıkıcılık dürtülerinde birikerek şiddetlenmesi, toplumun bastırılan saldırganlık dürtülerinin savaşıklık, erkekliğe aşırı değer verme gibi farklı ifade yolları buldukları olağan bir sonuç olarak belirtilmiştir.

Savaşır (1975) çocuklardaki saldırganlık ve kışkırtıcı durumlarla ilgili değer yargıları üzerine yaptığı çalışmada, üç ayrı yaş grubunu alt ve üst olmak üzere iki ayrı sosyo-ekonomik düzeyde incelemiş, saldırgan davranışın

oluşumunda, ana-baba tutumlarının, ceza ve pekiştirme gibi normların birlikte etkili olduğu kanaatine varmıştır.

Gürkaynak (1976), saldırgan davranışın sosyal öğrenme sonucu ortaya çıktığını, büyüğü tarafından saldırgan davranışlarının ödüllendirildiğini gören bir çocukta saldırgan davranışlarının arttığını belirtmiştir. Araştırmacı, çocuğa karşı aşırı koruyuculuğun ve düşkünlüğün, dayakla terbiyenin, saldırgan davranışların meydana gelmesinde etkili olan hususlar olduğuna işaret etmiştir.

Çalışmamızda kullandığımız Rotter'in Denetim Odağı ölçeği ile Buss-Durkee'nin saldırganlık ölçeğinin tümünü, Türk toplumuna ilk de fa Aşkın uygulamıştır. Aşkın, "Bazı kişilik Değişkenlerinin Kültürler Arası Sosyal Psikolojik Açıdan İncelenmesi" adlı araştırmasında, Dar-görüşlü ve Açık-görüşlülerde denetim odağı ile saldırgan davranışlar arasındaki ilişkileri ele almıştır.

Ülkemizde konumuzla çok yakından ilgili tek inceleme olan bu çalışmada, araştırmacı, Rokeach'ın Doğmatizm ölçeğini deneklerin "Dargörüşlü ve Açık-Görüşlülerde denetim odağı ile saldırgan davranışlar arasındaki ilişkileri ele almıştır.

Ülkemizde konumuzla çok yakından ilgili tek inceleme olan bu çalışmada, araştırmacı, Rokeach'ın Doğmatizm ölçeği deneklerin "Dar-görüşlü ve Açık-görüşlü olarak nitelendirmek için kullanmıştır. İki gruba ayrılan bu deneklere Rotter'in Denetim Odağı ölçeği ile Buss-Durkee'nin saldırganlık ölçeğini uygulamıştır. Kültürler arası bir çalışma olduğu için araştırma 1978-yılında Amerika Birleşik Devletlerinde, 1979 da da Türkiye'de yapılmıştır. Araştırma her iki ülkede 106 üniversite öğrencisi üzerinde gerçekleştirilmiştir.

Kültürlerarası sosyal sosyal psikolojik yöntem ve tekniklerin kullanıldığı bu çalışmada, deneklerden elde

edilen verilere korelasyon ve faktör analizi gibi teknikler uygulanarak, söz konusu kişilik değişkenlerinin universal boyutlar gösterip göstermedikleri incelenmiştir. Araştırma sonucunda saldırganlık bakımından Türk Dar-görüşlü kadın ve erkeklerin Amerikan Dar-görüşlü kadın ve erkeklerden daha fazla saldırgan eğilimli oldukları, içsel-dışsal inançlar bakımından ise yine Türk Dar-görüşlü denek grubunun Amerikan Dar-görüşlü denek grubundan daha fazla dışsal inançlı oldukları saptanmıştır. İçsel inançlılıkta ise, her iki ülkede'de aynı eğilimlerin taşındığı görülmüştür.

Araştırmada her iki ülkenin Doğmatizm ölçek puanları arasında belirgin bir fark elde edilmemiş olması, Doğmatik tutum ve inançların universal bir boyut gösterdiğini; yani kültür sorunlarından bağımsız bir şekilde ortaya çıktığını yansıtmaktadır.

Aşkın'ın çalışmasının belkide en önemli sonuçlarından biri araştırmada ele aldığı kişilik değişkenlerinin universal boyutlar göstermesinden başka, Türk toplumuna ilk defa uyarlanan ölçeklerin kültürler-arası sosyal psikolojik araştırmalarda çok rahatlıkla kullanılabilecek nitelikte birer ölçüm aracı olduklarını da ortaya koymasındadır.

Ülkemizde yerleşim birimleri ile saldırgan davranışlar arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmak maksadıyla yapılan bir araştırmanın çifter (1970; 27-43) tarafından yapıldığını görüyoruz. Araştırmacı, Türk toplumunun saldırganlık yönelimlerini tesbit etmek amacıyla çalışmasında, köy-kent ve gecekondu bölgelerindeki yetişkinleri mesleklere göre gruplandırmış, bu grupları Aktif ve pasif saldırganlık yönlerinden incelemiştir. Araştırma sonucu, eğitim ve sosyal düzey ile suç işleme arasında olumsuz bir ilişkinin bulunduğunu, toplumumuz bireylerinin daha çok pasif saldırgan eğilimler taşıdıkları sonucu ortaya çıkmıştır.

Kuzgun (1989; 6-16) insanlara uzak alanlarda

(Fizik-Kimya-Mühendislik v.s) eğitim gören öğrencilerle, insana yönelik olanlarda eğitim gören öğrencilerin kişisel tercihlerini incelemiş, Araştırmacı, insana yönelik olmayan alanlarda öğrenim gören öğrencilerin daha yüksek düzeyde suçlama ve saldırganlık puanları aldıklarını belirtmiştir.

Topukçu (1983) "Atılğanlık Eğitiminin İlkokul Çocuklarında Atılğanlık Düzeyine Etkisi" adlı çalışmada, atılğanlık eğitimi üzerinde durmuş ve bu eğitim sonucunda, baskı ve sıkı denetimin çekingenlik ve saldırganlığa, sıcak ve hoşgörölü yaklaşımların ise, toplumca onaylanabilir biçimde duyguların ortaya konmasına yardımcı olacağı belirtmiştir.

Yukarıdaki araştırmalardan da görüldüğü gibi günlük yaşantıda sık sık ve değişik türlerde ortaya çıkan saldırgan davranışlar, ülkemizde, farklı kurumlarca gerçekleştirilmiş, araştırmalar şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda yapılan bu çalışmaların belli bir kuramsal doğrultuda genellemesi de mümkün değildir.

BÖLÜM V

YÖNTEM VE TEKNİKLER

Bütün bilimsel araştırmaların temel amacı değişkenler arasındaki ilişkileri incelemektir. Bu ilişkileri incelemeye hangi yöntem ve tekniklerin kullanılacağı, şüphesiz ki ele alınacak probleme bağlıdır. Bilindiği gibi, bir araştırmadan elde edilen bulguların geçerliliği, herşeyden önce, kullanılan yöntemlerle sınırlıdır. Bu durumu Newcomb (1966, P.1), "hiç bir araştırmanın sonuçları, Bu sonuçları elde etmek için kullanılan yöntemlerden daha iyi olamaz." şeklindeki ifadesinde dile getirmiştir.

Araştırmamızın bulgularını diğer araştırmaların bulguları ile karşılaştırabilme olanağı sağlamak için, literatürde daha önceki çalışmalarda kullanılmış olan ölçeklerden faydalandık. Bu bilinen ölçüm araçların geçerlilik ve güvenilirliklerinin ülke içinde ve ülke dışında yapılan araştırmalarda kanıtlanmış olmalıdır.

A- EVREN VE ÖRNEKLEM

Bu araştırma 1988-1989 Akademik Yılında Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesinin Sosyal ve Fen bilimlerinin son sınıflarında okuyan öğrenciler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmayı planlarken son sınıf öğrencilerini seçmedeki amacımız; deneklerin değişik çevrelerden gelmelerinin yanısıra belli bir dünya görüşünün bu dönemde oluştuğu inancını taşımamızdır.

Araştırmamızın bu bölümünde sırasıyla evren, örneklem, bilgi toplama araçları ile verilere uygulanan istatistiksel analizler üzerinde durulacaktır.

Üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirilen bu

araştırmada, bireyin dünya görüşünün belirlenmesinde, önemli bir kişilik değişkeni olarak ele alınan İçsel ya da Dışsal Denetim inaçlı olma ile Saldırganlık, Sosyo-Ekonomik düzey ve Cinsiyet değişkenleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir.

Bu çalışma, 205 Üniversite öğrencisi üzerinde yapılmıştır. Ancak, 9 deneğin ölçekleri tamamlamadıkları saptanmış, bu deneklerin verileri değerlendirmeye alınmamıştır. Böylece, geri kalan 196 deneğin verileri üzerinde işlem yapılmıştır. Araştırmamıza katılan öğrencilerin bilim dalları ve cinsiyetlere göre dağılımları Tablo 1 ve 2 de gösterilmiştir.

**ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ KÂZIM KARABEKİR EĞİTİM FAKÜLTESİ
IV.SINIF ÖĞRENCİLERİNİN BÖLÜMLERE GÖRE DAĞILIMLARI**

TABLO I

EĞİTİM FAKÜLTESİ	BÖLÜMLER	ÖĞRENCİ SAYILARI
SOSYAL BİLİMLER	İngiliz Eğt.Böl.	26
	Fransızca Eğt.Böl.	13
	Almanca Eğt.Böl.	14
	Türk Dili Eğt.Böl.	23
	Tarih Eğt.Böl.	16
	Coğrafya Eğt.Böl.	12
FEN BİLİMLERİ	Fizik Eğt.Böl.	21
	Matematik Eğt.Böl.	22
	Kimya Eğt.Böl.	23
	Biyoloji Eğt.Böl.	26

Sosyal Bilimler : 104

Fen Bilimleri : 92

**ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ KÂZIM KARABEKİR EĞİTİM FAKÜLTESİ
IV.SINIF ÖĞRENCİLERİNİN CİNSİYETE GÖRE DAĞILIMLARI**

TABLO II

BÖLÜMLER	CİNSİYET	İÇTEN DENETİMLİLER	DIŞTAN DENETİMLİLER
SOSYAL	ERKEK	32	25
BİLİMLER	KADIN	21	24
FEN	ERKEK	57	14
BİLİMLER	KADIN	12	11
İçten Denetimli Toplam :		122	
Dıştan Denetimli Toplam :		74	

BİLGİ TOPLAMA ARAÇLARI

B- ROTTER'İN DENETİM ODAĞI ÖLÇEĞİ

Araştırma kapsamına giren deneklerin, içsel ya da Dışsal Denetim inançlı olmaları, Rotter'in (1954) Denetim odağı ölçeği (Locus of Control) ile saptanmıştır.

J.B.Rotter, Batı dünyasında ağırlığını duyuran ve Sosyal Öğrenme Kuramı çerçevesinde, öğrenme ilkelerine dayanacak kişiliğin oluşumuna açıklık getiren beklenti değişkeni kuramını ortaya atmıştır (1954-1966). Ona göre,yetişkinler çocuğa ödül ve ceza yoluyla "doğru" ve "yanlış"ları öğreterek yaşamdaki değerlerin kazanılmasını ve bunları içselleştirerek kişiliğin biçim almasını sağlarlar. İşte, bu süreç içerisinde önemli olan nokta, bireyin aldığı ödül ve cezaların kendesi tarafından ya da kendi dışındaki güçlerce

denetlendiğine ilişkin bir inanç geliştirmesidir. Rotter, davranışlarının kendi yaşantılarını etkileyeceğine inanan kimselerin bir iç kontrol beklentisi, buna karşın, kendi davranışının şans ve kader tarafından etkileneceğine inanan kimselerin ise, dış kontrol beklentisi içinde bulunduğunu öne sürmüştür. Kişilik yapısında önemli bir değişken olan "Denetim Odağı" kavramı, İçten ve Dıştan denetimli olmak üzere iki boyut şeklinde ele alınmaktadır. Böylece, olayları kendi denetimlerinin dahilinde olduğuna inananlar "iç denetimliler", olayların kendi denetimlerinin dışında oluştuğuna inanlar "dıştan denetimliler" olarak nitelendirilmektedir.

Ölçekte'ki İçten ve Dıştan denetim inançlarını ölçen itemlere örnek gösterecek olursak; ikinci sorudaki a seçeneği: "insanların hayatlarındaki bir çok üzücü olaylara kısmen kötü talih neden olur" seçeneği Dışsal denetimliliği belirlerken, b seçeneği: "insanların talihsizlikleri, kendi yaptıkları hataların neticesidir". Şeklindeki item, içsel denetimliliği belirlemektedir.

Liveront, Rotter ve Seaman (1954) çeşitli alanları kapsayan bir ölçek meydana getirmişlerdir. Bu ölçek şu 6 kategoriyi kapsamaktadır.

- 1-Akademik ünvanların bilinmesi.
- 2-Politik olaylar.
- 3-Genel yaşam felsefesi
- 4-Toplumsal mevki.
- 5-Sevgi
- 6-Yakınlık. (Aşkın.,1989).

Fakat araştırmacılar incelemelerinde bu kategorileri ayrı ayrı ele almamaktadırlar. Bu üç araştırmacının geliştirdiği ölçeğin ilk şekli, 100 zorlayıcı itemden (Forced item) meydana gelmişti. Daha sonra, Rotter (1966). James ve Phares'in ölçeklerine dayanarak, bugün kendi adıyla bilinen;

İçten ve Dıştan Denetim Odağı (İnternal-External, Locus of Control) ölçeğini geliştirmiştir.

Rotter'in Denetim Odağı ölçeğinin bazı itemleri ilk defa, kağıtcıbaşı (1972) tarafından Türkçe'ye çevrilerek "Sosyal Değişmenin Psikolojik Boyutları" adlı çalışmada kullanılmıştır. Ölçeğin tamamı ise, Aşkın (1981) tarafından Türkçe'ye çevrilerek "Bazı Psikolojik Kültürler-Arası Açından İncelenmesi" adlı çalışmada kullanılarak, Türk toplumuna uyarlanmıştır. Araştırmacı, Rotter'in denetim ölçeğini değişik zaman aralıklarıyla aynı edenekler üzerinde (56) uygulamış, Test-Tekrar test koralasyonları arasında (.623, $p < 0.01$) yüksek koralasyon olduğunu saptamıştır (Aşkın, 1989).

Araştırmacı, ölçeği Türkçe'ye çevirirken Birislin (1970)'in kültürler arasında çalışmalar için önerdiği "geri çevirme" (back-translation) tekniğini kullanmıştır.

Birislin'in kültürler-arası, sosyal psikolojik araştırmalarda önerdiği geri çevirme tekniği şu esasa dayanmaktadır: Kültürler-arası araştırma projelerinin büyük bir kısmı kestioner tipi araştırmalara dayandığı için, çeviri bakımından bazı güçlüklerin ortaya çıktığı bir gerçektir. Çünkü araştırmacı, uygulayacağı testi araştırma yapacağı ülkenin diline çevirmek zorundadır. Test, iki dili bilenlerden biri öz dilinden diğer ülkenin diline çeviriyi yapar. Diğer ise, çevirisi yapılan bu testi tekrar orijinal haline çevirir. Böylece, araştırmacının elinde iki test bulunur, Birislin'e göre bu işlem araştırmacıya testi rahatlıkla uygulaması için imkan sağlar. Ve araştırmacı orjinalinden Türkce'ye, Türkce'den orjinaline çevrilen testin "psikoloji eşitlik" için sağlandığına kanaat getirerek araştırmayı gerçekleştirir.

Geri çeviri tekniğinde, Birislin, testi orjinalinden diğer dile çevrilirken aşağıdaki hususlara dikkat edilmesi

gerektiğini vurgulamaktadır.

- 1-Basit Cümleler
- 2-Zamirden önce isimlerin tekrarı
- 3-Ülkeye özgü deyim ve mecazlardan kaçınmak
- 4-Pasif fiil zamanlarını kullanmak
- 5-Varsayımlara dayanan cümlelerden ve emir tiplerinden kaçınmak.

Günümüzde yaygın bir biçimde kullanılan geçerliliği ve güvenilirliği gerek ülkemizde gerekse, ülkelerarası araştırmalarda kanıtlanan Rotter ölçeği, 29 itemden meydana gelmiştir. Ölçekte değerlendirilmeye katılmayan 6 boş item (Filler item) bulunmaktadır. Bu boş itemleri araştırmacılar ölçeğin, neyi ölçtüğünü denekten gizlemek için koymuşlardır.

Ölçekte değerlendirmeye tabi tutulan 23 item bulunmaktadır. Bu itemler çift seçenekli olup, denekten, bunlardan birisini seçmesi istenir. İtemlere verilen yanıtlar doğrultusunda, deneğin iç denetimli mi yoksa dış denetimli mi olduğu saptanır.

Mirels(1970) zorlayıcı seçme tekniğine dayanan Rotter ölçeğinde birbirinden bağımsız iki alt ölçek bulunduğunu söylemektedir. Bu ölçekler; kişisel kontrol ve siyasal kontrol ölçekleridir. Kişisel Kontrol Ölçeği : Bireyin kişisel denetim bakımından inançlarını yansıtır. bu alt ölçekle ilgili itemlerdir. Politik Kontrol Ölçeği ise: Bireyin olayları ne derecede denetimi altına alabileceğini ölçmektedir. 12,17,22 ve 29 numaralı itemler bu ölçekle ilgilidir.

C- BUSS-DURKEE SALDIRGANLIK ÖLÇEĞİ

Araştırmamızda, deneklerin saldırganlık eğilimlerini saptayabilmek için Buss-Durkee tarafından geliştirilen ve kendi adı ile bilinen, Buss-Durkee ölçeği kullanılmıştır. Bu

ölçeğin tümü ilk kez Aşkın tarafından Türçeye çevrilerek; "Bazı Kişilik Değişkenlerinin Kültürler-arası Sosyal Psikolojik Açından İncelenmesi" adlı araştırmada kullanılmıştır. Ölçeğin çevirisinde Aşkın, Rotter ölçeğinde olduğu gibi Brislin'in geri çevirme tekniği kullanılmıştır.

Saldırganlık ölçekleri, çeşitli saldırgan tutumları, tek bir puan içerisinde toplamaktadır. Tek bir puan kullanılmasında açıkça belirtilmeyen temel varsayım şudur (Aşkın, 1981,31-32): Düşmanca ve saldırgan davranışların alt gruplara ayrılmasına gerek olmadığı görüşüdür. Böylece, bu tür ölçeklerde, şüpheli fakat saldırgan olmayan bir kişi ile şüphesiz ve saldırgan olan bir kişi de aynı, puanı alabilir. Bu tür bir ölçeğin kullanılması kuşkusuz ki sakıncalıdır. Buss Durkee ölçeği, bu sakıncayı önlemek için şu varsayımdan hareket etmiştir. Düşmanlık duyguları ve saldırganlığı ölçen çeşitli ölçekler vardır. Bütün bu ölçeklerde temel özellik, saldırgan tepkilere yol açan pekiştiricilerin esasının incelenmesidir.

Psikoloji literetüründe saldırganlığı ölçen çeşitli teknikler bulunmaktadır. Biz bu teknikleri ayrıntılı bir şekilde açıklamayı gerekli bulmuyoruz. Ancak, bu ölçme tekniklerinden kısaca söz etmek istiyoruz. Saldırganlık konusunda kullanılan yöntemleri üç grupta ele almak mümkündür.

1- Projektif teknikler

(Posenzwieg, Picture Frustration, T.A.T. ve Rarschach)

2- Labaratuvar teknikleri

3- Kestlonerlerdir.

Buss-Durkee ölçeğinde düşmanlık duygusu ile saldırgan davranışlar alt kategorilere ayrılmıştır. Böylece, ölçekte düşmanlık duyguları ile saldırgan davranışları birbirinden ayırma olanağı sağlanmıştır.

İlk önce Buss-Durkee ve Bawer (Aşkın, 1981, s.32) alt kategorilere bölme yöntemini kullanmışlardır. Ölçekte beş farklı saldırganlık türü ele alınmıştır. Alt kategorilere bölme sonucu, bugün psikoloji alanında kullanılan ve araştırmamızda da kullandığımız saldırganlık ve düşmanlık duygularını yansıtan bu ölçek iki kategoriden meydana gelmiştir. Kategoriler üç çeşit düşmanlık duygusu ile beş çeşit saldırgan davranışı kapsamaktadır. Ölçeğin ölçtüğü düşmanlık duygusu; İçerleme, Şüphe ve Şuçluluk duygularıdır. Buss-Durkee ölçeğinin ölçtüğü saldırganlık çeşitleri ise: Atak-Dolaylı Saldırganlık-Sinirlilik-Negativizm ve Sözel Saldırı boyutlarıdır.

1) Atak (Assault) Saldırganlık

Atak veya Fiziksel saldırganlık, başkalarına karşı fiziki şiddet kullanacak eylemde bulunmaktır. Diğer bir anlatımla, başka insanlarla döğüşmek fakat objelere zarar vermemek şeklinde ortaya çıkan bir davranış şeklidir.

Atak saldırganlığı ölçen itemlere örenekler:

1- Bana ve aileme hakaret eden bir kimse kavga arıyor demektir.

2- Hakkımı korumak için şiddete başvurmak gerekirse tereddüt etmem.

2- Dolaylı Saldırganlık (Indirect-Aggression):

Hem dolanbaçlı hem de belli bir kişiye yöneltilmeyen saldırganlık şeklidir. Dolanbaçlı davranış kötü dedikodu veya el şakası gibi dolaylı saldırgan davranışlardır. Bu durumda, kendinden nefret edilen kişiye doğrudan doğruya eyleme geçmeyip dolambaçlı yollardan saldırıldığı için bu tür eylemler dolaylı saldırganlığın kapsamı içinde ele alınır. Böylece dolaylı saldırganlık, hiddet krizleri, kapıları şiddetle çarpma, belli bir bireye yönelmeyen fakat

olumsuz bir duygu yükünü boşaltma eylemidir.

Dolaylı Saldırganlığı Ölçen Sorulara Örnekler :

1- Sevmediğim insanlar hakkında bazan dedikodu çıkarırım.

2- Bazan kızgınlığımı masaya vurarak gösteririm.

3- Sinirli saldırganlık (Irritablity) :

Sinirlilik en ufak bir tahrip karşısında patlamaya hazır olma durumudur. Çabuk hiddetlenme, somurtma sürekli öfkeli durumuyla kaba davranışları kapsar.

Sinirli saldırganlığı ölçen itemlere örnekler :

1- Başkalarının beni zannettiğinden çok daha fazla kızarım.

2- Kendimi patlamaya hazır, barut gibi hissettiğim çok anlar olmuştur.

4- Karşıkoyma (Negativizm) :

Negativizm genellikle otoriteye karşı tavır takınmaktır. Bu tür saldırganlık karşı koyma davranışı olup kurallar ve gelenekler karşısında pasif bir direnişten açık başkaldırmaya kadar değişebilen boyutlarda ortaya çıkar.

Bu boyutla ilgili itemlere örnekler :

1- Bazan birisi hoşlanmadığım bir kural koyarsa buna uymam.

2- Birisine kızdığım zaman onu konuşturmam.

5-Sözel Saldırganlık (Verbal-Aggression) :

Bu saldırganlık şekli konuşmanın hem biçiminde hem de

içeriğinde görülen olumsuz ifadeleri kapsar. Konuşma biçimi tartışmayı ve çığlık atmayı; yani bağıırıp çağırılmayı ihtiva eder. Konuşmanın içeriği (Content) ise, aşırı şekilde eleştiriyi kapsamaktadır.

Sözel Saldırganlıkla İlgili İtemlere Örnekler :

- 1- Bana kızıp bağırdıkları zaman bende karşılık veririm.
- 2- Zaman zaman gerçekten yapamıyacağım tehditler savururum.

Bilindiği gibi insan davranışları çok karmaşık bir yapıya sahiptir. Karmaşık bir davranış olan saldırganlık insanda değişik kılıflarda ortaya çıkar. Çalışmamızda, kompleks ve karmaşık yapılarda ortaya çıkan saldırgan davranışı çeşitli boyutları ile inceleyebilmek için Buss-Durkee saldırganlık ölçeğini kullanmayı uygun bulduk.

Araştırmada kullanılan saldırganlık ölçeği, 48 itemden meydana gelmiştir. Bu itemlerden 12'si boş item (Filler) olduğu için değerlendirmeye girmemiştir. Değerlendirme geri kalan 36 altı item üzerinde yapılmıştır. Bu çalışmada, test sorularının yarısına doğru yanıt veren deneklerle, saldırganlık türlerini ölçen soruların yarısından fazlasına doğru yanıt veren denekler saldırgan sayılmışlardır.

Buss-Durkee saldırganlık ölçeğinin 2,6,12,14, 17,21, 24, 28,40,44,47 ve 48 numaralı itemler boş itemlerdir. Geri kalan itemlerden 1'den 10'a kadar atak saldırganlığı, 11'den 19'a kadar olan itemler dolaylı saldırganlığı, 20 ile 30'a kadar olan itemlerde sınırlı saldırganlığı, 30 ile 35 numaralı itemler ise, negatif saldırganlığı, 30'dan 48'e kadar olan itemler de sözel saldırganlık boyutlarını ölçmektedir.

D- DENEK AYRIM KRİTERİ.

Araştırmada denekleri içten dıştan denetimli olarak belirlemede kullandığımız Rotter'in denetim odağı ölçeğinin belirli bir ayırım kriteri yoktur. Bilindiği gibi, denekleri gruplandırmak için belli bir kriteri olmayan ölçeklerde, araştırmacı gruplandırmaları yapılmaktadır.

Çalışmamızda biz hem bu ilkelerden hareket ettik, hem de literatürde Rotter ölçeğiyle yapılmış çalışmalarda rasladığımız denek ayırım puanlarını gözönünde bulundurduk.

Literatürde Rotter ölçeği ile yapılmış araştırmalarda, denekleri içten ve dıştan denetim inanca olarak ayırmada Karabenich ve Snull (1978, s.72-76) yaptıkları bir araştırmada puanları 10 ve aşağı olanlar "İçsel Denetim İnanca" puanları 10'dan yukarı olanlar "Dış denetim İnanca" olanlar şeklinde gruplandırmışlardır.

Losfot ve Steinke ise, (1973, s.1035-1040) yaptıkları bir araştırmada 1 ile 10 puan alan denekleri "iç denetimli" 11 puan ile 19 puan arasında puan alanları "Dış denetimli" olarak nitelendirmişlerdir.

Çalışmamızda, örneklem grubumuzdan elde edilen verilerin dağılımı göz önünde bulundurularak, denekleri aşağıdaki şekilde "İçten denetimli" , "Dıştan denetimli" olarak gruplandırdık.

Hatırlanacağı üzere, Rotter denetim ölçeğinde, 2 paralel cümle halinde 29 item bulunmaktadır. Bu 29 itemden 6 sı değerlendirmeye katılmayan boş itemleri meydana getirmekteydi. Değerlendirmeye tabi tutulan 23 itemin herbirindeki paralel cümlelerden biri içten denetimli diğeri ise Dıştan denetimli olmayı yansıtmaktaydı. Biz çalışmamızda, içten denetim inancını yansıtan itemlerden 1- ile 13 puan alan denekler İçten Denetimli, Dıştan denetim

inancını yansıtan itemlerden, 14 ve yukarı puan alan denekleri Dıştan Denetim inançlı olarak gruplandırdık.

E- İSTATİSTİKSEL ANALİZLER

Araştırmamızda, incelenen psikolojik ölçme araçlarından elde edilen verilerin analizinde Atatürk Üniversitesi Bilgisayar Merkezinde kullanılan Minitap statistic Dept. pannulvania University paket programı kullanılmıştır.

Bu programda ele alınan psikolojik değişkenlere, önem testi ve korelasyon analizleri uygulanmıştır.

F- SOSYO-EKONOMİK DÜZEY ANKET FORMU

Araştırmada, deneklerin sosyo-ekonomik düzeylerini belirlemek için araştırmacı tarafından hazırlanan ve altı boyutu kapsayan anket formu uygulanmıştır. (Bkz ek tablo)

Çalışma kapsamına giren deneklerin, Sosyo-ekonomik durumları alt, orta ve üst düzey olarak üç kategoride incelenmiştir. Bu boyutlara ilişkin nesnel durumlar: anne ve babanın eğitim düzeyi, mesleği, gelir düzeyi, aile büyüklüğü, ikâmetgah yeri ve sosyal hareketlilik gibi sosyo-ekonomik göstergelerdir.

BÖLÜM VI

BULGULAR

Bu bölümde araştırmada incelenen problemin çözüümü için toplanan verilerin istatistiksel analizleri sonucunda elde edilen bulgular üzerinde durulacaktır. Önce örneklem grubumuzun sosyo-ekonomik özelliklerinin genel bir betimlemesi yapılmış, sonra denek grupları hakkında ayrıntılı bilgi sunulurak, psikolojik kavramlara dayandırılarak geliştirilen hipotezlerin doğruluğu araştırılmıştır.

A- ÖRNEKLEMİN SOSYO-EKONOMİK ÖZELLİKLERİ

Örneklem grubunun Sosyo-Ekonomik özellikleri araştırıcı tarafından düzenlenen bir anket formu ile saptanmıştır. Bu ankette elde edilen sonuçlara göre, örneklem grubunun nasıl bir görünüm sergilediğini ele alalım; başka bir anlatımla, örneklemimizin bir betimlemesini yapalım. Böylece, kişilik değişkenleriyle sosyo-ekonomik değişkenler arasında kurmak istediğimiz ilişkilere ampirik bir zemin hazırlanmış olacaktır. Örneklem sosyo-ekonomik özelliklerine ilişkin tüm veriler, Tablo 3'de gösterilmiştir.

1-EĞİTİM DÜZEYİ

Araştırmaya katılan deneklerimizin ailelerinin eğitim düzeylerine bakacak olursak, Tablo III den de görüldüğu gibi, ebeveynler arasında, ilkokul mezunu olan annelerin oranı %73,7'i babaların oranı ise %58'dir. Ebeveynlerin orta öğretimden mezun olma durumları ise annelerde %16,8, babalarda %25 dir. Yüksek öğretimde ise annelerin yüzdeler oranı %10,2 babaların yüzdeler oranı ise %17 dir. Bu sonuçlar, örneklem grubumuzu oluşturan deneklerin anne ve babaların eğitim düzeyleri babaların lehine bir durum sergilemektedir.

2- MESLEK DÜZEYİ

Eğitim düzeyi bakımından çeşitlilik gösteren örneklemimiz, meslek düzeyi bakımından da aşağı yukarı aynı durumu yansıtmaktadır. Şöyleki: çalışmamıza katılan deneklerin çoğunluğunu, "aşağı" ve "orta" sınıftan gelen ailelerin çocukları oluşturmaktadır. Örneklem grubunu meydana getiren denekler arasında en çok raslanan baba mesleği; %28.8 çiftçi, %25.5 le memur, %16.8 le serbest meslek, %16.3 işçi, %11.2 ile öğretmen %1 le subay, %0.5 mühendis gibi meslek grupları oluşturmaktadır. Annelerin meslek durumları ise %92'si ev kadını, %5 öğretmen, %4 işçi ve memur %1'inide hemşire gibi meslek çeşitleri meydana getirmiştir. Genel tablodan'da açıkça görüldüğü gibi, örneklem grubunu oluşturan deneklerin ailelerinin meslek düzeyleri daha çok alt ve orta tabakayı oluşturan ailelerden meydana gelmiştir.

3- GELİR DÜZEYİ

Gelir düzeyi bakımından, örneklem grubunun büyük çoğunluğunu (%64,7'sini) 300 ile 500 bin lira aylık geliri olan aileler oluşturmuştur. Geri kalan %27 sini 500 ile 700 bin lira aylık gelire sahip olan aileler, %8,3'ünü de aylık geliri 700 bin den yukarı olan ve diğer kategorilere göre daha yüksek gelir düzeyine sahip ailelerden meydana gelmiştir.

4- YERLEŞİM BİRİMİ

Genel tablodan da görüldüğü gibi, örneklem grubunu oluşturan deneklerin %34'ü kırsal kesimden, %65,8'i de kentsel yerleşim alanlarından gelen fertlerden oluşmuştur.

5- SOSYAL HAREKETLİLİK

Araştırmanın gerçekleştirildiği tarihe kadar, son 15 yıl

içerisinde kırsal kesimden kentlere göç etme oranı %20.4 tür.

6- AİLE BÜYÜKLÜĞÜ

Örneklem grubu oluşturan deneklerin %23.4'ü geleneksel geniş ailelerden, %76.5'u da çekirdek aile edediğimiz, karı,koca ve çocuklardan oluşan ailelerden gelmiştir.

Yukarıda ayrıntılı bir şekilde betimlemeye çalıştığımız örneklem grubumuzun sosyo-ekonomik bakımdan sergiledikleri özellikler, deneklerin verdikleri ifadeler doğrultusunda sınırlıdır. Bilindiği gibi sosyo-ekonomik göstergelerle ilgili bulgularda deneğin kişisel fikri önemlidir. Çünkü denekler ailelerin sosyo-ekonomik durumlarını kendi ifadelerine göre belirlemektedirler. Böylece, sosyo-ekonomik değişkenlerle ilgili değerlendirmelerin öznel bir tanımı yapılmaktadır.

**İÇSEL VE DIŞSAL DENETİM İNANÇLI BİREYLERİN
SOSYO-EKONOMİK DEĞİŞKENLERİNE İLİŞKİN GENEL TABLO**

Tablo III.

SED Dzeyleri	İçsel Denetimliler N=122	Dışsal Denetimliler N=74	Genel Toplam Yüzdeleri				
Kategori	N	%	N	%	Toplam	Top %	
Babanın Öğrenim Durumu	İlk Orta Yüksek	72 30 20	59 24.5 16.3	42 19 13	56.6 25.6 17.5	114 49 33	58 25 17.0
Annenin Öğrenim Durumu	İlk Orta Yüksek	82 24 16	67 19.6 13.0	61 9 4	82.4 12.2 5.4	143 33 20	73.7 16.8 10.2
Babanın Mesleği	Çifçi Memur Ser.Meslek İşçi Öğretmen Subay Mühendis	33 32 23 19 14 1 -	27 26.2 18.8 15.5 11.4 0.3 -	23 18 10 13 8 1 1	31 24.3 13.5 75 10.8 1.3 1.3	56 50 33 32 22 2 1	28.8 25.5 16.8 16.3 11.2 1 0.5
Gelir Düzeyi	300000-500000 500000-700000 700000 ve yuk.	78 32 12	64 26 10	49 21 4	66 28 6	127 53 16	64.7 27 8.3
Yerleşim	Köy Şehir	42 80	34.4 65.5	25 49	34 66	67 129	34 65.8
15 Yıl İçin- dekiSos.Hare.Yok	Var Yok	24 98	19.6 80.3	16 58	22 78	40 156	20.4 79.6
Aile Büyüklüğü	Büyük Çekirdek	31 91	25.4 74.5	15 59	20 80	46 150	23.4 76.5

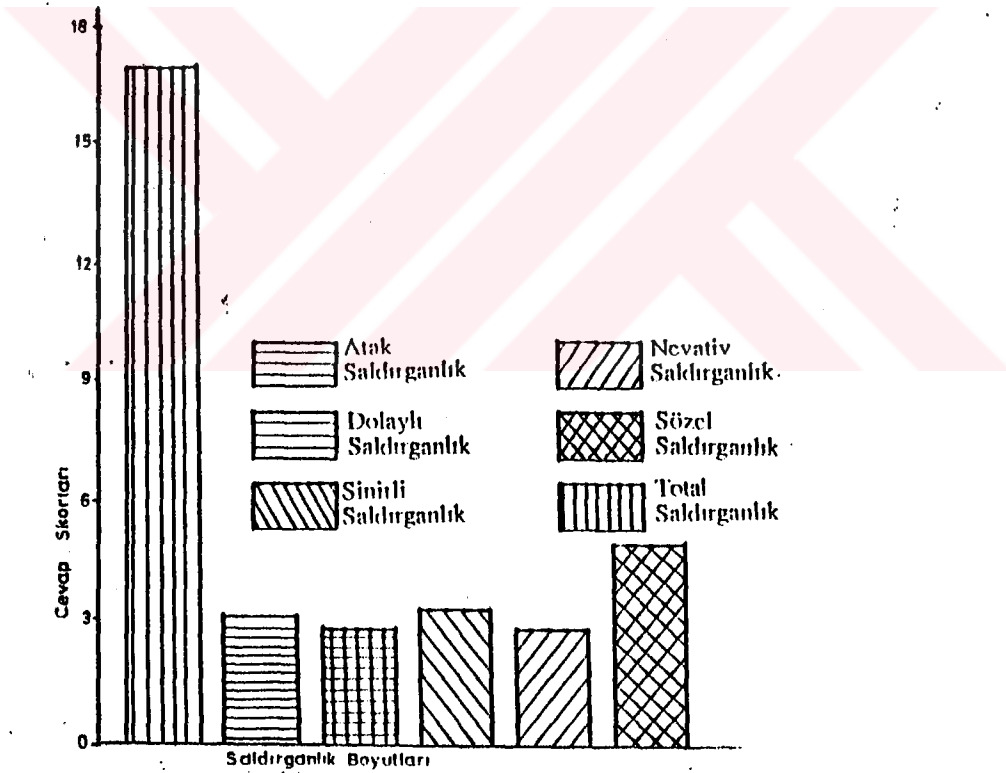
B- DENEK GRUPLARI

Hatırlanacağı üzere, bu araştırma Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesinin IV'cü sınıflarında okuyan 196 denek üzerinde gerçekleştirilmiştir. Denekler, Rotter Denetim Odağı Ölçeğinden aldıkları puanlara göre, içten denetimliler ve

dıştan denetimliler şeklinde gruplandırılmıştır. Önce içten denetimli denek grubu, sonra dıştan denetimli denek grubu hakkında bilgi verilecektir.

1- İÇTEN DENETİMLİ DENEK GRUBU

Bu grupta 89'u erkek 33'ü kadın olmak üzere toplam 122 denek bulunmaktadır. Bu grupta Rotter Denetim Odağı Ölçeğinden elde edilen ortalama 13,8 dir. İçten denetim inançlı denek grubununun, Rotter Denetim Ölçeğinde en düşük puan 13, en yüksek puan ise 21 dir. Bu grupta 21 puana ulaşan denek sayısı 3 kişidir.

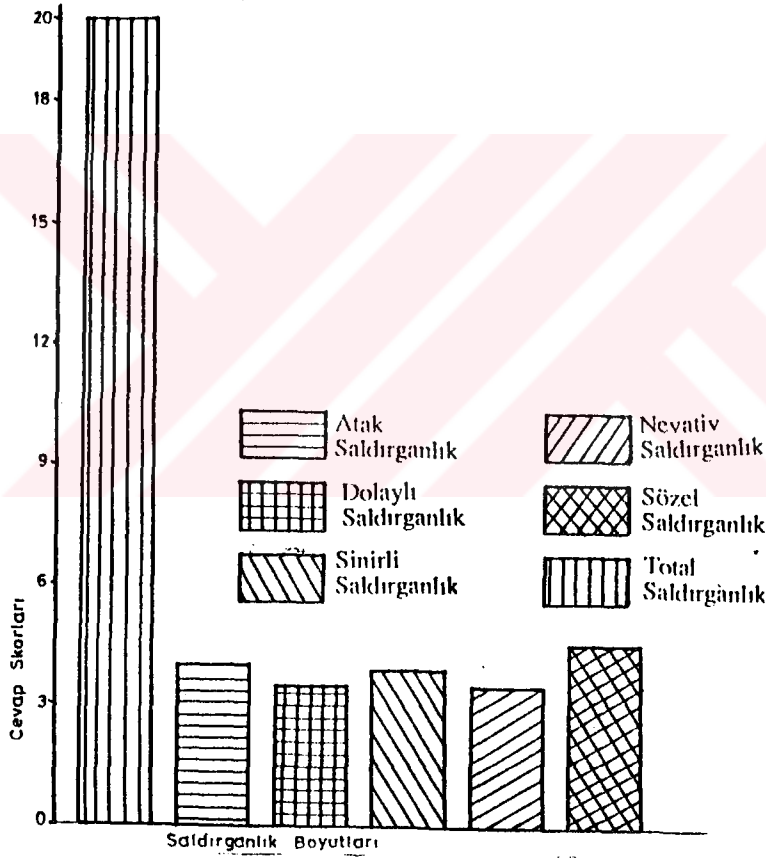

Şekil 1: İçten Denetimli Denek Grubunun Saldırganlık Boyutlarını Gösteren Histogram.

2- DIŞTAN DENETİMLİ DENEK GRUBU

Bu grupta 39'u erkek 35'i kadın olmak üzere toplam 74

denek vardır. Grubun, Rotter Denetim Ölçeğinden elde edilen ortalaması 12 dir. Dıştan denetim inançlı denek grubunun, Rotter Denetim Odağı Ölçeğinden elde ettikleri en düşük puan 14 en yüksek puan ise 18 dir. Bu grupta 18 puan alan ve oldukça dıştan inançlı sayılan iki denek bulunmaktadır. Araştırmaya katılan 196 deneğin Rotter Denetim Odağı Ölçeğine göre içten denetim inançlı olanlar tüm grubun %65,2'sini, dıştan denetim inaçlı olanlar ise %34,8'ini meydana getirmektedir.

Şekil 2: Dıştan Denetimli Denek Grubunun Saldırganlık Boyutlarının Gösteren Histoğram.

İçten denetimli ve dıştan denetimli denek grubunun Rotter ve Saldırganlık Ölçeğinden elde edilen verilerin

ortalama, standart sapma ve t değerleri Tablo IV'de gösterilmiştir.

Tablo IV

İçten Denetimli ve Dıştan Denetimli Denek Grupların Rotter ve Saldırganlık Ölçeklerinden Elde edilen Puanların Önem düzeyi.

Ölçek Boyutları	N	$\bar{X}$	S	T	P
Kişisel Kontrol	122/74	1.79/4.28	1.23/1.68	11.13	0.000
Siyasal Kontrol	122/74	1.28/2.74	1.11/1.09	9.08	0.000
Atak Saldırganlık	122/74	3.19/4.08	1.37/1.39	4.37	0.000
Dolaylı Saldırganlık	122/74	2.84/3.65	1.18/1.14	4.77	0.000
Sınırlı Saldırganlık	122/74	3.38/5.27	1.56/1.44	8.66	0.000
Negatif Saldırganlık	122/74	2.79/3.57	1.07/1.06	4.98	0.000
Sözel Saldırganlık	122/74	4.83/6.12	1.30/1.24	6.95	0.000

C- DENEKLERİN CİNSİYETE GÖRE AYIRIMI

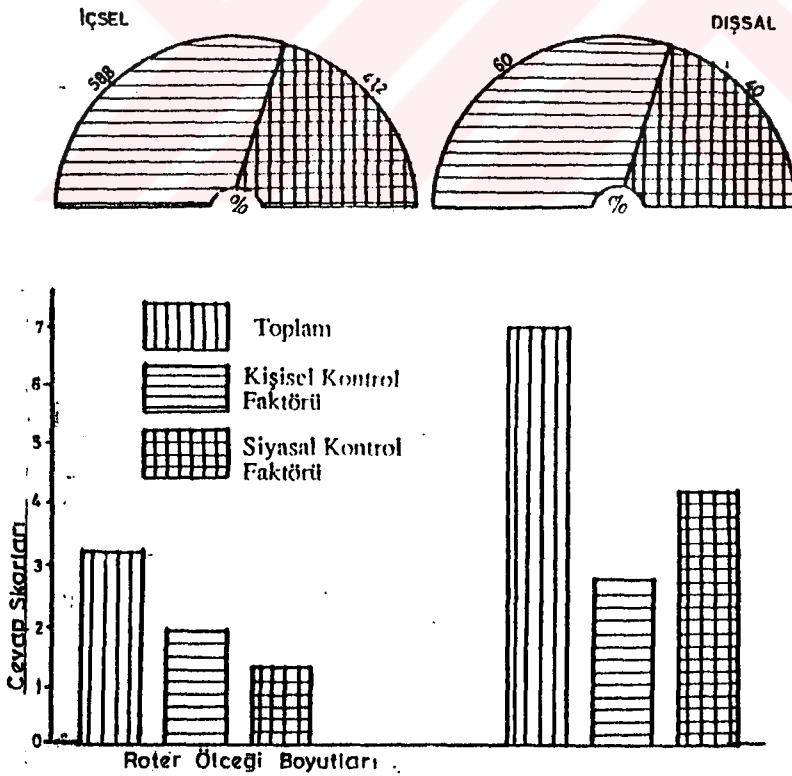
Cinsiyet değişkeni, bazı psikolojik değişkenlerin belirlenmesinde önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir toplumdaki aile, ekonomi, din, hukuk gibi kurumlar; bunlara ilişkin kültürel normlar ve değerler kadın ve erkeği ayırır, araya büyük sosyal mesafeler konursa o toplumdaki kadın ve erkeklere ilişkin statü ve rollerde büyük farklar görülür. Böyle toplumlarda, kız ve erkek çocuklar farklı roller almak üzere kişiliklerini geliştirirler. Buna karşın, sosyal kurumlar, normlar ve değerler iki cins arasında önemli farklılıklar tanımlıyorsa, toplumdaki statü ve roller de birbirlerine göre önemli farklar göstermezler. Aslında cinsiyet sadece ülkemizde değil, dünyanın her yerinde alt kültür grupları oluşturan en

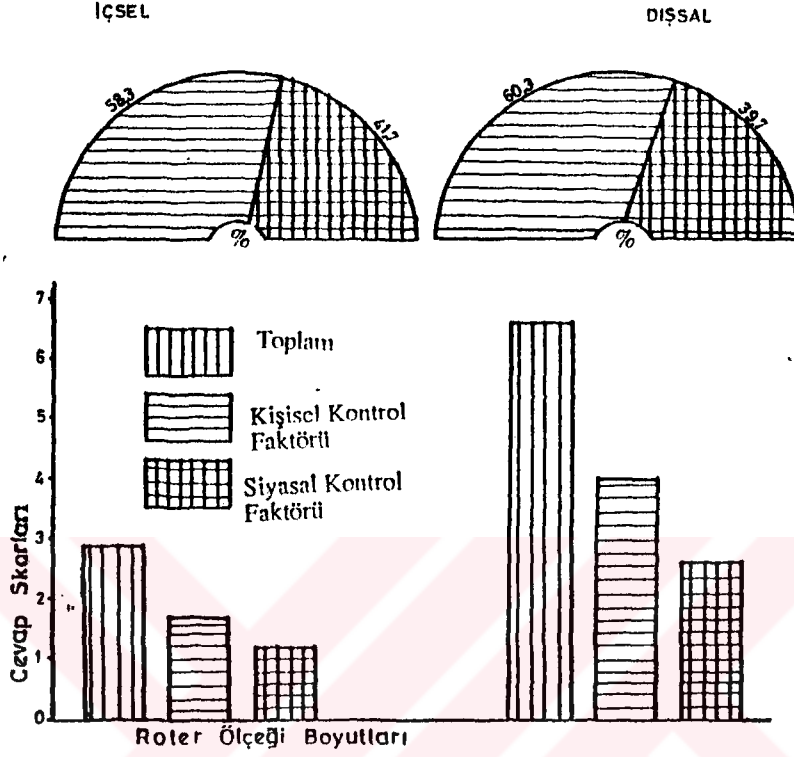
önemli değişkenlerden birisidir.

İşte bu değişkenlere bağlı olarak meydana gelen davranış ve tutum farkları gelişmekte olan toplumlarda, modern toplumlara oranla daha fazla kendini göstermektedir. Kadınlarla erkekler arasında görülen davranış ve tutum farkları, onların kadın ve erkek olmalarından yani biyolojik yapılarından değil, cinsiyetleri dolayısıyla ayrı birer sosyal çevre oluşturmalarından ileri geldiği öne sürülmektedir. Demekki, kadınlar ve erkekler üzerindeki kültürel etki kaynakları bu farklılıklara neden olmaktadır.

Kadın ve erkeklerin içten ya da dıştan denetim inancılı olmaları, onların saldırganlık eğilimleri üzerinde bazı farklılıklar meydana getiriyormu? sorusuna cevap aramak için denekleri cinsiyet bakımından gruplandırmayı uygun bulduk.

Şekil 3: İçten ve Dıştan Denetimli Kadın Denek Gruplarının Rotter Ölçeğine Göre Kişisel Denetim ve Siyasal Denetim Boyutlarını Gösteren Histoğraf.

Şekil 4: İçten ve Dıştan Denetimli Erkek Denek Gruplarının Rotter Ölçeğine Göre Kişisel Denetim ve Siyasal Denetim Boyutlarını Gösteren Histoğram.

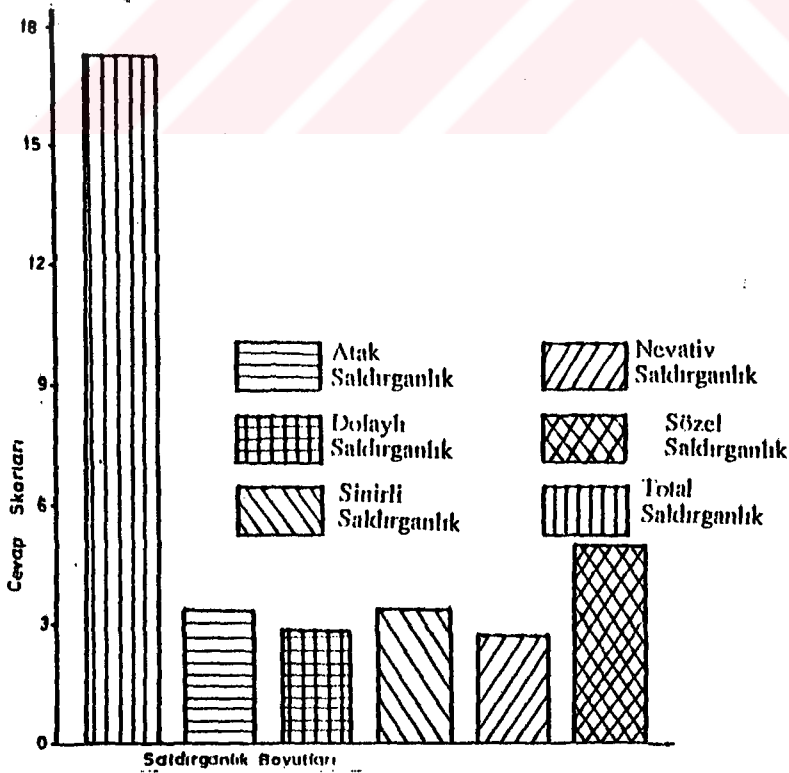
1- İÇTEN DENETİMLİ ERKEK GRUBU İLE İLGİLİ BULGULAR

İçten denetim inançlı erkeklerin toplamı 89'dur. Bunların, ortalama standart sapma ve t değerleri tablo III'de gösterilmiştir. İçten denetim inançlı erkeklerin, içsellik cevap puanlarının ortalaması 14,0 olup, grup içerisinde erkeklerin toplam yüzdeliği %74'dür. Bu konuyla ilgili bulgular ek tablo I'de gösterilmiştir.

Tablo V

İçten Denetimli Erkek Denek Gurubunun Rotter ve Saldırganlık Ölçeklerinden Elde Edilen Verilerin Ortalama, Standart Sapma ve t Değerleri.

İÇTEN DENETİMLİ ERKEK DENEK GRUBU					
Ölçek Boyutları	N	$\bar{X}$	S	T	P
Kişisel Denetim Faktörü	89	1.61	1.09	2.41	0.020
Siyasal Denetim Faktörü	89	1.25	1.03	0.46	0.65
Atak Saldırganlık	89	3.29	1.32	1.37	0.18
Dolaylı Saldırganlık	89	2.79	1.20	0.90	0.37
Sınırlı Saldırganlık	89	3.31	1.49	0.59	0.56
Pasif Saldırganlık	89	2.76	1.03	0.24	0.81
Sözel Saldırganlık	89	4.79	1.36	0.12	0.91

Şekil 5: İçten Denetimli Erkek Denek Gurubunun Saldırganlık Boyutlarını Gösteren Histogram.

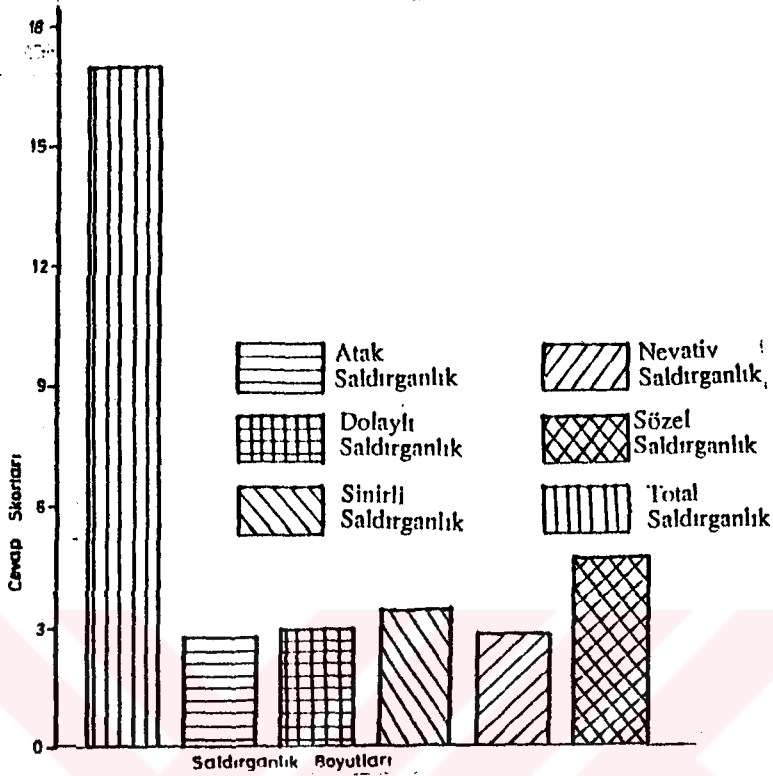
**2- İÇTEN DENETİMLİ KADIN DENEK GRUBU İLE İLGİLİ
BULGULAR**

İçten denetim inançlı kadınların toplamı 33'dür. Kadın denek grubunun içsellik cevaplarının ortalamı 13.2 olup, grubun genel içsellik yüzdeliği %26'dır. Grubun Rotter ve saldırganlık ölçeklerine göre, ortalama standart sapma ve t değerleri Tablo VI'de gösterilmiştir.

Tablo VI

İçten Denetimli Kadın Denek Gurubunun Rotter ve Saldırganlık Ölçeklerinden Elde Edilen Verilerin Ortalama, Standart Sapma ve t Değerleri.

İÇTEN DENETİMLİ KADIN DENEK GRUBU					
Ölçek Boyutları	N	$\bar{X}$	S	T	P
Kişisel Denetim Faktörü	33	2.27	1.44	2.41	0.020
Siyasal Denetim Faktörü	33	1.36	1.32	0.46	0.65
Atak Saldırganlık	33	2.88	1.54	1.37	0.18
Dolaylı Saldırganlık	33	3.00	1.15	0.90	0.37
Sınırlı Saldırganlık	33	3.52	1.73	0.59	0.56
Pasif Saldırganlık	33	2.82	1.16	0.24	0.81
Sözel Saldırganlık	33	4.84	1.33	0.12	0.91

Şekil 6: İçten Denetimli Kadın Denek Grubunun Saldırganlık Boyutlarını Gösteren Histogram.

3- DIŞTAN DENETİMLİ ERKEK DENEK GRUBU İLE İLGİLİ BULGULAR

Dıştan denetim inançlı erkeklerin toplamı 39 olup, bu grubun Rotter Denetim Odağı Ölçeğinden elde ettiği dışsallık cevaplarının ortalaması 12,4'dür. Grubun yüzdeliği ise %53.7'dir. Rotter ve saldırganlık ölçeklerinin t değeri ve anlamlılık düzeyleri araştırılmış $t=11.05$ $p=0.000$ düzeyinde anlamlılık göstermiştir.

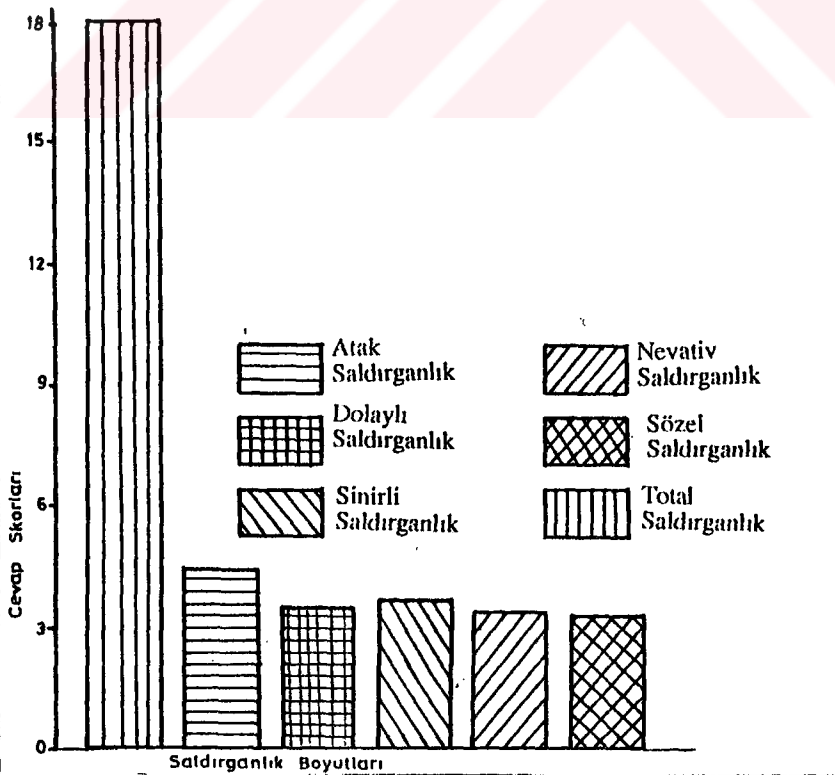
Dışsal erkek denek grubunun Rotter ve Saldırganlık Ölçeklerine ilişkin ortalama standart sapma ve t değeri Tablo VII'de gösterilmiştir.

Tablo VII

Dıştan Denetimli Erkek Denek Gurubunun Rotter ve Saldırganlık Ölçeklerinden Elde Edilen Verilerin Ortalama, Standart Sapma ve t Değerleri.

DIŞTAN DENETİMLİ ERKEK DENEK GRUBU

Ölçek Boyutları	N	$\bar{X}$	S	T	P
Kişisel Denetim Faktörü	39	4.28	1.54	0.01	0.99
Siyasal Denetim Faktörü	39	2.69	0.83	0.41	0.68
Atak Saldırganlık	39	4.38	1.44	2.04	0.046
Dolaylı Saldırganlık	39	3.59	1.33	0.48	0.64
Sinirli Saldırganlık	39	5.03	1.50	1.57	0.12
Pasif Saldırganlık	39	3.59	1.07	0.19	0.85
Sözel Saldırganlık	39	6.23	1.44	0.82	0.42

Şekil 7: Dıştan Denetimli Erkek Denek Gurubunun Saldırganlık Boyutlarını Gösteren Histogramı.

4- DIŞTAN DENETİMLİ KADIN DENEK GRUBU İLE İLGİLİ BULGULAR

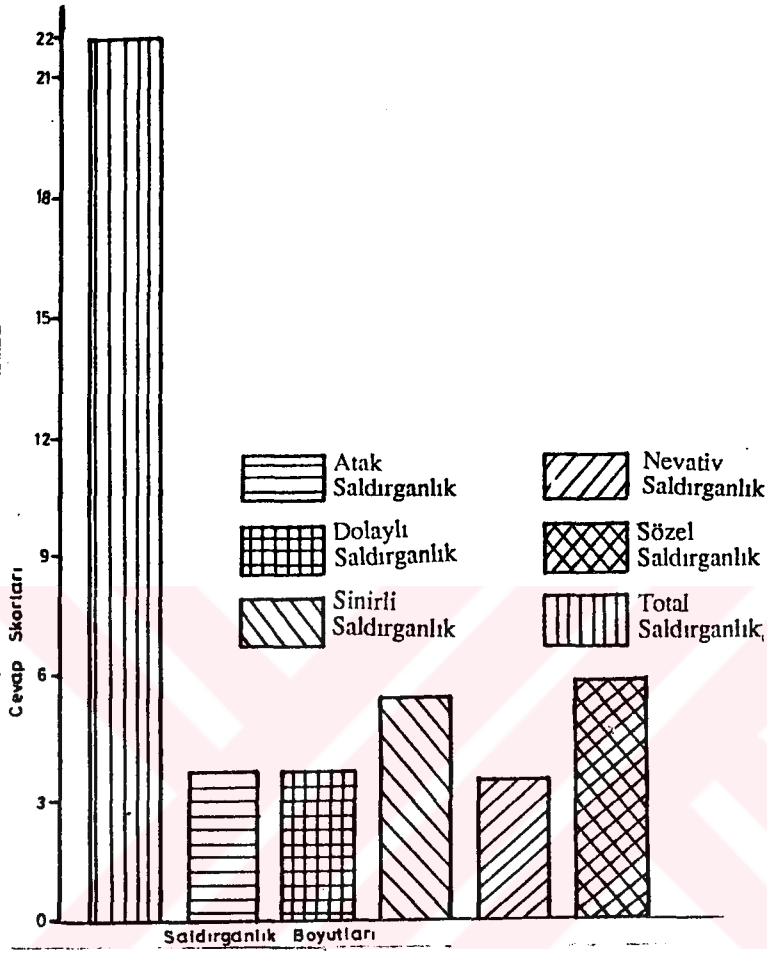
Dıştan denetim inançlı kadın denek grubunun sayısı 35'tir. Bu denek grubunun Rotter denetim odağından elde ettiği toplam dışsallık cevaplarının ortalaması 12 yzdeliği ise %46,3'dür. Bu grubun rotter ve saldırganlık ölçeklerinin t değeri 14.80 $p=0.000$ düzeyinde anlamlılık göstermiştir.

Dışsal kadın denek grubunun Rotter ve saldırganlık ölçeklerine ilişkin ortalama standart sapma ve t değerleri Tablo VIII'de gösterilmiştir.

Tablo VIII

Dıştan Denetimli Kadın Denek Gurubunun Rotter ve Saldırganlık Ölçeklerinden Elde Edilen Verilerin Ortalama, Standart Sapma ve t Değerleri.

DIŞTAN DENETİMLİ KADIN DENEK GRUBU					
Ölçek Boyutları	N	$\bar{X}$	S	T	P
Kişisel Denetim Faktörü	35	4.29	1.84	0.01	0.99
Siyasal Denetim Faktörü	35	2.80	1.32	0.41	0.68
Atak Saldırganlık	35	3.74	1.27	2.04	0.046
Dolaylı Saldırganlık	35	3.71	0.89	0.48	0.64
Sinirli Saldırganlık	35	5.54	1.34	1.57	0.12
Pasif Saldırganlık	35	3.54	1.07	0.19	0.85
Sözel Saldırganlık	35	6.00	0.97	0.82	0.42

Şekil 8: Dıştan Denetimli Kadın Denek Grubunun Saldırganlık Boyutlarını Gösteren Histogram.

BÖLÜM VII

TARTIŞMA VE YORUM

Bu bölümde sırasıyla; 1- İçten-dıştan denetimli denek grubunun 2- İçten denetimli erkek ve kadın denek grubunun 3- Dıştan denetimli erkek ve kadın denek grubunun 4- İçsel-dışsal denetimli erkek denek grubunun 5- İçten-dıştan denetimli kadın denek grubunun saldırganlık ve saldırganlığın alt boyutları ile ilgili bulguların tartışması ve yorumuna yer verilmiştir.

A-İçten ve Dıştan Denetimli Grupların Bulgularının Tartışma ve Yorumu

1.İçten ve Dıştan Denetimli Denek Gruplarının Bulgularına İlişkin Tartışma ve Yorum.

Hatırlanacağı üzere, araştırmamızın kuramsal çerçevesini oluştururken, genel hipotezimiz kişilik yapısında önemli bir değişken olan içten-dıştan denetimliliğin bireyin yaşamının ayrılmaz bir parçası olan saldırganlıkla bir ilişki gösterdiğini ve bu ilişkinin'de muhtemelen

Hipotez 1: "İçten-denetimli olma ile olumlu, dıştan-denetimli olma ile olumsuz olacağı" başka bir anlatımla, "Dıştan denetim inançlıların içten denetim inançlılardan daha fazla saldırganlık eğilimi göstereceklerini" ifade etmiştik.

Tablo IX

İçten ve Dıştan Denetimli Olma ile Saldırganlık Arasındaki İlişkinin Önem Düzeyi

Denek Grupları	N	X	S	t	Önem Düzeyi
İçsel Denek Grubu	122	14,91	1,66	9,40	0,000
Dışsal Denek Grubu	74	16,98	2,02		p<0001

Araştırmamızın genel hipotezi (Hipotez 1)'de beklentimiz yönünde desteklendiğini Tablo IX'da ki bulgular açık bir şekilde göstermektedir.

Bu durumu tablodaki hem iki grubun ortamlarının dışsal denetim inançlıların lehinde olması hem'de iki grubun verilerine uygulanan önem testinin oldukça yüksek bir düzeyde anlamlık göstermesi ortaya koymuştur. ($t=9,40$ p.<0001).

Araştırmamızın genel hipotezi olan 1.hipotezimizin beklentimiz yönünde hem elde etmiş olduğumuz kendi bulgularımızla hem de ülkemizde ve ülkemiz dışında yapılan araştırmaların bulgularıyla da desteklenmiş bulunmaktadır. Şimdi literatürde konumuzla ilgili raslayabildiğimiz araştırmaları ele alalım.

"Dar görüşlü ve açık görüşlülerde içten ve dıştan denetimli olma ile saldırganlık arasındaki ilişkileri kültürler arası sosyal psikolojik bir perspektivden" inceleyen Aşkın' (1981) ın elde ettiği bulgular araştırmamızın bulgularını desteklemiştir. Aşkın'ın söz konusu çalışmasında kullanmış olduğu Rotter'in Denetim Odağı ölçeği ile Buss-Durkee'nin saldırganlık ölçeği arasında elde edilen bulgular hem Türkiye hem de Amerika Birleşik Devletleri bölümünde dıştan denetim inançlıların daha fazla saldırgan eğilimli olduklarını göstermiştir.

Aşkın'ın bulguları, bize bir kişilik değişkenin içerdiği öğelerin (İçselliğin ve dışsallığın içerdiği) o ülkenin kültürel normlarının etkisinde olmadığını da ortaya koymuş bulunmaktadır.

Konumuzla doğrudan doğruya ilgili ve genel hipotezimizi destekleyen bir başka çalışma da Williams ve Wantress'in (1969; 59-61) Üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmadır. Araştırmacıların ölçüm

aracı olarak kullandıkları Rotter'in Denetim Odağı ile Buss-Durkee'nin saldırganlık ölçeğinden elde etkileri bulgular; dıştan denetimli olan deneklerin içten denetimli olan deneklere oranla daha fazla saldırgan olduğunu göstermiştir.

Phares ve Vilson (1972; 392-406); Denetim Odağı konusunda yaptıkları bir araştırmada; başarı ve başarısızlık durumları karşısında içten denetim inançlıların başarısızlıklarını kendi davranışlarına yüklemledikleri, bunakarşılık dıştan denetim inançlıların ise başarısızlıklarını başkalarına yüklemlediklerini göstermişlerdir.

Konumuzla ilgili yapılan araştırmalardan elde edilen bulguların genel görünümüleri "Dıştan denetim inançlıların, içten denetim inançlılardan daha fazla saldırgandırlar", şeklindeki araştırmamızın genel hipotezini desteklediklerini kanıtlamaktadır.

2-İçten ve Dıştan Denetimli Denek Gruplarının Saldırganlık Boyutlarına ilişkin Bulguların Tartışma ve Yorumu.

İçten ve Dıştan Denetim inançlı olma ile saldırganlığın alt ölçekleri arasında bir ilişki vardır:

Hipotez 2: Dıştan denetimli olma ile saldırganlığın alt boyutları olan atak, dolaylı, sinirli, pasif ve sözel saldırganlık arasında olumlu, içten denetimli olma ile adı geçen alt boyutlar arasında olumsuz bir ilişki vardır.

2 ci hipotezimizi bir başka ifade ile şöyle'de açıklayabiliriz. Saldırganlığın alt boyutlarında, Dıştan denetimli olanlar içten denetimli olanlardan daha fazla saldırgandır.

Araştırmamızda Buss-Durkee saldırganlık ölçeğinin alt boyutlarına ilişkin elde edilen bulguların önem düzeylerini ayrı ayrı tablolar halinde ele alalım:

Tablo X

İçten ve Dıştan Denetimli Olma ile Atak Saldırganlık Alt Ölçeğinin Önem Düzeyi

Denek Grupları	N	$\bar{X}$	S	t	Önem Düzeyi
İçsel Denek Grubu	122	3,19	1,37	4,37	0,000
Dışsal Denek Grubu	74	4,08	1,38		p<0001

Tablo X'da görüldüğü gibi, dıştan denetimli denek grubunun atak saldırganlık ortalaması 4,08, içten denetimli denek grubunun atak saldırganlık ortalaması ise 3,19 dur. İki grubun ortalamaları dıştan denetimli denek grubunun, içten denetimli denek grubuna göre daha çok atak saldırganlık eğilimi sergilediğini göstermektedir. Ortalamalar arasındaki farkın önem testi, gruplar arasındaki farkların anlamlı bir fark olduğunu yansıtmaktadır. (t=4,37, p.<0001).

Tablo XI

İçten ve Dıştan Denetimli Olma ile Dolaylı Saldırganlık Ölçeğinin Önem Düzeyi

Denek Grupları	N	$\bar{X}$	S	t	Önem Düzeyi
İçsel Denek Grubu	122	2,84	1,18	4,77	0,000
Dışsal Denek Grubu	74	3,65	1,14		p<0001

Tablo XI'de izlendiği gibi, dıştan denetimli denek grubunun dolaylı saldırganlık ortalaması 3,65, içten denetimli denek grubunun dolaylı saldırganlık ortalaması 2,84 dür. Tablodaki değerler dıştan denetim inancılı denek grubunun, içten denetim inancılı denek grubuna göre daha çok saldırgan eğilimli oldukları sonucunu ortaya koymuştur. Bu iki grup arasında yapılan önem testi tablo XI'de görüldüğü gibi, $t=4,77$, $p<0001$ düzeyinde anlamlı çıkmıştır.

Tablo XII

**İçten ve Dıştan Denetimli Olma ile Sınırlı
Saldırganlık Ölçeğinin Önem Düzeyi**

Denek Grupları	N	$\bar{X}$	S	t	Önem Düzeyi
İçsel Denek Grubu	122	3,38	1,56	8,66	0,000
Dışsal Denek Grubu	74	5,27	1,44		p<0001

Tablo XII'de ki bulguları gözden geçirecek olursak, dıştan denetimli denek grubunun ortalaması, içten denetimli denek grubunun ortalamasından fazla olup, Dıştan denetimli grubun lehine bir farklılık göstermiştir. Ortalamalar arasındaki farkın önem testi, iki grup arasında ortaya çıkan farkın anlamlı olduğunu yansıtmaktadır. ($t=8,66$, $p<0001$)

Tablo XIII

**İçten ve Dıştan Denetimli Olma ile Pasif
Saldırganlık Ölçeğinin Önem Düzeyi**

Denek Grupları	N	$\bar{X}$	S	t	Önem Düzeyi
İçsel Denek Grubu	122	2,79	1,07	4,98	0,000
Dışsal Denek Grubu	74	3,57	1,06		p,<0001

Tablo XIII'de ki bulgular, dıştan denetimli denek grubunun ortalamasının 3,57 içten denetimli denek grubunun ortalamasının 2,79 olduğunu göstermektedir. Pasif saldırganlık bakımından dıştan denetimli inançlıların, içten denetimli inançlılardan daha fazla saldırganlık eğilimi göstermişlerdir. Verilere uygulanan önem testi iki grup arasındaki gerçek farkları yansıttığı tablodaki değerden anlaşılmaktadır. ($t=4,98$, $p<0001$).

Tablo XIV

**İçten ve Dıştan Denetimli Olma ile Sözel
Saldırganlık Ölçeğinin Önem Düzeyi**

Denek Grupları	N	$\bar{X}$	S	t	Önem Düzeyi
İçsel Denek Grubu	122	4,83	1,30	6,95	0,000
Dışsal Denek Grubu	74	6,12	1,24		p,<0001

Tablo XIV'de görüldüğü gibi, dıştan denetimli denek grubunun ortalaması 6,12, içten denetimli denek grubunun ortalaması 4,83 dür. Bu veriler, dıştan denetimli denek grubunun içten denetimli denek grubuna göre daha çok sözel saldırganlık gösterme eğiliminde olduğunu ortaya çıkarmıştır. İki grubun sözel saldırganlık tepkileri arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Tablo XIV'deki ki önem testi bu durumu ortaya koymaktadır ($t= 6,95$, $p<0001$).

Tablo X, XI, XII, XIII, ve XIV'deki bulgular açık bir şekilde saldırganlığın alt boyutları olan atak, dolaylı, sınırlı, pasif ve sözel türlerinde, dıştan denetimli deneklerin, içten denetimli deneklerden daha fazla saldırganlık eğilimi göstermiş olmaları genel hipotezimizin doğruluğunu bir kez daha kanıtlamıştır.

Ayrıca, Buss-Durkee saldırganlık ölçeğinde elde edilen bulguların genel görünümü; insanlarda, değişik kılıklarda ortaya çıkan saldırganlık eğilimlerini güvenilir bir şekilde ölçen bir araç olduğunda göstermiştir.

B-CİNSİYETE İLİŞKİN BULGULARIN TARTIŞMA VE YORUMU

Denetim odağının içten ya da dıştan olması ile saldırganlık alt ölçekleri arasındaki ilişkide cinsiyet farkının etkisi vardır.

1-İçten Denetimli Erkek ve Kadın Denek Gruplarının Saldırganlık Boyutuna İlişkin Bulguların Tartışma ve Yorumu.

Hipotez 3: *İçten denetimli erkek ve kadınlarda saldırganlığın alt boyutlarından olan, Atak ve sinirli saldırganlıkta erkekler daha yüksek puan alacak, sözel dolaylı ve pasif saldırganlıkta erkeklerle kadınlar arasında bir fark bulunmayacaktır.*

Atak saldırganlık boyutu yönünden içten denetimli erkeklerle, içten denetimli kadınlar arasında bir fark olup olmadığını anlamak için her iki grubun bu boyuttan aldıkları puanlara ilişkin karşılaştırmalar Tablo XV'de verilmiştir.

Tablo XV
İçten Denetimli Erkek ve Kadın Denek Grubunda
Atak Saldırganlık Boyutunun Önem Düzeyi

Atak Saldırganlık Boyutu	N	X	S	T	P
İçten Denetimli Erkek Denek Grubu	89	3,29	1,32	1,37	0,18
İçten Denetimli Kadın Denek Grubu	33	2,88	1,54		p>0,05

Tablo XV'de görüldüğü gibi içten denetimli erkek denek grubunun ortalaması 3,29, içten denetimli kadın denek grubunun ortalaması ise 2,88'dir. Bu iki denek gurubu ortalamalar yönünden erkeklerin lehine biri farklılık göstermesine karşılık; bu fark $t:1,37$ $p>0,05$ düzeyinde anlamsız çıkmıştır. İçten denetim inançlı erkeklerin içten denetim inançlı kadınlardan atak saldırganlık bakımından daha fazla puan alacak yani saldırganlık olacaktır. Şeklindeki hipotezimiz beklentimiz yönünden desteklememiştir.

Sınırlı saldırganlık boyutu yönünden içten denetimli erkek ve kadın denekler arasında bir fark bulunup bulunmadığına ilişkin bulgular Tablo XVI'da görülmektedir.

Tablo XVI

**İçten Denetimli Erkek ve Kadın Denek Grubunda
Sınırlı Saldırganlık Boyutunun Önem Düzeyi**

Sınırlı Saldırganlık Boyutu	N	$\bar{X}$	S	T	P
İçten Denetimli Erkek Denek Grubu	89	3,31	1,49	0,59	9,56
İçten Denetimli Kadın Denek Grubu	33	3,52	1,73		$p>0,05$

Sınırlı saldırganlık boyutu bakımından içten denetimli erkek ve kadın denekler arasında bir fark bulunmadığı Tablo XVI'da görülmektedir. Bu bulgular, içten denetimli erkekler, içten denetimli kadınlardan daha fazla saldırgandır, şeklindeki hipotezimizi desteklememiştir.

Dolaylı saldırganlık boyutuna ilişkin içten denetimli erkeklerle içten denetimli kadınlar arasındaki önem düzeyi Tablo XVII'de gösterilmiştir.

Tablo XVII

**İçten Denetimli Erkek ve Kadın Denek Grubunda
Dolaylı Saldırganlık Boyutunun Önem Düzeyi**

Dolaylı Saldırganlık Boyutu	N	$\bar{X}$	S	T	P
İçten Denetimli Erkek Denek Grubu	89	2,79	1,20	0,90	0,56
İçten Denetimli Kadın Denek Grubu	33	3,00	1,15		p>0,05

Tablo XVII'de açıkça izlendiği gibi dolaylı saldırganlık boyutunda kadınların ortalaması 3,00 erkeklerin ortalaması 2,79 olup iki denek grubu arasında önemli düzeyde bir fark bulunmamıştır. Bu bulgular içten denetimli erkeklerle kadınlar arasında dolaylı saldırganlık bakımından cinsler arasında bir fark olmayacağı şeklindeki hipotezimizi desteklemiştir.

Pasif saldırganlık yönünden içten denetimli erkek ve kadınlar arasında bir fark bulunup bulunmadığına ilişkin bulgular tablo XVII'de gösterilmiştir.

Tablo XVIII

**İçten Denetimli Erkek ve Kadın Denek Grubunda
Pasif Saldırganlık Boyutunun Önem Düzeyi**

Pasif Saldırganlık Boyutu	N	$\bar{X}$	S	T	P
İçten Denetimli Erkek Denek Grubu	89	2,76	1,03	0,24	0,81
İçten Denetimli Kadın Denek Grubu	33	2,82	1,16		p>0,05

Tablo XVIII'deki bulgular, pasif saldırganlık yönünden,

içten denetimli erkeklerle içten denetimli kadınlar arasında önemli bir düzeyde farklılığın olmadığını yansıtmaktadır. Bu bulgular, pasif saldırganlık yönünden denek grupları arasında bir fark bulunmayacağı, doğrultusundaki hipotezimizi desteklemiştir.

Sözel saldırganlık boyutuna ilişkin içten denetimli erkek ve kadınlar arasında bir fark bulunup; bulunmadığını gösteren bulgular Tablo XIX'da gösterilmiştir.

Tablo XIX

**İçten Denetimli Erkek ve Kadın Denek Grubunda
Sözel Saldırganlık Boyutunun Önem Düzeyi**

Sözel Saldırganlık Boyutu	N	$\bar{X}$	S	T	P
İçten Denetimli Erkek Denek Grubu	89	4,79	1,36	0,12	0,91
İçten Denetimli Kadın Denek Grubu	33	4,89	1,33		p>0,05

Tablo XIX'da ki bulgular, sözel saldırganlık boyutunda içten denetimli erkeklerle içten denetimli kadınların ortalamaları arasında anlamlı bir fark olmadığını göstermektedir. İçten denetimli erkek ve kadınlar arasında, sözel saldırganlık boyutu yönünden bir fark olmayacağı yönündeki hipotezimiz belirttiğimiz yönde kanıtlanmıştır.

3. Hipotezimiz saldırganlığın beş farklı alt boyutu için geliştirdiğimiz hipotezleri kapsıyordu. Tablo XV, XVI, XVII, XVIII, XIX'deki bulgular, saldırganlığın dolaylı, pasif ve sözel alt boyutlarının hipotezimizdeki beklentimiz yönünde desteklendiğini, atak ve sınırlılık alt boyutlarından elde edilen sonuçlar, hipotezimizi desteklememiştir.

Saldırganlığın alt boyutlarına ilişkin kadın ve erkekler

arasında farklar olduğunu ortaya koyan, sayısı az da olsa bazı araştırmalar bulunmaktadır.

Atak ve sınırlı saldırganlık alt boyutlarıyla ilgili hipotezimizi kurarken "erkeklerin kadınlardan daha fazla atak ve sınırlı saldırganlık eğilimler sergileyecekleri" düşüncesinden hareket etmiştik.

Ergin çocuklar üzerinde yapılan araştırmalar, ebeveynlerin erkek çocukların hırçın, yarışçı ve hakkını zorla alabilen bir tip olabilmesi için bu tür davranışları pekiştirdiklerini göstermektedir (Ferguson, 1970; 100-186). Ferguson'un elde ettiği sonuçlar, atak ve sınırlı saldırganlık alt boyutlarına ilişkin hipotezimizin hareket noktasının doğru bir tahmine dayandığını göstermiş, ancak bulgular, iki hipotezimizde beklentimiz yönünde desteklenmediğini ortaya koymuştur.

Saldırganlığın diğer alt boyutları olan dolaylı, pasif ve sözel saldırganlık türlerinde cinsiyet faktörünün önemli bir rol oynamayacağına ilişkin hipotezlerimizi destekleyen yerel ve yurt dışında yapılmış araştırmalara rastlanmamıştır. Fakat, bazı araştırmalarda da kadınların daha saldırgan eğilimli olduklarının saptanmasının, ele alınan problem ve incelenen değişkenlerin yapısından kaynaklandığını belirtmemiz gerekir.

Çalışmamızda saldırganlığın önemli ölçüde bireyin dünya görüşünü belirlemede etkili bir kişilik değişkeni olan içten denetimliliğe ya da dıştan denetimliliğe bağlı bir süreç olarak ortaya çıktığını söylemenin daha rasyonel bir tutum olacağı kanaatindeyiz.

2-Dıştan Denetimli Erkek ve Kadın Denek Gruplarının Saldırganlık Boyutuna İlişkin Bulguların Tartışma ve Yorumu.

İçten ya da dıştan denetimli olma ile saldırganlık alt ölçekleri arasındaki ilişkide cinsiyet farkının etkisi vardır.

Hipotez 4: Dıştan denetimli erkek ve kadınlar arasında, saldırganlığın boyutları yönünden; atak ve sinirli saldırganlıkta dıştan denetimli erkekler daha yüksek puan alacak; dolaylı ve sözel saldırganlıkta dıştan denetimli kadınlar daha yüksek puan alacaktır. Pasif saldırganlık ta ise erkeklerle kadınlar arasında bir fark bulunmayacaktır.

Atak saldırganlık boyutu yönünden, dıştan denetimli erkeklerle, dıştan denetimli kadınlar arasında bir fark olup olmadığını anlamak için, her iki grubun bu boyuttan aldıkları puanlara ilişkin karşılaştırmalar Tablo XX'de görülmektedir.

Tablo XX

**Dıştan Denetimli Erkek ve Kadın Denek Grubunda
Atak Saldırganlık Boyutunun Önem Düzeyi**

Atak Saldırganlık Boyutu	N	X	S	T	P
Dıştan Denetimli Erkek Denek Grubu	39	4,38	1,44	2,04	0,046
Dıştan Denetimli Kadın Denek Grubu	35	3,74	1,27		p<0,05

Tablo XX'de, dıştan denetimli erkek denek grubunun ortalamasınının 4,38 dıştan denetimli kadın denek grubunun ortalaması ise 3.74 olduğu ve bu ortalamalara uygulanan önen testi sonucuna göre ortalamalar arasındaki bu fark p<0.05 düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Bu bulgu dıştan denetimli erkeklerin dıştan denetimli kadınlardan atak saldırganlık bakımından daha saldırgan olacağı şeklindeki

hipotezimizi desteklememiştir.

Sinirli saldırganlık bakımından dıştan denetimli erkeklerle dıştan denetimli kadınlar arasında bir fark bulunup bulunmadığına ilişkin bulgular tablo XXI'de görülmektedir.

Tablo XXI

**Dıştan Denetimli Erkek ve Kadın Denek Grubunda
Sinirli Saldırganlık Boyutunun Önem Düzeyi**

Sinirli Saldırganlık Boyutu	N	X	S	T	P
Dıştan Denetimli Erkek Denek Grubu	39	5,03	1,50	1,57	0,12
Dıştan Denetimli Kadın Denek Grubu	35	5,54	1,34		p>0,05

Tablo XXI'de görüldüğü gibi sinirli saldırganlık boyutunda erkeklerin ortalaması 5,03, kadınların ortalaması 5,54 olup iki grup arasında anlamlık düzeyi bakımından önemli bir fark bulunmamıştır. Bu bulgular dıştan denetimli erkeklerin dıştan denetimli kadınlardan daha saldırgan olacağı şeklindeki hipotezimizi beklentimiz yönünde desteklememiştir.

Dolaylı saldırganlık boyutu yönünden, dıştan denetimli erkeklerle dıştan denetimli kadınlar arasında bir fark olup olmadığını saptamak için her iki grubun bu boyuttan aldıkları puanlara ilişkin bulgular Tablo XXII'de verilmiştir.

Tablo XXII

**Dıştan Denetimli Erkek ve Kadın Denek Grubunda
Dolaylı Saldırganlık Boyutunun Önem Düzeyi**

Dolaylı Saldırganlık Boyutu	N	$\bar{X}$	S	T	P
Dıştan Denetimli Erkek Denek Grubu	39	3,59	1,33	0,48	0,64
Dıştan Denetimli Kadın Denek Grubu	35	3,71	0,89		p>0,05

Tablo XXII'de görüldüğü gibi dıştan denetimli erkeklerle, kadınlar arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bu bulgular, dolaylı saldırganlık yönünden, kadınların erkeklerden daha yüksek puan alacakları şeklindeki hipotezimizi desteklememiştir.

Pasif saldırganlık boyutu yönünden dıştan denetimli erkek ve kadınlar arasında bir fark bulunup bulunmadığına ilişkin bulgular Tablo XVIII de gösterilmiştir.

Tablo XXIII

**Dıştan Denetimli Erkek ve Kadın Denek Grubunda
Pasif Saldırganlık Boyutunun Önem Düzeyi**

Pasif Saldırganlık Boyutu	N	$\bar{X}$	S	T	P
Dıştan Denetimli Erkek Denek Grubu	39	3,59	1,07	0,19	0,85
Dıştan Denetimli Kadın Denek Grubu	35	3,54	1,07		p>0,05

Tablo XXIII'de görüldüğü gibi pasif saldırganlık yönünden dıştan denetimli erkek ve kadın denekler arasında anlamlı bir fark elde edilmemiştir. Bu tablodaki bulgular

dıştan denetimli erkekler ile dıştan denetimli kadınlar arasında bir fark bulunmayacaktır şeklinde geliştirilen hipotezimizi desteklemiştir.

Sözel saldırganlık boyutuna ilişkin dıştan denetimli erkek ve kadın denekler arasında bir fark bulunup bulunmadığına ilişkin bulgular Tablo XIX'de sunulmuştur.

Tablo XXIV

**Dıştan Denetimli Erkek ve Kadın Denek Grubunda
Sözel Saldırganlık Boyutunun Önem Düzeyi**

Sözel Saldırganlık Boyutu	N	$\bar{X}$	S	T	P
Dıştan Denetimli Erkek Denek Grubu	39	6,23	1,44	0,82	0,42
Dıştan Denetimli Kadın Denek Grubu	35	6,00	0,97		p>0,05

Tablo XXIV'de görüldüğü gibi sözel saldırganlık boyutunda dıştan denetimli erkeklerin ortalaması 6,23, dıştan denetimli kadınların ortalaması 6,00 olup, iki grup arasında bir fark bulunmamıştır. Bu bulgular, sözel saldırganlık boyutu yönünden kadınların erkeklerden daha çok sözel saldırgan olacaktır şeklindeki hipotezimizi desteklememiştir.

Ancak, bazı araştırma bulguları cinsiyetle saldırganlık arasında bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Bibel ve Muncer (1985, 169-180) 12 kadın 12 erkek öğrenciden 24 karşıt senaryo üzerinde, tahmin ettikleri senaryoları anlatmaları istenmiş; bulgular alt ve alt sınıftan gelen kadın ve erkek öğrencilerin, yüksek sınıftan gelen kadın ve erkek öğrencilerden daha çok saldırgan olduklarını ortaya çıkarmıştır. Bu sonuç, sınıf farkının ve cinsiyetin saldırgan davranışı göstermede etkili olduğunu

göstermektedir.

4. Hipotezde dıştan denetimli erkek ve kadınların, saldırganlık alt ölçekleri yönünden kıyaslamasında, erkeklerin atak ve sınırlı saldırganlık boyutlarında daha yüksek, kadınların ise dolaylı ve sözel saldırganlık boyutlarında daha yüksek puan alacakları, pasif saldırganlık boyutunda her iki cinsiyet arasında önemli bir fark bulunmayacağı düşünülmüştü. Tablo XX, XXI, XXII, XXIII, XXIV,'de görüldüğü gibi, bulgular, pasif saldırganlık boyutunda hipotezimizi desteklerken, diğer boyutlardaki hipotezlerimiz doğrulanmamıştır.

Saldırgan davranışın, farklı oranlarda ve düzeylerde meydana gelmesinde cinsiyet farklarının rolünün bulunduğunu (Maccoby, jacklin, 1974, 1980; Shibley, Hyde, 1986) yaptıkları çalışmalarda göstermişlerdir. Hatırlanacağı üzere cinsiyete ilişkin hipotezleri kurarken, bireyin kişilik özelliği ne olursa olsun erkeklerin kadınlara göre, bazı boyutlarda daha çok saldırgan olacaklarını öne sürmüştük. Ancak bulgular, atak ve sınırlı saldırganlık boyutlarında erkeklerle kadınlar arasında önemli bir farkın bulunmadığını ortaya koymuştur. Keza, toplumda sıcak, sevecen ve yumuşaklık kavramlarını içeren ve anne ile özdeşim yapan kız çocuğunun annelik modeline benzer davranışlar sergileyeceği düşünülmüş, dolaylı ve sözel saldırganlık puanlarının yüksek olacağı düşünülmüştü. Ancak bu boyutlarda da erkek ve kadınlar arasında fark bulunmadığı görülmüştür. Kanaatimizce, dıştan erkek ve kadın denek grubunda, cinsiyetin önemli bir değişken olmamasının muhtemel nedenlerinden birisi, Bibel ve Muncers (1985)'in de belirttiği gibi sınıf farkı ve bireyin yetiştirilme biçimidir. Nitekim, Compbell ve Muncer (1987, 489-511), Kadın ve Erkeklerin Toplumsal Konuşmalarında Öfke ve Saldırganlık Modelleri, adlı çalışmada, erkek ve kadınları iki gruba ayırmışlar, oturumlarda ortalama olarak saatte 70 öfke ve saldırganlık olayı gözlemişlerdir. Bunların 33'ü

kadın modellere 37'si de erkek modellere aittir. Araştırmacılar; kadın modellerin konuşma biçimlerinde daha çok sözlü, dolaylı ve pasif saldırganlık eğilimi gösterdiklerini, erkek modellerinde daha çok fiziksel, doğrudan ve pasif saldırgan konuşma eğilimleri gösterdiklerini saptamışlardır.

3-İçten Denetimli Erkek Denek Grubu İle Dıştan Denetimli Erkek Denek Grubunun Saldırganlık Boyutlarına İlişkin Bulguların Tartışma ve Yorumu.

İçten denetimli erkeklerle Dıştan denetimli erkekler arasında saldırganlığın alt boyutları bakımından bir ilişki vardır.

Hipotez 5: Dıştan denetimli erkekler saldırganlığın alt boyutları olan atak, dolaylı, sinirli, pasif ve sözel saldırganlıkta, içten denetimli erkeklerden daha fazla saldırganlık göstereceklerdir.

Atak saldırganlık boyutu yönünden içten denetimli erkeklerle, dıştan denetimli erkekler arasındaki farkın anlamlı olup olmadığını saptaya bilmek için her iki grubun verilerine önem testi uygulanmıştır.

Tablo XXV

İçten Denetimli Erkek ve Kadın Denek Grubunda Atak Saldırganlık Boyutunun Önem Düzeyi

Atak Saldırganlık Boyutu	N	X	S	T	P
İçten Denetimli Erkek Denek Grubu	89	3,31	1,29	24,18	0,000
Dıştan Denetimli Kadın Denek Grubu	39	4,51	1,37		p<0,001

Önem testi iki grup arasında ortaya çıkan farkın $p < 0,001$ düzeyinde oldukça anlamlı bir fark olduğunu göstermiştir. Bu sonuca, dıştan denetimli erkeklerin atak saldırganlık bakımından içten denetimli erkeklerden daha fazla saldırgan olacaklardır, şeklindeki bir hipotezimizi beklentimiz yönünde desteklemiştir.

Dolaylı saldırganlıkla ilgili içten ve dıştan denetimli erkek denek grubu arasındaki farkları gösteren bulgular Tablo XXVI'da görülmektedir.

Tablo XXVI

**İçten Denetimli Erkek ve Kadın Denek Grubunda
Dolaylı Saldırganlık Boyutunun Önem Düzeyi**

Dolaylı Saldırganlık Boyutu	N	$\bar{X}$	S	T	P
İçten Denetimli Erkek Denek Grubu	89	2,73	1,10	23,60	0,000
Dıştan Denetimli Kadın Denek Grubu	39	3,69	1,28		$p < 0,0001$

Tablo XXVI'daki bulgular dolaylı saldırganlık bakımından, dıştan denetimli erkek deneklerin içten denetimli erkeklerden daha çok saldırgan oldukları sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bu bulgu hipotezimizi desteklemiştir.

Sinirli saldırganlık boyutu yönünden, içten ve dıştan denetimli erkek denek grubu arasındaki farkları gösteren bulgular Tablo XXVII'de verilmiştir.

Tablo XXVII

**İçten Denetimli Erkek ve Kadın Denek Grubunda
Sinirli Saldırganlık Boyutunun Önem Düzeyi**

Sinirli Saldırganlık Boyutu	N	$\bar{X}$	S	T	P
İçten Denetimli Erkek Denek Grubu	89	3,28	1,51	24,43	0,000
Dıştan Denetimli Erkek Denek Grubu	39	5,08	1,48		$p < 0,001$

Tablo XXVII'de ki bulgular, dıştan denetimli erkeklerin, içten denetimli erkeklerden sinirli saldırıganlık bakımından daha fazla saldırıganlık eğilimi taşıdıklarını göstermektedir. Bu iki grubun saptanan önem testi $t=24,43$ $p < 0,001$ düzeyinde anlamlık göstermiştir. Sinirli saldırıganlık boyutuna ilişkin olarak öne sürdüğümüz hipotez beklentimiz yönünde doğrulanmıştır.

Pasif saldırıganlıkla ilgili içten ve dıştan denetimli erkek denek grubunun farklarını gösteren bulgular Tablo XXVIII'de sunulmuştur.

Tablo XXVIII

**İçten Denetimli Erkek ve Kadın Denek Grubunda
Pasif Saldırganlık Boyutunun Önem Düzeyi**

Pasif Saldırganlık Boyutu	N	$\bar{X}$	S	T	P
İçten Denetimli Erkek Denek Grubu	89	2,75	1,01	25,60	0,000
Dıştan Denetimli Erkek Denek Grubu	39	3,77	1,01		$p < 0,001$

Pasif saldırıganlık bakımından dıştan denetimlilerin

içten denetimlilere oranla daha fazla saldırgan olacaklarına ilişkin geliştirdiğimiz hipotezimizin beklentimiz yönünde, $p < 0,001$ düzeyinde kanıtlandığını Tablo XVIII'deki veriler ortaya koymuş bulunmaktadır.

Sözel saldırganlık boyutu yönünden içten ve dıştan denetimli denek grubu arasındaki farkları gösteren bulgular Tablo XXIX'da görülmektedir.

Tablo XXIX

**İçten Denetimli Erkek ve Kadın Denek Grubunda
Sözel Saldırganlık Boyutunun Önem Düzeyi**

Sözel Saldırganlık Boyutu	N	$\bar{X}$	S	T	P
İçten Denetimli Erkek Denek Grubu	89	4,74	1,36	32,86	0,000
Dıştan Denetimli Erkek Denek Grubu	39	6,26	1,39		$p < 0,001$

Tablo XXIX'da iki grup arasındaki önem testi sonuçlarına bakılacak olursa, sözel saldırganlık bakımından, dıştan denetimlilerin içten denetimlilere oranla daha fazla saldırganlık eğilimi sergileyeceklerine ilişkin, öne sürdüğümüz hipotez desteklenmiştir.

Saldırganlığın beş farklı boyutunda Dıştan denetimli erkeklerin, içten denetimli erkeklerden daha fazla saldırganlık eğilimi gösterecektir. Şeklinde öne sürdüğümüz hipotezimizin tümünün desteklendiğini Tablo XXV, XXVI, XXVII, XXVIII ve XXIX'da ki bulgular açık bir şekilde ortaya koymuştur. Böylece, saldırganlığın beş boyutunda da dıştan denetim inançlı erkeklerin, içten denetim inançlı erkeklerden daha fazla saldırganlık eğilimi göstermeleri, hem Buss-Durkee saldırganlık ölçeğinin tutarlılığını hemde "Dıştan denetim inançlıların, içten denetim inançlılardan

daha fazla saldırgan olacaklardır." Şeklindeki araştırmanın temel hipotezinin doğru olduğunu da kanıtlanmış bulunmaktadır.

4-İçten Denetimli Kadın Denek Grubu ile Dıştan Denetimli Kadın Denek Grubunun Saldırganlık Boyutlarına İlişkin Bulguların Tartışma ve Yorumu.

İçten denetimli kadınlarla dıştan denetimli kadınlar arasında saldırganlığın alt boyutları bakımından bir ilişki vardır.

Hipotez 6: *Dıştan denetimli kadınlar, saldırganlığın alt boyutları olan atak, dolaylı, sinirli, pasif ve sözel saldırganlıkta; içten denetimli kadınlardan daha fazla saldırganlık göstereceklerdir.*

Her bir boyutla ilgili, karşılaştırmalara ilişkin bulgular "t" önem düzeyini belirleyen tablolar halinde aşağıda verilmiştir.

Tablo XXX

İçten ve Dıştan Denetimli Kadın Denek Grubunda Atak Saldırganlık Boyutunun Önem Düzeyi

Atak Saldırganlık Boyutu	N	$\bar{X}$	S	T	P
İçten Denetimli Kadın Denek Grubu	33	2,79	1,29	12,38	0,000
Dıştan Denetimli Kadın Denek Grubu	35	3,77	1,24		p<0,001

Tablo XXX'daki bulgular, dıştan denetimli kadın denekler, içten denetimli kadın deneklerden daha fazla saldırganlık eğilimi sergilediklerini iki grup arasındaki

farkların anlamlı farkları yansıtmamasından anlaşılmaktadır. Bu iki grup arasında saptanan önem testinin verileri bu durumu açıkça kanıtlamaktadır. ($t=12,38$, $p<0,001$). Böylece, atak saldırganlık boyutu bakımından dıştan denetimli kadınlar, içten denetimli kadınlardan, daha fazla saldırgandır. Şeklinde öne sürülen hipotezimiz desteklenmiştir.

Tablo XXXI

**İçten ve Dıştan Denetimli Kadın Denek Grubunda
Dolaylı Saldırganlık Boyutunun Önem Düzeyi**

Dolaylı Saldırganlık Boyutu	N	$\bar{X}$	S	T	P
İçten Denetimli Kadın Denek Grubu	33	3,03	1,13	15,38	0,000
Dıştan Denetimli Kadın Denek Grubu	35	3,71	0,89		$p<0,001$

Tablo XXXI'deki bulgulara bakılacak olursa, dolaylı saldırganlık bakımından dıştan denetimli kadın denekler, içten denetimli kadın deneklerden daha fazla saldırgandır, şeklinde öne sürmüş olduğumuz hipotezin beklentimiz doğrultusunda desteklendiği görülmektedir. Önem testi için saptanan değer; $t=15,38$, $p<0,001$ düzeyindedir.

Tablo XXXII

**İçten ve Dıştan Denetimli Kadın Denek Grubunda
Sinirli Saldırganlık Boyutunun Önem Düzeyi**

Sinirli Saldırganlık Boyutu	N	X	S	T	P
İçten Denetimli Kadın Denek Grubu	33	3,70	1,59	13,35	0,000
Dıştan Denetimli Kadın Denek Grubu	35	5,54	1,34		$p<0,001$

Tablo XXXII'de görüleceği üzere, sınırlı saldırganlık eğilimi bakımından hipotez'de önerilen, "dıştan denetimli kadınlar içten denetimli kadınlardan daha fazla saldırgan"dır" şeklinde ki görüşümüz desteklenmiş bulunmaktadır. Bu grup için saptanan önem testi; $t= 13,35$, $p<0,001$ dir.

Tablo XXIII

**İçten ve Dıştan Denetimli Kadın Denek Grubunda
Pasif Saldırganlık Boyutunun Önem Düzeyi**

Pasif Saldırganlık Boyutu	N	$\bar{X}$	S	T	P
İçten Denetimli Kadın Denek Grubu	33	2,88	1,05	15,70	0,000
Dıştan Denetimli Kadın Denek Grubu	35	3,57	1,01		$p<0,001$

Pasif saldırganlık boyutu için geliştirilmiş olan hipotezin desteklendiğini Tablo XXXIII'deki bulgular açıkça ortaya koymuştur. Dıştan denetimli kadınların içten denetimli kadınlardan daha fazla saldırganlık eğilimi gösterdiğini iki grup arasındaki önem testi düzeyi göstermektedir. ($t=15,70$, $p<0,001$).

Tablo XXXIV

**İçten ve Dıştan Denetimli Kadın Denek Grubunda
Sözel Saldırganlık Boyutunun Önem Düzeyi**

Sözel Saldırganlık Boyutu	N	X	S	T	P
İçten Denetimli Kadın Denek Grubu	33	4,88	1,32	21,28	0,000
Dıştan Denetimli Kadın Denek Grubu	35	5,97	1,01		$p<0,001$

Sözel saldırganlık bakımından dıştan denetimli kadınlar içten denetimli kadınlardan daha fazla saldırgandır. Şeklinde kurulan hipotezimiz beklentimiz yönünde desteklenmiştir. Sözel saldırı boyutuna ilişkin iki grup arasında saptanan önem testi sonucu bu durumu kanıtlamaktadır. Tablo XXXIV görüldüğü gibi $t=21,28$, $p<0,001$ dir.

Tablo XXX, XXXI, XXXII, XXXIII ve XXXIV' deki bulgular ve bu bulgulara ilişkin yapılan yorumlar, saldırganlığın beş farklı boyutunda da dıştan denetim inançlı kadınlar, içten denetim inançlı kadınlardan daha fazla saldırgandır, şeklindeki 6 numaralı hipotezimiz beklentimiz doğrultusunda gerçekleşmiştir.

Hatırlanacağı gibi, "dıştan denetim inançlı erkekler içten denetim inançlı erkeklerden daha fazla saldırgandır" şeklinde öne sürdüğümüz, 5 numaralı hipotezimizde beklentimiz yönünde kanıtlanmıştır. Bazı araştırmalarda belirleyici değişken rol oynayan cinsiyet faktörü, bizim araştırmamızda önemli ve belirleyici bir faktör olmadığını göstermiştir. Bu itibarla, saldırganlık bakımından cinsiyet faktörünün önemli bir rolünün olmadığı, buna karşın, bireylerin saldırgan eğilimli olmalarının içten ya da dıştan denetimli olmalarına bağlı bir durum olduğu görülmüştür.

Buraya kadar altı hipotezin test edilmesinde kullanılan istatistiksel analizler t önem testi esas alınarak yapılmıştır.

C-İçten Denetimli Erkek ve Kadın Denek Grupları ile Dıştan Denetimli Erkek ve Kadın Denek Gruplarının Korelasyonları ve Yorumu.

Bu istatistiksel analize incelediğimiz değişkenlerin korelasyonlarının da ekledik. Örneklem grubumuzun Rotter ölçeği ile Buss-Durkee'nin saldırganlık ölçeği arasında

saptanan korelasyon değerleri Tablo XXXV'de görülmektedir. Bu tablo dikkatlice incelenecek olursa, Rotter'in Denetim Odağı leğinin iki alt boyutu (kişisel denetim ve Siyasal denetim) arasında olumlu fakat düşük düzeyde bir korelasyonun, buna karşın, Buss-Durkee'nin saldırganlık leğinin alt boyutları arasında olumlu ancak düşük düzeyde bir korelasyonun olduğu görülmektedir.

Tablo XXXV

İçten ve Dıştan Denetimli Denek Gruplarının Rotter ve Saldırganlık Alt leklerinin Korelasyonları

Rotter ve Saldırganlık leklerinin Boyutları	N	$\bar{X}$	r
Kişisel Denetim Faktörü	122/74	3,03	0,20
Siyasal Denetim Faktörü	122/74	2,01	0,26
Atak Saldırganlık	122/74	3,63	0,054
Dolaylı Saldırganlık	122/74	3,24	0,158
Sinirli Saldırganlık	122/74	4,32	0,171
Pasif Saldırganlık	122/74	3,18	0,127
Sözel Saldırganlık	122/74	5,47	0,131

Cinsiyet değişkeni gözönüne alınarak yapılan değerlendirmelerde, aynı eğilimi taşıyan içten denetim inançlı erkek ve kadın denek grubunda önemsenecek bir düzeyde; Rotter'in Denetim Odağı leğinin Kişisel denetim boyutunda, Buss-Durkee'nin saldırganlık leğinnin Dolaylı, sinirli ve pasif saldırganlık boyutlarında olumlu korelasyonların ortaya çıktığı gözlenmektedir.

Tablo XXXVI

**İçten Denetimli Erkek ve İçten Denetimli Denek
Grubunun Rotter ve Saldırganlık Alt Ölçeklerinin
Korelasyonları**

Rotter ve Saldırganlık Ölçeklerinin Boyutları	N	$\bar{X}$	r
Kişisel Denetim Faktörü	89/33	1,94	0,419
Siyasal Denetim Faktörü	89/33	1,30	0,124
Atak Saldırganlık	89/33	3,08	0,021
Dolaylı Saldırganlık	89/33	2,89	0,275
Sınırlı Saldırganlık	89/33	3,41	0,362
Pasif Saldırganlık	89/33	2,79	0,441
Sözel Saldırganlık	89/33	4,80	0,083

Dıştan edentim inançlı erkek ve kadın denek grubunun korelasyon değerleri incelenecek olursa (Tablo XXXVI), bu grubun Rotter ölçeğinin "Kişisel denetim boyut" ile Buss-Durkee Saldırganlık ölçeğinin "Atak ve Sınırlı saldırganlık alt boyutlarında yüksek sayılabilecek korelasyonun olduğu görülmektedir.

Tablo XXXVII
Dıştan Denetimli Erke ve Dıştan Denetimli Kadın Denek
Grubunun Rotter ve Saldırganlık Alt Ölçeklerinin
Korelasyonları

Rotter ve Saldırganlık Ölçeklerinin Boyutları	N	$\bar{X}$	r
Kişisel Denetim Faktörü	39/35	4,29	0,489
Siyasal Denetim Faktörü	39/35	2,75	0,228
Atak Saldırganlık	39/35	4,06	0,323
Dolaylı Saldırganlık	39/35	3,65	0,146
Sınırlı Saldırganlık	39/35	5,28	0,342
Pasif Saldırganlık	39/35	3,56	0,004
Sözel Saldırganlık	39/35	6,11	0,918

Denetim Odağı bakımından aynı eğilimi taşıyan (dıştan denetimli kadın ve erkek) denek grubunun korelasyonlarına dikkatlice bakılacak olursa, Rotter ölçeğinin iki alt boyutu (kişisel ve siyasal denetim boyutu) ölçekle olumlu düzeyde bir korelasyon sergilediği görülecektir. Hatırlanacağı üzere, çalışmamızda Rotter ölçeğinin bu iki alt boyutu için herhangi bir hipotez geliştirmedimizi giriş bölümünde belirtmiştik.

Bu grubun Buss-Durkee saldırganlık ölçeğinin alt boyutları ile ortaya koyduğu korelasyonlar; "Dolaylı ve Pasif" saldırganlıkta düşük fakat, "atak" , "Sınırlı" ve "Sözel" saldırganlık boyutlarında yüksek düzeydedir.

BÖLÜM VII

GENEL SONUÇ

Araştırmamızın bulgularını kısaca altı grupta toplayabiliriz.

Araştırmamızın birinci genel sonucu: Araştırmada, denekleri inançları bakımından içten denetimli ya da dıştan denetimli olarak ayırmada kullandığımız Rotter'in Denetim Odağı Ölçeği ile bu ölçeğin iki alt boyutu olan; "kişisel denetim ve siyasal denetim" arasında hem önem testi sonuçları oldukça yüksek bir düzeyde anlamlılık göstermiş, hem de korelasyonları olumlu değerler ortaya koymuştur.

İçten ya da dıştan denetim inançlılarda beş farklı saldırganlık eğilimini ölçen Buss-Durkee'nin saldırganlık ölçeği ile bu ölçeğin alt boyutları arasında, gerek önem testi; gerekse korelasyonlar olumlu sonuçlar göstermiştir.

Bu bulguların ışığı altında, her iki ölçeğin güvenilir birer ölçüm aracı olduğunu öne sürebiliriz. Zaten bu ölçeklerin kültürler arası sosyal psikolojik araştırmalarda güvenilir ölçekler olduğunu yöntem bölümünde belirtmiştik. Geçerliliği daha önce farklı coğrafi mekanlarda kanıtlanan bu ölçeklerin bir kezde, araştırmamızdan elde edilen verilerle kanıtlanması, ulaştığımız sonuçların bilimsel nitelikler taşıdığına bir işaret sayılabilir.

Araştırmamızın elde edilen ikinci genel sonuç: Dıştan denetim inançlı bireylerin içten denetim inançlı bireylerden daha fazla saldırgan çıkmış olmasıdır. Dıştan denetim inançlıların içten denetim inançlılardan daha fazla saldırgandır, şeklinde kurulan araştırmanın genel hipotezi beklentimiz yönünde desteklenmiştir. Demek ki, denetim odağı bakımından dıştan denetim inançlı olma, bu inancın gereği olan katılık, saldırganlık, kadere ve şansa inanma gibi

öğeleride beraberinde taşımaktadır.

Araştırmamızın üçüncü bir genel sonucu: Genel hipotezle birlikte geliştirilen 5 hipotezden 3'ü tamamen beklentimiz yönünde, 2'si ise kısmen desteklenmiştir. Özellikle, cinsiyete ilişkin öne sürülen hipotezler desteklenmemiştir. Bazı araştırmalarda psikolojik süreçlerin belirlenmesinde önemli bir rol oynayan cinsiyet değişkeni, çalışmamızda önemli bir rol oynamamıştır. Fakat, bulgularımız bireylerin saldırgan eğilimli olmaları, denetim odağının içten ya da dıştan olmasına bağlı olduğunu ortaya koymuştur. Dıştan denetim inançlılık, içten denetim inançlılıktan çok daha fazla saldırgan eğilimler taşıyan özellikleri kapsamaktadır.

Araştırmamızın dördüncü bir genel sonucu: Sosyal öğrenme teorilerinin, saldırganlığın doğuştan olmadığını fakat diğer davranışlarımız gibi öğrenilen bir davranış şekli olduğuna ilişkin görüşleri bulgularımızca da desteklenmiş bulunmaktadır.

Gerçekten çok geniş bir davranış yelpazesini içeren ve bireyin dünya'ya bakış açısını belirleyen "denetim odağı"nın dıştan olması; katılık, saldırganlık, kadercilik gibi öğeleri; içten olması ise bu öğeleri taşımaması şüphesizki konjenital bir durum değildir. Bu iki farklı inanç yapısının öğrenme ile biçimlendiği, Rotter ve diğer sosyal öğrenme kuramcılarcada kabul edilmektedir. Zaten, araştırmamızdan elde edilen bulgular, içten denetim inançlı deneklerin çok az sayılabilecek bir tarzda saldırganlık eğilimleri sergilediklerine, buna karşın, dıştan denetim inançlı deneklerin ise, çok daha fazla sayılabilecek bir biçimde saldırganlık eğilimleri göstermeleri; saldırganlığın dıştan denetim inançlı olma ile ortaya çıkan bir süreç olduğunu yansıtmıştır.

Araştırmamızın beşinci genel sonucu: Çalışmamızın nisbeten küçük sayılabilecek denek grubu üzerinde

gerçekleştirilmiş olması, bu konuda büyük boy genellemelere gidilemeyeceğini belirtmemiz gerekir. Gerek araştırmamızın, gerekse diğer araştırmaların çeşitli bilimsel ve deneysel bulguları, "denetim odağı"nın aile, eğitim, cinsiyet ve (çalışmamızda cinsiyet ve sosyo-ekonomik değişkenler belirleyici bir faktör olarak rol oynamamıştı) Sosyo-ekonomik gibi faktörlerin etkisiyle oluşan önemli bir kişilik değişkeni olduğunu ortaya koymuş bulunmaktadır.

SUMMARY

In this research the relations between locus of control and aggressive behaviors have been studied. What kind of a role does the individual's being internal control believed, external control believed, his sex and socio-economical condition have in the formation of aggressive behaviors? In this study, the factors which affect the tendency of aggression of the subjects have been handled from social learning point on a conceptual and experimental level. The study was carried out on 196 fourth year students in various departments of K.K. Faculty of Education in 1988-1989 academic year.

From the point of locus of control, the individual's being internal control believed means that he accepts the results of his behaviors within himself; and, in case his being the results of his behaviors to be in the forces (destiny, chance) outside himself. In the research, Rotter's scale for locus of control was applied for grouping the subjects as internal or external control believed in accordance with locus of control. Buss-Durkee aggression scale was used in determining the aggressive tendencies of the subjects. A questionnaire form was given by the researcher to measure the variables related with socio-economical conditions. Hypotheses were established in order to direct our study, investigation and analyses and to help us to commend the results. Hypotheses were developed on psychological variables we studied and their truth was explained within acquired findings. In the study five special hypotheses were established from a general hypothesis "Those who are external control believed are more aggressive than those who are internal control believed" general hypothesis was supported as we expected, some hypotheses related with sex were not supported as we expected.

KAYNAKLAR

- Alegre,C., and Murray, E., Lacus of Control Behovioral Intetion, and Verbal Conditionnig., Journal of personity., 1974.
- Alpagut.Ş.,İnsanda Yıkıcılığın Kökenleri., Payle Yayınları., İstanbul, 1984.
- Alport,G.W.,Pattern on Grow with in Personality, N.H., Holt Rinehart and Winston, 1961.
- Andrey, R., The Territorial Imperatiue., New York, Athenaeum, 1966.
- Aşkın,M.,Bazı Kişilik Değişkenlerinin Kültürlerarası Sosyal Psikolojik Açıdan İncelenmesi., Doçentlik Tezi, Erzurum,1981.
- Aşkın,M.,Denetim Odağı ile Kendini Kabul Değerleri Arasındaki İlişkinin Sosyal Psikolojik Açıdan İncelenmesi., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 84; Erzurum,1989., S.7-14.
- Alkan,T.,Saldırganlık Önyargı ve Yabancı Düşmanlığı., Hil Yayınları, İstanbul, 1983.
- Blass, Thomas; personality Voriabes in Social Behavior, Lowrance Eribaum Associates, publishers, New Jersey, 1977.
- Bandura,A., Aggression A.Sosial Learnig Analyiss Prent-Hall, Ing Englewood Cliffs., 1073, Wew Jersey Pirtıd., U.S.A. P,1-59.
- Bandura,A., and Walters, R.H., Adolescent Aggression., A Study of the influence of Child troining Practices Family Interrelationships., New York The Ronald Prss.1959.
- Bandura,A., Walters, R.H., Sosyal Learning and Personality, Development., Hoit. Rinehard and Winston, 1963.
- Barrett,R.E., Anaturalistic Study of Sex differences in Children's Aggression., Merrill-palmer Quarterly; 1979,25;193.
- Baldwin,A.L., Theories of Child Development., New York John Wilen and Sons.inc,1967.

- Belter, R.W., Brinkman, E.H., Construct Validity of The Nowici-Strickland Loc Scale For Children. Psychological Reports; 1981; 48 p.427-432.
- Berkowitz, L., Aggression., A Social Psychological Analysis. New York, Me Graw Hill Book Co, 1962, Vol 2, 219.
- Bibel, D., Muncer, S. Journal Social Psychology., 1985., P, 169-180.
- Bilgin, N., Sosyal Psikonalizin Temelleri., Ankara Sinir ve Ruh Sağlığı Derneği Yayınları Yankı Mat. 1977.
- Buss, A.H., Durkes, A., And Inventory of Assesing Differens Kinds of Nostility., Journal of Cansulting Psychology., 1957, P, 19-27; 343-349.
- Buss, N.H., and Brock, T.C., Effects of Justification For Aggression and Communication With The Victim on pustaggression dissonance., Journal of Abnormal and Social Psychology., 1964, p.403-412.
- Buss, A.H., The Psychology of Aggresion., New York., Johon, Wiley and Sons inc, 1961.
- De Ceherms, Richard., personal Causation, the Intenal Affective Determinants of Behavior. New York; Academie Press, 1968; 312-323.
- Doob, L.W., Scales for Assaying psychological modernizatianin Africa. public opinon quarterlg, 1967, 31; 414-421.
- Çifter, İ., Türk Toplumunda Agresyon Yönetimleri., V. Milli Noroloji Psikiyadri Kongresi İzmir, 1970, s.27-43.
- Cowan, P.A., Walters, R.H., Studies of Reinforcement of Aggression, Effects of Scheduling Child Developement. 1963, 34; 543-552.
- Crowne, D.P., and Liverant, S., Conformity under Vorying Conditions of Personal Commitmen., Journal of Abnormal and Social Psychology., 1963.
- Crowne, D.P., The growlt and extinction of expectancies in Chance Controllodonal Skilled tasks. Journal of psychology, 1961; 52, 161-167.
- Cron dall, V.C., Mcqhee, P.E., Expectuncy of Reinforcemen and Academic Cmpetence., Journal of Personality, 1968.

- Davis, K.E., J.Baker., A.Smead., J.D'connor., Sigelman, C.K., Young, C.E., and Kaats, G.R., Aggression, Violence, and War., Personality Motives and Abilities., Social Psyehogy in The Seventies., Brooks/cele publishing Company Moterey, California p,93-223.
- Devins, G.M., Perceived Self efficacy Dutcome Expectancies and negativ Mood Stantes end stage real disease., journal Abnormal Psychology., 1982, 91, p.241-244.
- Dillard, J., Doob, L., Miller, N., Frustration and Aggression New Horer, 1939.
- Dönmez, A., Başol, H.A., Çevre Büyüklüğünün 10-12 Yaş İlkokul Çocuklarında Denetim Odağı., Eğitim bilimleri Dergisi; 1984.49; 10-19.
- Dönmez, A., Denetim Odağı-Temel Alanları., Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Yayınları; Ankara, 1987.
- Elbiroğlu, R., Yurtbay, T., ve Bakan, G., Saldırgan Davranışlı Çocuklarda Bazı Psko-Sosyal Etkiler., X.Milli Noroloji ve Psikolojik Kongre Çalışmaları, 1974.
- Eron, D.Leonord., Tehe Development of Aggression Behavior from The Perspective of a Developing Behoviorism. Amarican Psylahogist may, 1987., p.435-442.
- Eron, D.Leonard., Prescription For Reduction of Aggression., American Pshchologist., 1980, Vol, 35 No:3., P.244-252.
- Erdur, C., Öğrenci Tutumlarında Denetim Odağı., E.Ü., Psikoloji Bölümü, yayınlanmış, Y.L.Tezi 1987.
- Ferguson, L.R., Personality Development., Aggression., Brooks/Cole Publishing Company Bolment, Colifornia, 1970, p.100-186.
- Feshbach, S., Aggression, Carniehael's Monual of child psychocology. New York., John Wiley and Sas, inc Vol.2; 1970, p, 171.
- Freud, S., Civilizotion and its Discontenis., 1927.
- Fidan, N., Okulda Öğrenme ve Öğretme., Kadiğlı Matbaası, Ankara, 1986.

- Gozali, J., Cleory, J.A., Welster, G.W., Gozali, J., Relationship between The Internal-Extrnal Construct and Achievement. Journal of Educational Psycholofy., 1973.
- Geçtan, E., Çağdaş Yaşam ve Normaldışı Davranışlar, Ankara; Maya Matbaacılık, 1981.
- Geçtan, E., Mediko-Sosyal Merkezi, Psikolojik Danışma Bölümü Çalışması İle İlgili Rapor. 1968 Öğrenci Hareketleri Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1969-7.
- Gurin, P., Gurin, G., Lou, İnternal-External Control in the Motivational Dynamics of Hegra Youtl. Journal of Sosyal İnsues, 1969, 25, 29, 53,
- Günçe, G., Çocuk Psikolojisi., Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları Ankara; 1976. s,426.
- Gürkaynak, İ., Sosyo-Ekonomik Düzey ve Çocuk., Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Psikoloji bölümü, Kelaynak yayın Evi ve Matbaası, 1979.
- İpek, İlter, Kiper, İ., Saldırganlık Türlerinin Sosyal, Akedimik ve Ekonomik Değişkenlerle İlişkisi., Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü., Anka, 1984., No.211, Yayınlanmış V.L.Tezi.
- James, W ve Rotter, J.B., Portical and %100 Reinforcement Under Chance and Skill Conditions. Journal of Experimantal Psychology, 1958, 55, 397-403.
- Kaufman, H., Aggression and Altarism., New York Hutt, Rinehart ana Winston, 1970.
- Kağıtcıbaşı, Ç., Sosyal Değişmenin Psikolojik Boyutları., Sosyal Bilimler Derneği Yayınları A.5, 1972, s.21-23.
- Kağıtcıbaşı, Ç., Sosyal Değişmenin Psikolojökik Boyutları., Sosyal Bilimler Derneği Yayınları., 1972, s.21-23.
- Kessler, S., Mods, R.H., Xyy Chromosome., Premature Conclusions; Science, 1969., 165-442.
- Knoop, R., Age and Correlates of Loc Journal of Pshchology, 1981, p.103-108.
- Köskaslı, C., Özbek, A., Psikolojik ve Sosyal Yönleri ile Aggressivite Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi. Mec

- XXIII Ankara; 1970, s.1949-1977.
- Köksal, B.A., İstatistik Analiz Metodları., Çağlayan Kitapevi, 3.Bask., İstanbul, 1985, s.374-383.
- Kuzgun, Y., Edwards Kişisel Tercih Envanteri Ankara, 1989., s.6-16.
- Kuzgun, Y., Ana-Baba Tutumlarının bireyin Kendini Gerçekleştirme Düzeyine Etkisi. Yayınlanmış doktora tezi., H.Üniversitesi, Ankara, 1972.
- Lefcourt, H.M., Locus of Control., Current Trend'in Theory and Research hilledale, N.J.Lewrence Erlbaum Associates., 1976.
- Lefcourt, H.M., Internal Yorsus External Control of Reinforcement. Areview Psychological Bulletin, 1966, p.65206.
- Lorenz, K., On Aggression., New York., Horcouth Brose Jovanoich, and World., 1966.
- Maslow, A.H., Motivasyon and personality 2.nd Ed.N.Y; Harger and Row, 1970.
- Maccoby, E.M., and Jacklin, C.N., Sex Differences in Aggression A Rejoinder and repise, child Development., 1980, 51., p.964-980.
- Maddi, G., Salvador, R., Personality Theories A Comparative Analysis 4.th Eds, The Dorsey Press Howe Wood Fllinois, 1980, p.536.
- Mccord, W., Mccord, J., and Howard, A Familial corretates of aggression in Non-Delinquent Male Children. Journal of Abnormal and sosyal psychology., 1961, 62; p, 79-93.
- Miller, N.E., The Frustration-Aggression Hypotesis., Psychological Review, 1941, 62-461-464.
- Miller, D.R., and Swanson, G.E., Inner Conflict and Defense, N.Y.Holt Rienhart and Winston, 1960.
- Monroe, M.L., Eron, D.E., Leopold, O.W., and Huesman, L.R., Growing up to Be Violent, A. Longitudinal Study of The Development of Aggression., Pergomon press inc, 1977.
- Muste, M.J., Sharp, D.F., Some Influential Factors in The Determination of Aggressive Behavior in Preschool Children., Child Development, 1947, 18; 11-18.

- Newcomb, T.W., The Interdependense of Social Psychological Theory and Methods; A Brief overview İn Festinger, L ve Katz, D. (Eds) Research Methods., Behavioral Sciences NewYork; Holt, Riehort ve Winston, 1966., p, 1.
- Ncwicki, S.Jr., Stricland, B.R.A., Loc Scole For Children. Journal of Consulting and clinical Psychology. 1973, p.148-154.
- Nowicki, S., Competition-Cooperation Es a Metiator of Loc and Achievement. Journal of Research in personality, 1982 v.116 p, 157-164.
- Nunbery, H., Principles of Psyhoanalysis., New York Internationel Universty Press, 1955.
- Oğuzkan, F.A., Eğitim Terimleri Sözlüğü., Ankara Üniversitesi Basım Evi, Ankara., 1981.
- Owen, D.R., The 47, Xyy male., Arewien, Psychological bulletin, 1972, 77; 209-230.
- Ören, N., Üniversitesi Öğrencilerinden Denetim Odağı ve Kendini Kabul Değerleri Arasındaki İlişki., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. Erzurum, 1989, s.6-16.
- Öztürk, Orhan., Anadolu Toplumunda Özerklik ve Girişme Duygularının Kısıtlanması. Nöropsikiatri Kong. İstanbul, 1970, s. 290-294.
- Protrowsk, C., Frances, Y., Stability of FactorStructure in 5 he grades on The Children Nowicki-Stircland; I-E Contral ScaleJournal of pshcology., 1983, 115-, 13-17.
- Priwe, J.F., Aggressionsneigung und Sprech Verhalten., Hamburg, 1973, P.120-128.
- Phares, E.J., Expectancy Changes İn Skill and Chance Situation. Journal of Changes ir Skill and Chance Situation. Journal of Abnormal and Sucional Psyebology. 1957; 54, 339-342.
- Ritchie, E., and Phars, E.J., Attitud Change as Function of Internal-External Control and Communicator Status. Journal of Personality, 1969.

- Rotter, J.B., Generalized Expectancies for Internal Versus External Control of Reinforcement, Psychology Monographs., 1966 vol. 609, p.1-10.
- Rotter, J.B., Chance, J.E., Phars, E.J., Application of Social Learning Theory of Personality., New York, Holt Rinehars and Winston, 1972.
- Rotter, J.B., Some Implications of A Social Learning Theory for The Prediction of Goal Directed Behavior From Testing Procedures., Psychological Review; 1960.
- Roff, M., and Roff, L., An analysis of The Variance of Conflict Behavior in Preschool., Child Development., 1940; 11:43-58.
- Roger, N. Johson., Aggression in Man And Animals., The Control of Aggression., W.B. Saunders Company Philadelphia, London, Toronto., 1972, P, 210-223.
- Saul, L., The Hostile Mind., New York, Random House., 1956.
- Sawrey, M.J., Tekford, M.C., Adjustment and Personality Fourth Edition, 1975, P.439-441.
- Savaaşır, İ., Çocuklarda Saldırganlığın Kışkırtıcı Durumlarla İlgili Değer yargıları., Doçentlik tezi., H.Ü.Tıp Fakültesi Psikiyatri Bölümü., 1975.
- Sears, P., Dollplay Aggression in Normal Young Children., Psychological Association., 1951, P, 65-67 Washington.
- Stoor, A., Human Aggression., Atheneum, New York 1968.
- Tanwar, S., and Sethi, A.S., The Relationship of Sex-Role Orientation., Locus of Control And Achievement Motivation To Self-Esteem Among College Females., Journal of Psychological Research, 1986, Vol. 30., p.221-228.
- Topukcu, H., Atılğanlık Eğitiminin İlkokul Çocuklarında Atılğanlık Düzeyine Etkisi., Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi., Yüksek Lisans Tezi, 1983.
- Topcu, S., Agresiv His ve Davranışlarla Beraber Görülen Bazı Psikolojik Özellikler., Psikiyatri ve Noroloji bilimler Kongresi Çalışmaları İstanbul, 1976; s, 643-648.

- Topçu, S., Yaşamı Sürdürmenin Bir Yolcu Olarak Saldırganlık XIII Ulusal Psikiatri ve Nörolojik Bilimler Kongresi. 1977. s.269-272.
- Triandin, H.C., Some Psychological Dimensions of Modernization, 17. Uluslararası Uygulamalı Psikoloji Kongresi, Liege, Belcika, 1971.
- Uluğtekin, S., Çocuk Yetiştirme Açısından Ana-Baba Çocuk İlişkileri., Ana-Baba Davranışı ile Çocuğun Saldırganlık Bağımlılığı Arasındaki İlişkinin Araştırılması., Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara, 1977.
- Weiner., Bernad., Theories of Motivation from mechanism to Cognition. Chicogo: Warkham Publishing Comp, 1972;335-345.
- Williams, B., Christane, Vantress, E., Relation Between Internal-External Control and Aggression. The Journal of psychology, 1969-71, 59-61.
- Whiting, B.B., Six Cultures-Studies of Child Rearing., Seven Volus, New York, Wiley, 1963.
- Whiting, B., Edwards, C.P.A., Cross-Cultural Analgsis of The Behavior of children., Journal of Social Pshchology; 1973, =91: 171-178.
- Yeşilyaprak, B., Gençlerde Denetim Odağı ve Koşulları, V.Ulusal psikoloji Kongresi 8.Sayı Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını İzmir, 1990(209-217).

E K L E R

**İçten ve Dıştan Denetimli Denek Grupların
Saldırganlık Boyutlarını Gösteren Cevap Frekansları
ve Yüzdeler Değerleri.**

Tablo-1

İçten Denetimli Denek Grubu				Dıştan Denetimli Denek Grubu		
	Saldırganlık Boyutları	N	X	%	N	X
Atak Saldırganlık	395/122	3,2	19	303/74	4,3	20,8
Dolaylı Saldırganlık	348/122	2,8	16,7	267/74	3,6	18,3
Sınırlı Saldırganlık	408/122	3,3	19,6	289/74	3,9	19,7
Negativ Saldırganlık	337/122	2,7	16,2	263/74	3,6	17,9
Sözel Saldırganlık	596/122	4,9	28,5	345/74	4,6	23,3
Total Saldırı	2084/122	17,9	100	1467/74	20,1	100

**İçten ve Dıştan Denetimli Erkek Denek Grupların
Saldırganlık Boyutlarına Göre Cevap Frekansları ve
Yüzdeler Değerleri.**

Tablo-2

İçten Denetimli Erkek Denek Grubu				Dıştan Denetimli Erkek Denek Grubu		
	Saldırganlık Boyutları	N	X	%	N	X
Atak Saldırganlık	300/89	3,3	19,6	172/39	4,4	23,8
Dolaylı Saldırganlık	249/89	2,8	16,3	137/39	3,5	18,3
Sınırlı Saldırganlık	293/89	3,3	19,2	139/39	3,5	19,2
Negativ Saldırganlık	242/89	2,7	15,8	140/39	3,5	19,3
Sözel Saldırganlık	439/89	4,9	28,8	135/39	3,4	18,6
Total Saldırı	1532/89	17,1	100	732/39	19,0	100

**İçten ve Dıştan Denetimli Kadın Denek Grupların
Saldırganlık Boyutlarına Göre Cevap Frekansları ve
Yüzdeler Değerleri.**

Tablo-3

İçten Denetimli Kadın Denek Grubu				Dıştan Denetimli Kadın Denek Grubu		
	Saldırganlık Boyutları	N	X	%	N	X
Atak Saldırganlık	95/33	2,8	16,9	131/35	3,7	16,5
Dolaylı Saldırganlık	99/33	3,0	17,7	130/35	3,7	16,5
Sınırlı Saldırganlık	115/33	3,4	20,5	197/35	5,6	24,9
Negativ Saldırganlık	95/33	2,8	17,0	123/35	3,5	15,6
Sözel Saldırganlık	157/33	4,7	27,9	210/35	6,0	26,5
Total Saldırı	561/33	17,0	100	791/35	22,0	100

**İçten Ve Dıştan Denetimli Erkek Denek Grupların
Rotter Ölçeğine Göre Kişisel ve Siyasal Kontrol
Boyutlarının Frekansları ve Yüzdeler Değerleri**

Tablo-4

İçten Denetimli Erkek Denek Grubu				Dıştan Denetimli Kadın Denek Grubu		
	Boyutları	N	X	%	N	X
Kişisel Kontrol	154/89	1,7	58,3	157/39	4,0	60,3
Siyasal Kontrol	110/89	1,2	41,6	103/39	2,6	39,6

**İçten Ve Dıştan Denetimli Kadın Denek Gruplarının
Rotter Ölçeğine Göre K.K. ve S.K.Boyutlarının
Frekansları ve Yüzdeler Değerleri**

Tablo-5

İçten Denetimli Kadın Denek Grubu				Dıştan Denetimli Kadın Denek Grubu		
Boyutları	N	X	%	N	X	%
Kişisel Kontrol	63/33	1,9	58,8	149/35	4,2	60
Siyasal Kontrol	44/33	1,3	41,2	99/35	2,8	40

SALDIRGANLIK ÖLÇEĞİ

Aşağıda kişisel vasıflarıyla ilgili birtakım sorular bulunmaktadır. Bunları dikkatlice okuyunuz, fikirlerinize uyan ifadeler için "doğru" sütünuna, fikirlerinize uymayan ifadeler için "yanlış" sütünuna bir "X" işareti koyunuz. Lütfen testteki bütün soruları cevaplandırınız.

Bu soruların amacı toplumdaki olayların farklı kişiler üzerindeki etkisini bulmaktır. Her sorunun iki kısmının birincisini seçebilirsiniz. Bu sorular -a ve -b olarak ayrılmıştır. Siz bunlardan a'yı veya b'yi kendi düşünce ve inancınıza göre seçmekte serbestsiniz.

Seçtiğiniz cevabın gerçekten doğru olduğuna emin olmalısınız. Bu test, kişisel inancın bir ölçüsüdür. Kuşkusuz ki doğru veya yanlış bir cevap yoktur.

Lütfen dikkatle cevap verin ve bir soru üzerinde fazla zaman ayırmayın.

Testte iki cevabı da doğru veya iki cevabı da yanlış bulabileceğiniz sorularla karşılaşabilirsiniz. Bu gibi durumlarda, kuvvetle inindiğiniz bir cevabı seçmelisiniz.

Kararınızı verirken her cevabı bağımsız olarak kabul edip, öylece cevap verin. Yani bir soru üzerinde düşünürken ondan önceki cevaplarınız size etki etmemelidir. Lütfen bütün cevapları işaretleyiniz ve seçtiğiniz cevabın karşısına bir "X" işareti koyunuz

SORULAR

1. --a. Çocukları aileleri çok fazla cezalandırdığı için problem yaratırlar.
--b. Günümüz çocuklarının çoğunun problemleri ailelerinin onlara çok yumuşak davranmalarından ileri gelir.

2. --a. İnsanların hayatlarındaki bir çok üzücü olaylara kısmen kötü tâlih neden olur.
--b. İnsanların tâlihsizlikleri, kendi yaptıkları hataların neticesidir.
3. --a. Savaşların olmasına yol açan en önemli nedenlerden biri, insanların politikaya karşı ilgisizlikleridir.
--b. İnsanlar ne kadar önlemeye çalışırlarsa da, savaşlar yine olacaktır.
4. --a. İnsanlar bu dünyada hakettikleri saygıyı ergeç göreceklerdir.
--b. Bir insan ne kadar uğraşırsa uğraşsın, onun kıymeti malesef bilinmez.
5. --a. Öğretmenlerin öğrencilere karşı haksız davrandığı görüşü yanlıştır.
--b. Bir çok öğrenci aldıkları notların ne ölçüde, rastlandılara dayandığını tahmin edemezler.
6. --a. Yerinde atılım yapamıyan bir kimse etkili bir lider olamaz.
--b. Lider olabilecek kabiliyetleri oldukları halde, lider olamıyan insanların çoğu karşılaştıkları fırsatları değerlendiremiyen kişilerdir.
7. --a. Ne kadar uğraşırsanız uğraşınız, bazı insanlar sizi yine sevmez.
--b. Kendilerini sevdirmeyen kimseler, başkalarıyla iyi geçinmeyi beceremezler.
8. --a. Kalıtım bir kimsenin kişiliğinin belirlenmesinde önemli bir rol oynar.
--b. Bir insanın kişiliğini belirliyen şey onun yaşantısıdır.
9. --a. Olacak bir şeyin önüne gelilmeyeceğini çok defa görmüşümdür.
--b. Belirli bir hareketi yapmak üzere karar alırken kadere inanmanın etkisi olduğunu görmedim.
10. --a. Dersine iyi ehazırlanmış bir öğrenci için sınavda güçlük ve haksızlık diye bir şey yoktur.
--b. Genellikle sınav sorularının derslerle ilgisi olmadığı için çok çalışmanın faydası yoktur.

11. --a. Başarılı olmak çök çalışmaya bağlıdır, şansın bunda ya çok az ya da hiç bir rolü yoktur.
 --b. İyi bir iş elde etmek, esas itibariyle uygun bir çevreye ve zamana bağlıdır.
12. --a. Herhangi bir vatandaşın devlet kararlarına etkisi olabilir.
 --b. Bu dünyayı başta bulunan kuvvetli bir kaç kişi idare eder, sıradan bir insanın bu konuda yapacağı bir şey yoktur.
13. --a. Plânlar yaptığım zaman, o plânları uygulayabileceğinden hemen hemen eminimdir.
 --b. Çok ilerisi için plân yapmak akıllıca bir iş değildir, çünkü bir çok şey zaten iyi veya kötü şans oluyor.
14. --a. Bazı insanlar iyi değildir
 --b. Her insanın iyi tarafı vardır.
15. --a. Benim durumumda istediğimi elde etmenin şansla ilgisi ya çok az ya da hiç yoktur.
 --b. Bir çok durumda ne yapacağımıza yazı tura atarakta karar verebiliriz.
16. --a. Bir kimsenin yükselmesi en iyi yeri önceden kapmış olmasına bağlıdır.
 --b. İnsanlara doğru bir şeyi yaptırmak kabiliyete bağlıdır, bunun şansla ilgili bir yönü yoktur.
17. --a. Dünya sorunlarında, çoğumuz anlayamadığımız ve denetleyemediğimiz kuvvetlerin kurbanı oluyoruz.
 --b. İnsanlar, siyasal ve toplumsal olaylarla aktif olarak katılarak, dünya olaylarını denetleyebilirler.
18. --a. İnsanların çoğu, hayatlarının ne dereceye kadar tesadüfi olaylarla denetlendiği farkında değildir.
 --b. Gerçekte, "şans" diye bir şey yoktur.
19. --a. İnsan , her zaman hatalarını kabul etmelidir.
 --b. Bir kimsenin genellikle hatalarını örtbas etmesi iyi bir şeydir.

20. --a. Bir kimsenin sizi gerçekten sevip sevmediğini bilmek zordur.
--b. Dostlarınızın sayısı sizin ne derece iyi bir insan olduğunuza bağlıdır.
21. --a. Uzun vadede başımıza gelen iyilik ve kötülükler birbirine denktir.
--b. Bir çok tâlihsizlikler, kabiliyetsizliğin, tembelliğin ve cahilliğin bir sonucudur.
22. --a. Yeter derecede bir gayrete politikada yapılan haksızlıklar önüne geçebiliriz.
--b. İş başındaki politikacıların yaptıklarını hülkân büyük ölçüde denetliyebilmesi güçtür.
23. --a. Bazen öğretmenlerin verdikleri notu nasıl takdir ettiklerini anlayamıyorum.
--b. Çalışmamla aldığım notlar arasında direkt bir bağlantı vardır.
24. --a. İyi bir lider, ne yapması gerektiğine halkın karar vermesini bekler.
--b. İyi bir lider, herkese görevlerinin ne olduğunu açık olarak belirtir.
25. --a. Çok zaman, başıma iyi veya fena olaylarda rolümün çok az olduğunu hissederim.
--b. Şans ve tâlihin hayatımda önemli bir rol oynadığına inanmak benim için imkânsızdır.
26. --a. İnsanlar dost olmaya çaba göstermedikleri için yalnız kalmaktadırlar.
--b. İnsanları memnun etmek için fayret sarfetmeye gerek yoktur, eğer sizi seveceklerse, severler.
27. --a. Beden eğitime liselerde aşırı derecede önem verilmektedir.
--b. Grup sporları karakterin oluşumunda en etkili bir yoldur.
28. --a. Bana ne oluyorsa kendi yaptıklarımındandır.
--b. Bazen hayatımın gidişatı üzerinde etkili bir kontrolümün olmadığını hissederim.

29.--a. Çok defa politikacıların niye öyle hareket ettiklerini anlayamıyorum.

--b. Uzun vadede halk, ulusal düzeyde olduğu kadar yerel düzeyde de hükümetin kötü idaresinden sorumludur.

SALDIRGANLIK ÖLÇEĞİ

DOĞRU YANLIŞ

- 1- Bazen başkalarına zarar vermekten kendimi alamıyorum
- 2- Başkalarını incitmek için hiçbir neden göremiyorum.
- 3- Eğer birisi beni vurursa, karşılık vermem
- 4- Bana ve aileme hakaret eden kimse kavga arıyor demektir.
- 5- Devamlı kavga arıyan biri, yburnuna bir yumruk indirilmesini istiyor.
- 6- Karşımdaki kişi ilk kavgayı çıkaran olsa da, benim karşılıkta bulunduğum zaman çok azdır.
- 7- Eğer sınırlarıma hakim olamazsam, birisine tokat atmak elimde değildir.
- 8- Ben de başkaları kadar kavgacıyım.
- 9- Hakkımı korumak için şiddete başvurmak gerekirse tereddüt etmem.
- 10- Beni yumruk yumruğa kavgaya zorlayan kişiler bilirim.
- 11- Sevmediğim insanlar hakkında bazan dedikodu çıkarırım.
- 12- Kızgınlığım etrafa bir şeyler fırlatacak dereceye kadar hiç çıkmaz.
- 13- Kızgın olduğum zaman, bazan kapıları çarparım.
- 14- El şakası hiç yapmam.
- 15- Kızdığım zaman suratımı asarım.
- 16- Neşem yerinde olmazsa bazan somurturum.

- 17- On yaşımdan beri sinirlerim hiç bozulmamıştır.
- 18- Yakınımda bulunan bir şeyi alıp kırdığım, çok kızgın olduğum bir zamanı hatırlıyorum.
- 19- Bazen kızgınlığımı masaya vurarak gösteririm.
- 20- Sinirlerimi kolaylıkla kaybetmekle beraber, kendimi hemen toparlıyabilirim.
- 21- Başkalarına karşı daima sabırlıyım.
- 22- Başkalarının beni zannetmediğinden çok daha fazla kızarım.
- 23- Başkalarının benimle dalga geçmesi tepemi attırır.
- 24- Birisi bana doğru davranmadığı takdirde, daha fazla canımı sıkmasına müsaade etmem.
- 25- Bazen etrafımdaki insanlar beni rahatsız etmeye kâfi geliyor.
- 26- Kendimi patlamaya hazır, barut gibi hissettiğim çok anlar olur.
- 27- Bazan kavga edecek bahane ararım.
- 28- Önemsiz şeylerin beni sıkmasına fırsat vermem.
- 29- Sevmediğim kimselere karşı biraz kaba davranmaktan kendimi alamıyorum.
- 30- Bugünlerde asık suratlı ve huzursuz olduğumu biliyorum.
- 31- Birisi bana nezaketle soracağını sormazsa istediğini yapmam.
- 32- Bazen birisi hoşlanmadığım bir kural koyarsa buna uymam.
- 33- Eğer birisi bana emrederse dediklerinin tersini yaparım.
- 34- Kendini bir şey sanan insanlarla karşılaştığım zaman onlara aldırmam.
- 35- Birisine kızdığım zaman onu konuşurmam.

- 36- Arkadaşlarımlın davranışlarını beğenmezsem
bunu kendilerine söylerim.
- 37- Genellikle kendimi başkalarıyla farklı
fikirde bulurum.
- 38- Başkaları benim fikirlerimi kabul
etmedikleri zaman onlarla tartışmaktan
kendimi alamam.
- 39- İnsanların haklarına saygılı olmasını
isterim.
- 40- Kızgınlığım arttığı zamanlarda bile, ağır
lisan kullanmam.
- 41- Bana kızıp bağırdıklarında, ben de
karşılık veririm.
- 42- Kızdığım zaman kötü kelimeler söylemem.
- 43- Birisi beni üzerse, ona kendisi hakkında
ne düşündüğümü söylerim.
- 44- Birisi azarlamayı hak etse bile, onu
azarlamam.
- 45- zaman zaman gerçekten yapmıyacağım
tehditler savururum.
- 46- Birisiyle tartışırken sesimi yükseltirim.
- 47- Genellikle, başkaları hakkındaki kötü
fikirlerimi açığa vurmam.
- 48- Bir konu hakkında tartışmaktansa bunu
olduğu gibi kabul etmeyi tercih ederim.

SOSYO EKONOMİK ANKET FORMU

Adınız Soyadınız :
Cinsiyetiniz :
Yaşınız :
Bölümünüz :

Açıklam

Aşağıda size Sosyo-Ekonomik değişkenlerle ilgili olarak bazı sorular yöneltilmiştir. Sorulara samimi olarak cevap vermeniz, araştırma sonuçlarının gerçekliliği için önem taşımaktadır. Lütfen size uygun gelen şıkkı yuvarlak içine alınız.

- 1-Babanızın mesleği ..... Annenizin mesleği .....
- 2-Babanızın eğitim düzeyi a- İlk b- Orta c-Yüksek
Annenizin eğitim düzeyi a- İlk b- Orta c-Yüksek
- 3-Nerede doğdunuz
a-İl b-İlçe ve Kasaba c-Köy
- 4-Aileniz hala sizin doğduğunuz yerde mi oturuyor.
a- Evet b-Hayır
- 5-4. Soruya cevabınız hayırsa, göç edeli kaç yıl oldu.
a-1-5 b-6-12 c-13 ve yukarı
- 6-Aile büyüklüğü:
a- Anne-baba ve kardeşlerden oluşmuştur.
b- Büyükanne, büyükbaba, hala veya amca gibi akrabalarınızın en az biri ailemizle birlikte oturuyor.
- 7-Ailemizin aylık geliri ne kadardır?
a- 150.000-300.000 b-300.000-700.000 c- 750.000 ve yukarısı